

Blade af Waisenhusets ældste Historie.

Ved Holger Fr. Rørdam.

Den Bevægelse i Retning af mere levende og praktisk Kristendom, som ved Spener og hans Disciple var vakt i Tydskland, forplantedes, som bekjendt, i Frederik IV's Tid ogsaa her til Landet. De tre mærkeligste Vidnesbyrd om de Kræfter, den nye Retning bar i sit Skjød, var den begyndende Omsorg for at skaffe de under den dansk-norske Konges Scepter levende Hedninger Delagtighed i Kristendommens Velsignelse, at forhjælpe Almuen til den nødvendigtigste Undervisning, og endelig at give fattige Børn, hvis Forældre vare bortdøde fra dem i den tidlige Alder, og som derfor nu stod hjælpeløse, et Hjem, hvor de kunde modtage en kristelig Undervisning og nyde godt af en kjærlig og omhyggelig Pleje. I sidste Henseende stod Franckes berømte Waisenhus i Halle som et lysende Forbillede. Hvad her i Landet skabtes ved Stiftelsen af det kgl. Waisenhus, kunde vel ikke maale sig dermed, men er dog et smukt Vidnesbyrd om, at den kristelige Kjærligheds Kræfter begyndte at røre sig.

Efter at Sagen i længere Tid havde været forberedt, og efter at det nedlagte Ridderakademis Bygning paa Nytorv af Kongen var bleven overladt til et fremtidigt Børnehjem i større Stil, modtog Stiftelsen under 11. Oktober 1727 kgl. Fundats. Det allerede tidligere oprettede Missionskollegium, der officielt kaldtes Collegium de cursu Evangelii promovendo, blev tillige Direktion for det kgl. Waisenhus.

Det er dog ikke Hensigten her at meddele denne Stiftelses Historie, da vor Litteratur allerede besidder en, om end kortfattet, saa dog vel skreven og indholdsrig Fremstilling af Emnet i de af den tidligere Inspektør og Forstander A. Exner 1881 udgivne »Efterretninger om det kongelige Vaisenhuus«. Men da jeg tildels i andet Øjemærke havde faaet Adgang til at gennemgaa en Del af Stiftelsens ældste Papirer, og da jeg deri fandt adskilligt, som i kirke- og kulturhistorisk Henseende forekom mig interessant, saa benyttede jeg Lejligheden til at skaffe mig Afskrifter eller Uddrag af saadanne Stykker i Stiftelsens Arkiv, som formentes at kunne fortjene en Plads i Kirkehist. Samlinger.

Bekjendt er det nemlig, at Waisenhuset i sin ældste Periode ikke blot har spillet en Rolle som Opdragelsesanstalt, men tillige, at det i et vist Tidsrum har været et Brændpunkt for det kirkelige Liv i Hovedstaden, særlig paa Grund af den overordentlig dragende Magt, som Stiftelsens første Præst, Enewald Ewald, øvede paa mange Sjæle ved sin levende Forkyndelse af Evangeliet. Men det er ogsaa bekjendt, at sygelig og separatistiske Udvæxter tidlig viste sig i det lille Samfund, som var samlet inden Waisenhusets Mure, Udvæxter, som dog tildels bleve bortskaarne, og det endog med en temmelig haard Haand. Paa denne Maade tilvejebragtes ganske vist roligere Forhold; men noget af det, som giver Waisenhusets ældste Periode kirkehistorisk Interesse, tabte sig uden Tvivl med det samme. Herom ville de følgende Blade indeholde adskillige Oplysninger.

Det er kjendeligt, at medens der kunde være meget at indvende imod de materielle Forhold i Waisenhuset, idet Forplejningen og Renligheden i den første Tid lod saare meget tilbage at ønske, saa havde det lykkedes Ewald at samle en Kreds af Mænd om sig¹⁾, der vistnok

¹⁾ Ewald havde ganske vist ingen legal Indflydelse paa Valget af Informatorerne; men Direktørerne synes saa godt som altid at have rettet sig efter hans Forslag.

med en sjælden Iver og Samvittighedsfuldhed gjorde deres Gjerning som Opdragere og Lærere, idet de alle eller næsten alle vare grebne af den samme alvorlige og inderlige Religiositet, som var Nerven i hele hans Virksomhed. Ligeledes kan det ikke betvivles, at den Mængde opbyggelige og opvækkende Skrifter, der udgik fra Waisenhusets Bogtrykkeri, sædvanlig i store Oplag, der snart afsattes, har øvet en betydelig Indflydelse i vide Kredse. Det var sædvanlig Oversættelser fra Tydsk — særlig af Franckes Skrifter — og det var ogsaa Ewald, som her traf Valget, idet han gjorde Indstilling til Direktionen, som beredvillig gik ind paa, hvad han foreslog¹⁾. De rige Gaver, som Waisenhuset modtog i sin ældste Periode fra private Velnydere — sædvanlig gennem Stiftelsens Præst — var ikke mindre end den stærke Tilstømning til hans Kirke et Vidnesbyrd om, at han havde formaaet at anslaa en Tone, der bevægede mange Hjærter. Disse hans utvivlsomme Fortjenester forklare, hvorfor han behandledes med ikke ringe Overbærenhed, da han paa et vist Tidspunkt af sit Liv stod paa Grænsen til Separatismen, medens der blev taget haardere fat paa flere af de Mænd, der samtidig gik i samme Retning, og hvoraf flere vare knyttede til Waisenhuset; men disse sidste vare jo ogsaa lettere at erstatte, end Ewald var.

¹⁾ Det er for øvrigt bekjendt, at mange betragtede de Skrifter, der udgik fra Waisenhusets Bogtrykkeri, med Mistanke, og E. Pontoppidan fortæller i sit Levned, at da han 1734 blev Slotspræst i Frederiksborg, brugte han i Kirken et gammelt forslidt Exemplar af Resens Bibeloversættelse, for at ingen skulde antage, at det var den ny af Ewald besørgede saakaldte Waisenhusbibel. Ligeledes afklippede han Trykkeangivelsen paa Titelbladet, naar han uddelte nogle af de opbyggelige Smaaskrifter, der vare udgivne paa Waisenhusets Forlag. (J. Møller, Tidsskrift for Kirke og Theologie IV, 154 f.). -- Om de Anker, der rejstes mod Waisenhus-Skrifterne, se Helveg, D. d. Kirkes Hist. 1. Udg. II, 34).

1.

1727—35. Uddrag af Waisenhus-Direktionens Forhandlingsprotokol.

Forhandlingerne vedrøre vel fornemmelig Stiftelsens økonomiske Anliggender, der kun i ringe Grad her kunne medtages¹⁾; men der er ogsaa andet, som for os er af større Interesse. Da Direktionen for Wh. tillige var Missionskollegium, forekommer ved Siden af Waisenhus-sager adskillige Notitser angaaende Missionen i Nordlandene. Protokollen er indtil Begyndelsen af Aaret 1735 ført af Direktionens Sekretær, Kancelliraad Seyer Mahling; den er dog jevnlig noget sjusket ført, og navnlig er det kjendeligt, at ikke lidet er besluttet, hvoraf der intet Spor findes i Forhandlingsprotokollen.

1727.

27. Novbr. var Collegium forsamlet, hvor da blev besluttet:

1. Om en Præstes Vocation til Wæysenhuuset jo før jo bedre, førend nogen bliver paatrengt, helst som den sædvanlige Prædiken nu cesserer, og i Wæysenhuuset en Præst behøves. De 3 Vota ere faldne paa Stud. Ewaldo²⁾, at hand nu, det første muligt var, kunde Hans May^{tt}. foreslaaes. — Efterkommet.

2. Da 2 Peter Johan Muusis³⁾ Sønner⁴⁾, naar de har

¹⁾ Nogle Curiosa kunne nævnes. Saaledes blev der 1727 anskaffet Nathuer til alle Waisenhusdrengene, ligeledes Krumkamme, som de skulde have i Haaret.

²⁾ Ifølge en Antegnelse andensteds i Protokollen var Enewald Ewald ved Michelsdagstid 1727 bleven antaget til Informator i Wh. med en aarlig Løn af 50 Rdl. Samme Aar blev til Informatorer ogsaa antaget Jacob Thillerup, Gert Hansen og Edvard O. Schwartzkopf med en lignende Løn.

³⁾ Præst og Missionær i Sneaaasen i Norge (s. Kirkehist. Saml. 3. R. II, 631).

⁴⁾ Af disse kjendes Povl Muus, der blev Faderens Eftermand sammesteds.

faaet Honores Academicos, bliver kiendt for Seminarister¹⁾, og bedes af Collegio Hr. Prof. Steenbuchs Godhed at recommendere dem til Provsten paa Communitetet og Regentzen at nyde de første Pladser.

3. Decbr. var de Herrer Directeurer atter forsamlet, og blev samme Tid besluttet og vedtaget:

1. at lade Hr. Eyler Hagerup²⁾, naar han det forlanger, faae en Copie af det Catalogo over Sl. Lect. von Westens efterladte Brevskaber betreffende Missionen.

2. At lade med Prædikens Holdelse fortfare paa samme Tid, som den blev holdet i Slotz-Kirken, sc. at begyndes om Formiddagen Kl. 10³⁾, og det saaledes indtil videre. Og om Eftermiddagen fra Kl. 2 til 4 at holde Catechisation.

3. Mr. Evald prædiker tilkommende første Søndag, og siden følger de andre 3de Præceptorer.

4. Børnene indtil videre at side nederst i Kirken.

5. At der skal gaae tvende Tafler i Wæysenhuset, og kunde dertil bruges Seminaristerne.

6. Til at begynde Sangen i Kirken og at betiene Præsten for Alteret kunde Seminaristerne antages.

11. Decbr. var Coll. forsamlet hos Hr. Justitz-Raad Schrøder, hvor da blev befahlet og foretaget:

1. at Mahling ville tale med Hr. Ober-Secretaire Moinichen anl. Mr. Evalds Attestatz og Dimiss, og sige ham, at hand tilforn er vorden examineret af Sl. Doct. Clausen udi Holsten, og at hand maa nyde sin Bestalling eller Vocation frie ligesom Præsterne i Wartoe og Pest-huset. — Efterkommet⁴⁾.

¹⁾ Saaledes kaldtes de unge Mennesker, der forberedtes til at blive Missionærer.

²⁾ Denne var for ikke længe siden udnævnt til Th. v. Westens Efterfølger som Lektor i Trondhjem (s. Dansk biogr. Lex. VI, 475).

³⁾ En den Gang ellers usædvanlig Tid at begynde Gudstjenesten paa.

⁴⁾ Under 2. Jan. 1728 fik Ewalds Kaldsbrev kgl. Konfirmation (Wiberg, Alm. dsk. Præstehist. II, 177). Han havde forud »absolveret alle theologiske Examina i én Uge« (Danske Saml. IV, 86).

2. At lade Præceptorerne i Wæysenhuset sige, at de i Juulhelligdage skal skiftes til at prædike.

1728.

13. Jan. besluttet, at Doct. Schlössers og Chirurgi S^r. Lambert Voltelins Bestallinger skulle udfærdiges. underskrives og forsegles. — Efterkommet.

28. Jan. besluttet at gjøre en Forestilling til H. K. M. anl. Kirkens Indvielse i Wæysenhuset. — Efterkommet samme Tid.

18. Febr. blev oplæst og approberet Præstens og Informatorernes Instructioner. 2. Samtykt, at af de Bibler in Qvarto skulde een være paa en Bogstoel i hver Skole, og een i hver Spisestue. 4. At lade gjøre Overslag paa, hvad Stoelene i Kirken kunde koste at lade lucke med Dør, Laas og Nøgel. End og hvad en Klappe med Nøgel og Laas [kunde koste].

1. Apr. vare de Herrer Directeurer forsamlede, hvor da blev foretaget og besluttet:

1. at Cancellieraad Mahling skulle tale med Ober-Hof-Marchal i Directeurernes Naun, at saasom det Kongl. Wæysenhuus skal indvies tilkommende Torsdag, Kirken er liden, og bliver stor Trængsel, om da Hans Excell. vilde behage, eller vi skulde søge det hos Kongen, at faa Vagt for Porten, i det mindste af 6 Mand Grenadier i Gaarden, 6 Mand posteret, hvor de af Inspecteuren blive anviiste, og i Kirken et par Cavaliergarde, at Kongens og Herskabets Stoel bliver frie.

2. Der skulde være en liden kort Music at tage imod Herskabet, saa og at slutte; om der til ikke skulde være Ordre til Violons og Soltz-Cantor.

3. Om Ober-Hof-Marchal ikke vilde befale Hof-Præsidenten at udlevere nogle Meubler til at betrecke Kongens Stoel med, og andre Zirater, hvad vi behøver.

7. Apr. besluttet at opsette et Tacksigelses Brev til Magistraten for den Wæysenhuset skienkede Kirkegaard.

14. Apr. var de Herrer Directeurer forsamlede, og da blev vedtaget og sluttet:

1. At Stolene paa Kirken skulde luckes med Døre og Laas for, og for hver især gives aarlig Leye 3 Mk. danske, og for een heel Stoel aarlig betales i Leye 2 Rigsdl. Courant klingende Mynt.

2. Kirkegaarden jo før jo heller at anfange med at lade indhegne med Planke-Verck, Slaaerne og Stolperne af Egetræ.

6. At indløse Hr. Morten Lunds Vocation til Overhallen og sende den til Casserer Hagerup, som Pengene hos Hr. Morten Lund indkræver¹⁾.

7. At opsette en allerund. Memorial til H. K. M. for Aaron Pedersen til Hammersfest²⁾ og for Knud Leem³⁾ til Alten, og allerund. forlange, at de maatte vorde ordineret til Embedet af den nærmeste Provst. — Efterkommet.

8. Anl. Værdalens Finners Underholdning, saa maa mand vel denne gang betale, som en ting, der er skeed; mens herefter, efterdi det er Sommer, ophører det, og inden Vinter skal faaes nærmere Ordre, hvorledes dermed skal forholdes.

30. April besluttet: At indløse Aaron Pedersens og Knud Leems Vocationer fra Cancelliet, og dem til Casserer Hagerup fremsende, som der for vel er saa god at indfordre Pengene hos vedkommende.

6. At forfatte en Concept-Skrivelse til Hr. Ober-Secretaire Moinichen (a.) at tacke hannem for den meddelte Efterretning af Hr. Conferentz-Raad og Biscop Deichmans

¹⁾ Om Morten Lund, der tidligere havde været Missionær i Alten og Hammersfest, se Erlandsen, Gejstligheden i Trondhjems Stift, S. 388 f.

²⁾ Erlandsen nævner (Gejstligheden i Tromsø Stift, S. 12) denne Mand under Navnet Aron Arctander som Præst i Hammersfest fra 1734; men han er altsaa allerede kommen der 1728.

³⁾ Bekjendt ved sine Skrifter i det lappiske Sprog og sin Beskrivelse af Finmarkens Lapper (Kbh. 1767).

Skrivelse til hannem, betreffende de til Missionen allernaad. henlagde Kirkers offentlige Opbud. Og saasom der ere adskillige, som ere Kiendere af Landets Tilstand deroppe, hvilke ere af det faste Haab, at det var Missionen tienligere, at det blev ved den første Resolution med at Kirkerne bleve solte paa Auction i Trunhiem, saa holder Miss.-Coll. det og ej uraadeligt, at Auctionen deroppe blev sat i Verck. (b.) At dersom Hr. Ober-Secretaire vidste nogle gode Forslag til Missionens Tarv, de da ubesværgt maatte vorde Miss.-Coll. communiceret. — Efterkommet.

14 Oct. Paa Præstens Hr. Ewalds Spørgsmaal anl. een og anden uden Huuset at tage til Gudsbord, blev resolveret, at Sygestuekonen, saasom hun har Familie, sc. Mand og Børn, uden Huuset, saa søger hun Communion uden Wæysenhuuset; mens vilde Præsten informere hendes Daatter i hendes Christendom, saa gjorde hand derudi et godt og christeligt Verk. — Anl. hans Forespørsel om Tieniste Folckenes Catechisation skulde hand faa nærmere Instruction.

4. Novbr. blev besluttet, at Inspecteur Mahling skulde give en Specification paa, hvor mange af Wæysenhusets Prioriteter ere forlorne i Branden¹⁾. — Efterkommet.

18. Novbr. blev besluttet, at Mahling vilde tale med Assessor Gram om Studiosus Peder Polstrup, som har erbudet sig at vilde informere den unge Egede²⁾, hans Dygtighed.

25. Novbr. vedtaget at opsette en allerund. Memorial til Hs. K. Mayt. anl. den unge Egedes Information udi

¹⁾ I Hovedstadens store Brand 20 Oct. 1728 led Waisenhuset megen Skade, og en stor Del deraf brændte. Det lykkedes dog Inspektør Mahling tildels med Opofrelse af sine egne Sager at redde Kirkens Sølvalterkar og Sølvysestager, den guldbroderede Messehagel og Alterbibelen, ligeledes Waisenhusets bedste Brevskaber, Obligationer, Penge og Møbler. I den følgende Tid, indtil Kirken paany (1734) blev færdig, holdtes Gudstjeneste i Ridehuset, som havde hørt til det forrige Ridderakademi, der var blevet anvendt til Waisenhus.

²⁾ Hans Egedes ældste Søn, Povl, der var sendt ned fra Grønland.

2 à 3 Aar, inden hand til Academiet kunde dimitteres. — Efterkommet.

2. Decbr. besluttet, at Mr Lintrup¹⁾ kunde antages til en Medhielper i at informere Pigebørnene, og at hannem aarlig skulle gives i Kost og Løn 30 rd. med Forsikring at vorde Informator, naar nogen Vacance i Wæysenhuset forefald.

1729.

12. Jan. blev Mr David Korte fremkaldet og ifølge den Kongl. allernaadigste Ordre af dato 31 Dec. 1728 opsagt Oeconomie-Tiennisten i Wæysenhuset, og at fløtte til nestkommende Paaske²⁾.

Budet at tilsige Sr Johan Peter Piper, som ved Memorial har erbudet sig paa visse Conditioner at paatage sig Oeconomien i Wæysenhuset, at comparere i dag 8te Dager³⁾.

28. April var Coll. Miss. forsamlet udi hans Excell. Hr. Geheime Raad von Holstens Huus, hvor da blev foretaget og besluttet:

1. at sende Raadmand og Casserer Hans Hagerup Collegii Qvitering for hans Missions-Regning fra 1 Maji 1727 til Maji 1728. — Efterkommet d. 30 April.

2. at tilskrive Gen. Post-Amtet anl. Post-Frihed for

¹⁾ Om denne ejendommelige Personlighed findes Efterretninger i Kirkehist. Saml. 4. R. I, 174—6. 564—70. 651.

²⁾ I Anledning af den forestaaende Forandring indgav Præceptorerne ved Wh., Gert Hansen, Johannes Ottho Solthau, Jacob Thillerup og E. O. Schwartzkopf, under 27. Jan. 1729 en Forestilling til Direktionen, hvorved de androg paa Forbedringer i den slette Bispising.

³⁾ Den nævnte Mand blev senere (fra 1. Maj 29) Økonom ved Wh. I Direktionens (af M. Ped. Hersleb forfattede) Indstilling til Kongen om Sagen, anføres til Gunst for Piper: »Han søger ikke denne Betjening af Nød, men af Lyst til Værket og til et roligt, gudeligt Liv; han har en midaldrende Kone, god Husholderske, uden Børn; har af alle et meget godt Rygte for Gudsfrygt og Retsindighed.»

Missions Casserer Hagerup, for saa vit de Nordiske Missions Breve betreffen. — Efterkommet.

3. at lade ved Sec. Mahling Hr. Eyler Hagerup vide, at i Cancelliet ej er indkommen hans allerunderd. Memorial til H. K. M., at een anden i hans sted, imedens hand var paa sin Visitations Reyse i Nordlandene, maa allernaadigst anbefales at forrette hans vices i Trundhiem. — Efterkommet d. 30 April.

8. Decbr. Et allern. Protectorium for Lic. Medicinæ Caspar Gottlieb Schlegelmilch, som skulde over Engelland til Tranquebar, allerunderd. hos H. K. Mayt. udbedes.

At skrive Raadmand Hans Hagerup til med denne Post, at hand ville ubesværgt indsende til Coll. en Notice om de opsendte Bøger saa vel til Hr. Lect. Hagerup som til ham selv, hvor mange der af ere bortsolte, bortskienkede til de arme Finner og Lapper, og hvor mange findes i Behold, og hvor meget de kand beløbe i Penger, og samme Penger ej at melere med de andre Missions Indtegter og Udgifter, saa som de til Bogtryckeriet ere destinerede. — Efterkommet d. 10 Dec.

1730.

4. April vare de Herrer Directeurer forsamlede i Hr. Ober-Cämmerer von Holsteins Cammer hos Cron-Printzens, hvor da blev sluttet og vedtaget: at opsætte og indgive en allerunderd. Memorial til H. K. M. anl. Missionairen i Grønland Hr. Baltzer Miltzaus resterende Salarium. — Efterkommet.

4. Maj. Leverede Hr. Estats Raad Schröder 10 Rigsdl. i de smaa danske Croner, som een god Ven hafde foræret den Ost-Indiske Mission.

Vedtaget, at med Posten skulle skrives til Hr. Eyler Hagerup anl. Hr. Christen Egedes Forfløttelse til et bedre Stæd, og at Hr. Eyler vilde ubesværgt lade Coll. vide noget tilforladeligt om Mandens Duelighed.

1731.

11. Jan. blev proponeret: 1. Efterdi den Kgl. Fundatz forsickrer Informatorerne i Wæysenhuuset om Befordring efter nogle Aars Tieneste, og dets Informatorer haver tient paa fierde Aar, saa fandt Directeurerne for godt at høre deres Gaver i Prædickestolen. Hvilcket da det nu er skeed, blev proponered, hvad til deres Befordring videre skal giøres. — Resolution: Eftersom de Hrr. Directeurer have fornummen, at Præceptorerne ej vare saa øvede i at prædicke, at da enhver af dem søgte Leilighed at lade sig høre, en alle Uger, hvortil kunde gives Lejlighed om ikke andensteds, da i Vartoe, dog helst i Byens Kirker, om skee kand, og siden have de vores Recommendation at vente¹⁾.

2. Til at informere i Wæysenhuuset have for Hr. Evald andmeldt sig følgende Personer, sc. M^r. Prytz, M^r. Aggerup, Dannefæhr og flere, om hvilke proponeres, at de tilforn paa een eller anden Maade maatte prøves, om de dertil kunde være dygtige og beqvæmme. Siden er fremkommede to Persohner, C. Lunde og Munck. — Resolution: Disse og flere Personer kand Hr. Ewald paa beste Maade prøve, og, naar Vacance sig finder, den beste og beqvæmmeste da de Hrr. Directeurer at foreslaae.

25. Jan. producerede Hr. Etatsraad Seidelin sin aller-naadigste Bestalling paa at være Committerede i Missions-Collegio og Directeur over Wæysenhuuset.

2. Af Hr. Ewald blev proponered, om der skal forettes det Ny Test., som nu meget nær er færdig, en Præfation og Dedication, og hvorledes og til hvem samme Dedication skulle indrettes. — Resol.: Skal forfattes begge, og Dedicationen til Kongen, og confererer Hr. Ewald der om med Hans H. Hr. Professor Steenbuck.

1 Febr. er ovenbemelte Dedication og Præfation læst i DHrr. Direct. Forsamling og approberet.

¹⁾ Se Kongebrevet af 14 Dcbr. 1731, der meddeles nedenfor.

Hr. Ewald proponerede, hvad det ny Test. koste skal. — Er resolveret at skal koste 1 $\frac{1}{2}$ paa Trykpapir.

22. Febr. Hr. Ewald proponerede, at Mr. Schwartzkop maatte tillegges 4 Exemplarer af alt det, som tryckes, saalenge hand forretter Correcturen. — Directeurerne resolveret, at dette kunde skee.

5. Apr. proponerede Hr. Ewald, at Franchens Tractat, kaldet Lærdom om et christelig Levnets Begyndelse, maatte oplægges, og 2000 Exemplarer maatte tryckes¹⁾. — Denne Proposition accorderis udi alt.

26 Apr. (Matthias Dyrhoff og Jacob Dannefer ansattes som Informatorer).

Blev proponeret, om mand ikke skulde antage en Kone, som kand opvarte de syge, og samme Kone kunde være bestandig i Huuset til Opvartning ved Børnene. — Directeurerne approberede dette Forslag, og at der om skulde tales med Doct. Grothausen.

10. Maj, Hr. Evald proponerede, at Bunyans Tractat, kaldet Pillegriims Fremgang, maatte paa ny oplegges, og at 2000 der af maatte oplegges, og hvem det skulde dediceris til. — Resolveret, at 2000 maatte oplegges og dediceris til Cron Printzen.

Hr. Ewald proponerede, at der maatte tryckes en Fortegnelse paa alle de Bøger, som var tryckte i Weysenhusets Bogtryckerie. — Resolveret at maa skee, og at settes i Aviserne tilligemed Priisen.

14. Juni. Producerede Præsten Hr. Ewald Bogtryckeriets Regninger paa dessen Indtægt og Udgift fra 1729 in Nov. og til 31 Maji 1731, og bestoed Indtægten i 3615 rd. 4 $\frac{1}{2}$ 4 β , og Udgiften i 3410 rd. 4 $\frac{1}{2}$ 8 β danske.

28. Juni blev af Præsten Hr. Ewald leveret en Pose forseglet, hvorudi formeenes at findes 300 rd. Courant,

¹⁾ Lignende Forslag fra Ewald forekomme hyppig og fandt altid Direktionens Bifald. I det følgende ere dog kun enkelte af Forslagene meddelte.

som en ubekiendt Ven havde skienket Wæysenhuuset. — Resolveret, at Pengene skal eftertælles og i Curatorernes Overværelse nedlegges i Cassen.

Hr. Ewald proponerede, hvad den ny Psalmebog skulde selges for. — Resolveret, at den Psalmebog maa selges paa Tryckpapiir for 12 β danske, og paa Skrif-papiir 1 $\pounds$ 4 β d.

28. Aug. Producerede Hans Høyædle Høyærværdighed Hr. Confessionarius Joh. Frawen sin allernaad. Ordre at være Committerede udi Missions Collegio og Directeur ved Wæysenhuuset.

20. Sept. proponerede Hr. Ewald, at en Bog, kaldet Christendommens Kierne, paa ny maatte tryckes, og 2000 Stycker oplægges. — Resolveret, at dette maatte skee.

1732.

3. Jan. Hr. Ewald proponerede, at den liden Duod. Bibel maatte paa ny oplægges, og de fornødne Skrifter og Papier dertil anskaffes. — Resolveret, at dette maatte skee og i Verck settes.

27. Mart. Der skal skrives til Biscop Anckersen anl. hans udgivne Synodal.

Paa denne Skrivelse indløb følgende Svar fra Biskop M. Anckersen, dat. Ribe 19 Apr. 1732:

„Af deres Welbaarenheders missive, dateret d. 27 Martii næst afvigte, som ieg ved min Hiemkomst af Visitatz, faa Dage for Paasche, forefant, fornemmer ieg, at Deres Welbaarenheder formeene, at det Kongl. Wæysenhuuses Oplag af Bøgger skulle synes fornermet ved eet Synodale, som ieg i seeniste Synodo Vardensi havde udgivet; Men som Deres Excellences og Welb. Herrers bemelte missive med disse Ord: „at ieg kunde have vaaret uvidende om Deres Bogtrykkeries privilegio,“ vidner om min Uskyldighed, der icke kunde i mit Synodali tale om det, som var skiult, dult og ubekendt for mig, saa har De gode Herrer self, efter Deres bekiendte Retsindighed, giort fuldkommen Apologie for mig,

uden at behøve nogen viidere. Ville Deres Welbaarenheder kun læse Synodale igiennem, skal De befinde, at det icke meere rører Missions Collegium eller Collegii privilegier an, end de mit Synodale, saa dend herudi fattede Mistanke og Nidkierhed er uden Grund, og af sig self bortfalder. For den tilsendte Copie af dend Kongl. allernaadigste Instruxis 9de Art., hvormed Dem tillades i Missions Collegio uden anden Censur at lade trykke, hvad De i Deres Collegio self har censurerit, tacker ieg, og skal i Stifts-Kisten til Successorum Efterretning blive bevaret. Deres Begiering, ang. sc. at ifald ieg i de Bøger, som fra Wäysenhusets Bogtryckerie udkommer, finder noget anstødeligt, ieg da ville derom advare Dem, skal ieg efter mit Emhedes Plict ubedet efterkomme, saa fremt ieg kand faae her nogle af de Bøger at see, eller noget saadant mærkværdigt i dem at læse. Recommenderer mig i det øfrige i Deres Welbaarenheders sædvanlig affection, ønskende, at Guds sande Kirke maa under Deres Nidkierhed og Omsorg jo længere fortplantes og videre udbredes, at vi kunde møde allesammen til Troens og Guds Søns Bekiendelses Eenighed^a.

(1. Apr. beskikkedes A. N. Prytz til Informator i J. Thillerups Sted. Samtidig ansattes 3 Adjuncter, Christian Ditlev Nissen, Hans Lindegaard og Niels Aggerup).

21. Maji proponerede Inspecteuren, Just. Raad Mahling, om det ikke var best, at alle Hundene, som saa vel Børnene som Præceptorerne eller andre kunde have, bleve afskaffede, helst som de baade fordærve Sengene og gjorde Kamere og Stue urenlige. — Resolverit, at alle Hunde, i hvem, enten Præceptorer eller Børn eller andre, de maatte tilhøre, inden 8te Dage gandske at være afskaffet, og aldrig herefter meere af nogen at maa igien andskaffes; og hvis ikke skeer, da af Natmanden at borttages.

24. Julii proponerede Hr. Ewald om Speners Bog, Von Natur und Gnade, maatte oversettes paa Dansk og siden tryckis. — Resolveret, at dette maatte skee.

28. Aug. Var af Hr. Ewald proponeret i Directeurernis Forsamling, enten M^r. Lucoppidan eller Swartzkopf maatte

antages til at være Correcteur ved Bogtrykkeriet. — Resolveret, at Lucoppidan der til kunde antages og gives aarlig til Løn, Ild og Lys 108 rd. i ald.

9. Oct. proponerede Hr. Ewald paa Doct. Grothuusens Vegne, om Directeurerne vilde gunstig bevilge, at hand (Doct. Groth.) maatte gratis nyde et Exemplar af alt hvad trycktes her efter i det Kongl. Wæys. Bogtryckerie, og at hand maatte paa saadan Maade og nyde et Exemplar af den sidste tryckte Bibel. — Bifaldet.

22. Oct. proponerede Hr. Evald, at eftersom Lucoppidan var vorden emplojeret og altsaa ej kunde betjene Correcturen ved Wæysenhuusets Bogtryckerie¹⁾: om Præceptoren Mr. Schwartzkopf ikke maa nyde bemeldte Lucoppidans Plads ved Correcturen. — Resolveret, at Mr. Schwartzkopf der til maatte antages, og aarlig derfor at nyde 100 rd., frie Kammer, Ild og Lys til Nødtørftighed, sc. en Faun Brende og et lidet Lys²⁾.

1733.

12. Marts. Vare de Herrer Directeurer forsamlede, hvor da blev sluttet, at naar de 10 Børn, som ere udi Wæysenhuuset over de 100 Børn, som i Fundatzen tales om, udkommer, skal de bem^{te} 10 Børns Plads ej, indtil videre, besettes, af den Aarsag, at 10,000 Rdl. fra den fulde Capital, som Wæysenhuuset eyer, ville afgaae til Wæysenhuusets Opbyggelse og fuldkommen Istandsættelse.

27. Aug. Der skal tryckes een ny Bibel in 12mo, derfor kand alle Anstalter giøres dertil. Den sidste Edition in 8vo legges til Grund, og Hr. Confessionarius [Frawen] og Hr. Professor Steenbuch tager sig paa at eftersee og

¹⁾ I sit „Erindrings-Lexicon“ har bemeldte Schwartzkopf højlig rost Peder Lucoppidans store Lærdom; „han skulde været Correctør og Translatør paa Veysenhus, men sagde det fra sig af Frygt for den sædvanlige og jødiske Beklippelse, naar nogen ret god Bog skulde blive trykket“. (Danske Saml. IV, 108).

²⁾ I Schwartzkopfs Sted blev Adjuncten Niels Aggerup Informator.

revidere den samme. Og den proponeris i Collegio, og resolveris derpaa, med hvad Summarier, Afdeelinger og Paralleler den skal tryckes.

24. Dec. Var de Herrer Directeurer forsamlede, og blev St. Swartzkopf, Correcteur, forforderet, og blev tilspurt, om hand havde ladet trycke een Tractat, handlende om de 8te Saligheder, hvilket han tilstod, og havde faaet det af Gert Hansen og overgivet det til Bogtrycker Groth, som det haver paa hans Forlangende tryckt; og blev af Coll. saaledes resolveret: Saasom Corrector Ewart Ottesen Schwartzkopf haver tilstaaet her i Collegio Missionis, at han har ladet trycke hos Bogtrycker Groth et Skrift om de otte Saligheder og siden derom hannem tilskreven efterfølgende:

Min Hr. Groth.

Jeg vil ynske, at ieg havde Tusende Exemplarer deraf endnu. I kand vel tænke, at onde Folck tale ilde derom, saavel som [om] alt andet got; hold det ikkun selv skylt og forborgen; fra mig og ved mig skal det ej blive kundbart. Hvem vil sige ret, hvor det er tryckt? Lad Eders egne Folck ikke røbe Eder. Om det nu ikke skulde være tryckt i Flensborg¹⁾, er det derfor tryckt her? Det følger ikke paa. Jeg forbliver Eders beredvillige

N. N.

Men Schwartzkopf nu meener, at fordi det var skeet uden for Wæysenhuset, at det ej vedkommer Wæysenhuset, saa har vi fundet for got at skille os med saadan een, som under den Prætext kunde føre os i mange Vitløftigheder, og paa det mindste med deslige principiis kand gjøre Veysenhuset fordegtig hos andre. Derfor have vi resolveret: at give ham tilkiende, at hand kand blive her til dette Aars Udgang og nyde hvad hannem saalænge tilkommer, men siden søge anden Lejlighed, saasom mand ej videre behøver hans Tieniste her i det Kongl. Wæysenhuus.

¹⁾ Dette fingerede Trykkested findes paa Bogens Titelblad.

31. Dec. resolveret, at saasom forrige Correcteur Ewart Ottesen Schwartzkopf var dimitteret, saa blev Sr Niels Aggerup dertil i hans Sted antaget, og at nyde aarlig til Kost, Løn, Brende og Lys 80 rdr. Courant og intet videre uden et frit Cammer, og selv at skaffe sig Seng, Bord og Stoele; og Lønnen at angaae fra 1. Jan. 1734 og saa fremdeles, og betales samme Penge af Bogladens Cassa¹⁾.

1734.

14 Jan. Proponerede Inspecteuren Justitz Raad Mahling, hvor mange Stoele og af hvad Læder der skulde være, som skulde bruges til Directeurernes og Hofstoelen i den ny Kirke, eftersom de forrige tilhørte Mahling. — Resolvet, at der kunde kjøbes et Douzin Rysleder-Stoele.

1. Juli. Naar Adjunctus S^r. Nissen afgick, skulde indtil videre ingen Adjuncti meere antagis, og det formedelst Wæysenhuusets slette Tilstand.

Præsten Hr. Ewald af Prædickestoelen at give Meenigheden tilkiende, at en ved Døden afgangen Person, navnl. Anders Pedersen, Korn-Skriver, havde legeret Wæysenhuset 1500 rd. Courant.

12. Aug. Justitz Raad Mahling ville tale med det Medicinske Facultet anl. Provisor Gynthers Examen og Jurament.

At der til Materialiers Indkiøb fra Holland etc. Stæder jo før jo heller skulde gøres Anstalt, for jo hastigere at faae Apotheket i stand. — Der skulde opsiges Capitaler af de, som staaer i Huuse og Gaarde, til at sætte Apotecket istand med, og det til 11 Dec. a. c. at betales.

9. Sept. Det Medicinske Facultet skulde tilskrives et Tacksigelses Brev for den Møye og Umage, som det haver haft med Provisor Günthers Examen.

22. Sept. Resolveret, at Hr. Pastor Ewald, saasom hand var nu indflyt i Wæysenhuset, og hand tilforn, da

¹⁾ I Niels Aggerups Sted blev Adjuncten Hans Lindegaard Informator.

hand boede her inde, nød sin Portion af Brende og Lys, saa skulde han nu herefter have i steden for Brende og Lys aarlig i Penge 20 rdl.

1735.

20. Jan. var de Hrr. Directeurer forsamlede, og som det allernaadigst havde behaget Deres Kongl. Maytt. at beskikke mig til at være Told-Inspecteur ved Kiøbenhafns Told-Cammer, saa er denne Protocoll vorden sluttet.

2.

1728. *Bidrag til Oplysning om de Forsøg, som gjordes paa at omvende Jøderne i Kjøbenhavn.*

I Kirkehist. Saml. I, 122 ff. har Dr. P. W. Becker i sin Tid meddelt nogle Oplysninger »om religiøse Foredrag i Vaisenhus-Kirken i Kjøbenhavn, sigtende til Jødernes Omvendelse, 1728«. Meddelelsen har dog ikke kjendt følgende Aktstykker, der nærmere illustrere dette uheldige Udslag af Frederik IV's Iver for at bringe alle sine Under-saatter til at vedkjende sig den samme Tro.

a.

1728, 31. Aug. Ansøgning fra den jødiske Menigheds Repræsentanter om at forskaanes for videre Omvendelsesforsøg.

Allerdurchlauchtigster, Grosmächtigster König,
Allergnädigster Erbkönig und Herr.

Euer Königliche Mayt. geruhen in allerhöchsten Gnaden zurück zu erinnern, wess gestalt die sämtlich hier wohnenden Jüdischen Nation unterm 6 Junij a. c. allerunterthänigst wehmüthigst imploriret Euer Königliche Mayt. dero abgefassten allergnädigsten Willen endern und uns sämtlich die hohe Königliche Gnade zu erweisen, dass die in E. K. Mayt. allerhöchsten Nahmen durch Dero höchst verordneten hohen Herren zur Emissions Commission¹⁾ uns bedeuteten Ordre auf dem Weisen-Hausse zu

¹⁾ D. e. Missionskollegiet.

erscheinen und Predigt anzuhören allergnädigst befreyet sein mögen, mit allerunterthänigst gethane Remonstration, dass ein solches gegen unser Religion und Gewissen, auch was hochgefährliche Suiten für uns daraus erwachsen werden.

Allergnädigster König und Herr, es ist nicht aus geblieben die von uns besorgete Entsagung aller fernern Credit und Handel ausserhalb Landes, wodurch wir fast alle ruiniret werden, viel weniger die von uns noch mehrer besorgten Verbitterung des gemeinen Volcks gegen uns arme ellendige Menschen, bey welche wir nun zu anderst nichts dienen als zum Spot und Gelächter, und durch die täglich erleidende schwehren Insultirungen mit Worten und Thaten fast keiner unserer Nation auf der freye Strasse sicher und ohne Gefahr gehen können, und ist das gemeine Volck noch mehr darin angereizet worden [durch] die durch offenen Druck und in allen Strassen zum Verkauf aussgerufene Lieder, welche auch solchen Effect gethan, dass das gemeine Volck sich nun nicht mehr schäuet uns in die Augen zu sagen, wann er ein Jude umb das Leben brächte, wäre eben so viel, als wann ein Hundt um das Leben gebracht würde, und hätte darumb sich nicht die irdische, viel weniger die himlische Straffe zu befürchten¹⁾.

Grosser Monarch und Allergnädigster Herr, wir haben das freye Glaubens Gewissen, welches die Natur einen jedem Menschen durch die Göttliche Vorsehung so schwehr eingepflantzet, dennoch bis dato in soweit zum Zwang gemacht, damit Euer Kön. Mayt. als ein Gott auf Erden Dero allergnädigstem Befehl nach zu leben, und in solcher allerunterthänigst gehorsambster Folge wir auch sämptlich hier wohnenden Judenschafft bis dato auf dem Weisen-Hausse sich eingefunden und dero Hoch-Erwürden Herrn

¹⁾ Om Stemningen i Kjøbenhavn mod Jøderne paa denne Tid se O. Nielsen, Kbhvns. Hist. og Beskriv. VI, 118.

Doctor Dürckoff und Herrn Schreibers Predigen angehöret; est ist aber, allergnädigster König und Herr, alles Predigen vergeblich, dann wir halten und bleiben festiglich bey dem allerersten Prediger Moses seine Predigen und Worten, so er auf dem Berge Sinay geprediget und gesaget, und darauf erfolgten Confirmation von dem allerersten Prediger, so da gewesen, der Prophet Malchij. Demnach wirt ein jeder von uns hier wohnender Jude bis in sein Lebens Ende ein Jude verbleiben. — Diese angeführte Bewegungs Gründe stellen wir in Euer Kön. Mayt. allerhöchst erleuchten Ermessen anheim, in was Erbarmens würdigen Zustand wir versetzt worden, dass uns aller gehalten ausländischen Credit und Handel abgeschnitten, wodurch wir zu die ellendeste Menschen werden müssen; auch über die vor Dero geheiligte Mayestät in Dero Residentz und auf dem platten Lande täglich erleidende schwehren Insultirungen, wobey wir fast alle jederzeit in Lebens-Gefahr und solchen Ellend und Lebens-Gefahr durch längern Anhalten auf dem Weisen-Hausse zu erscheinen und Predigen anzuhören von Tag zu Tage grösser wirt. So flehen wir dero arme doch getreue Unterthanen Euer Kön. Mayt. um die Barmhertzigkeit Gottes an, Sie geruhen unser klägliches Bitten und Flehen aus vorhergehenden Motiven zu erhören, Dero abgefassten Willen allergnädigst zu verendren, und uns sämptlich die hohe Königl. Gnade zu erweisen, dass wir von dem durch dero höchst verordneten hohen Herren zur Emissions Commission uns emanirten Befehl auf dem Weisen-Hausse zu erscheinen allergnädigst fernerhin befreyet sein mögen (etc).

Euer Königlichen Mayestät

Allerunterthänigste und getreueste Knechte
für die sämptliche allhier wohnende privilegirte Judenschaft,

Copenhagen d. 31ten August

A°. 1728.

Meyer Goldtschmidt.

Meyer Levin.

Berendt Jacob.

b.

1728, 7 Sept. tilskrev C. Møinichen, kgl. Oversekretær i Kancelliet, Direktørerne for Waisenhuset¹⁾, idet han efter Kongens Befaling forlangte deres Erklæring angaaende ovenstaaende Andragende. Man har ment, at en saadan Erklæring ikke er bleven afgivet. Det er dog neppe saa. I Waisenhusets Arkiv findes nemlig, skrevet med Hofpræst M. Peder Herslebs Haand, et Udkast til en Erklæring, med vedføjede Ændringsforslag fra Direktionens Medlem J. W. Schröder. Dette Udkast skal her meddeles.

1728, 15. Sept. Erklæring fra Waisenhusets Direktion²⁾.

Det har allern. behaget E. K. M. ved Deris Ober-Secretaire i det danske Cancellie at tilsende os en til E. M. allerunderdanigst indgifne supplique, dat. 31 Aug. 1728, af de her i E. M. Residentzstad boende Jøder, anl. at vorde allernaadigst befriet fra herefter at comparere paa Waisenhuuset, tillige med allernaadigste Befalning, at vi om samme Jødernis allerund. Begiæring skulle indlefvare vor allerund. Erklæring, hvilken i allerskyldigste Hørsommelighed her hos følger.

Efterat vi deris anførte Motiver hafve igiennemseet og nøye ofvervejet, befinde vi, at denne deris Begiæring beroer alleniste paa ugrundede Udflugter og ubeviislige, ja til deels urigtige Paaskud. 1. At det er imod deris Religion og Samvittighed, skrifver de vel, men iche beviser, ja iche engang viser nogen Rimelighed dertil. Er

¹⁾ Direktionen bestod paa denne Tid af Gehejmeraad J. G. Holstein og hans Søn, daværende Overkammerér hos Kronprinsen, Joh. Ludv. Holstein, Prof. theol. Dr. Hans Steenbuck, Justitsraad Joh. Wilh. Schröder og Hofpræst M. Peder Hersleb.

²⁾ I Randen har J. W. Schröder skrevet: Dies sind 2 verschiedene Memorialen, wird also ein jedes à part rein geschrieben, und denn gleich zur Unterschrift herumgesandt, dass es auch nach Hirschholm kan geschickt werden, und daher zurück kommen. (Paa Hirschholm opholdt J. L. Holstein sig hos Kronprinsen).

det iche mod Samvittigheden at forsvare og bevise sin Religion, saa kand dette heller iche være mod deris Samvittighed; thi her begiæres iche andet af dem, end at de skal anhøre, hvad vi har mod deris Religion at sige, og de har Frihed til at defendere deris Lærdom og forsøge, om dend kand bestaae mod voris.

2. At deris Credit og Handel derfor skulle tabis, er en Sag, som vi vil iche forstaae, men heller iche kand begribe, hvad Connexion dette har med deres Credit og Handel; og at de ville vente, Deris K. Majestet skulle tro det, blot fordi de siger det, uden ringeste Exempel, Bevis og Prøve derpaa at fremlegge, er vel ubilligt, helst efterdi dend Nations Uvillighed til at lade sig lære, og Practiquer¹⁾ til at undgaa all Sandheds Overbevisning, er ald Verden bekiendt.

3. Hvad den raison belanger, som de anføre, at de af gemene Mand paa Gader og Stræder insulteris og bespottes, da om det saa er (hvilchet er os ganske uvitterligt), kand det iche billiges, mens endeel bør de det først bevise, at saadant er skied meere nu end ellers, endeel kan det paa anden Maade hemmis, uden at ophæfve et got Verck, endeel kand de nefne, af hvem, og klage, naar det skier, da dem alletider vederfaris Justice, i det mindste kand de vel iche self med Sandhed nægte, at saadant dem vel før er vederfaret, længe førend E. K. M. allern. Anstalt og Befaling om denne deris Samling er udgangen; det er vel og vitterligt, at saadant dem meere vederfaris paa andre Stæder, hvor ingen saadan Anstalt er giort. Saa har og saa vel D. Dyrkop som Hr. Schreiber, for at udviise ald muelig Føyelighed for den Jødiske Nation, erbudet sig at ville, i Stæden for Waisenhuset, holde dend Samling og Samtale i deris Synagoger, hvilchet naar paa Ed. Kongl.

¹⁾ I Randen har J. W. Schröder bemærket ved dette Ord: Könnte man nicht an Stat des Worts practiquer ein anderes von gleicher Kraft, aber etwas gelindern Ausdruck setzen?

M. allernaadigste Behag skier, kand baade deris Qvinder og Børn ogsaa bedre komme tilstæde, saaog kand da Jøderne iche frygte eller gjøre det Paaskud, at dend Gang hen til og fra Waisenhuuset forvolder dem nogen Insulteren og Molest, og altsaa formodis, at deris ugrundede Klager og Udflugter dermed kand og bør ophøre.

At¹⁾ vi intet skal melde, hvorledis de ubilligen angifver, at de undertiden hafve deris à part og selfpaalagde devotion, da dog er blefven befunden, at de paa samme Tider og paaberaabede devotionsdage drifve sædvanlig Handel og Wandel, ja indfinde sig andensteds for at anhøre de Processer, som paa deris Vegne føris for de af dem antagne Commissarier, og derfor ligesaavel, om de vilde, kunde comparere i Waisenhuset.

Efter slig og mere Beskaffenhed skulle vi meget meere allerund. bede og opmuntre Deres K. M., at det saa christelig og priselig begyndte Verck maatte i Jesu Nafn fortsættis, paa det, om iche mange, dog een eller anden Siæl kunde ved Guds Naade vindis til Christi Kundskab.

Allernaadigste Konge.

Efterdi atter nogle Jøder²⁾ ere ankomne, som begiærer Information og anmelder sig til den christelige Religions Antagelse, hvortil de³⁾ synes for menneskelige Øjne at være af Gud opvagte⁴⁾, men af os intet vides, hvoraf de

¹⁾ Ved dette Afsnit har Hersleb selv bemærket i Randen: »til denne paragraphum finder jeg ingen Anledning i deris Memorial; uden saa er, at de andensteds har ladet sig dermed merche«. Schröder har tilføjet: »Hiezu haben die Juden etliche Wochen her Anlass gegeben, indem sie sich wegen ihrer abzuwartenden devotion im Waysenhouse zu erscheinen entschuldiget, und nicht desto weniger an solchen Tagen Handel und Wandel getrieben, auch in angestellten Commissionen erschienen; daher der paragraphus meinem Bedüncken nach wohl könnte bestehen bleiben; doch lasse ich mirs auch gefallen, wenn man gut findet, ihn auszulassen«.

²⁾ For »nogle Jøder« foreslaar Schröder: »ein Jude aus Prage«.

³⁾ »De« foreslaas af Schr. rettet til: »er«.

⁴⁾ Schr. foreslaar tilføjet: »auch zu vermuthen, dass sich nach diesem dergleichen mehrere einfinden möchten«.

til deris Underholdning og Underviisning udfodrende Omkostninger skal tagis, indtil dend Tid de kunde blifve døbte, saa fordrister vi os til hos D. K. M. derom at giøre allerund. Forspørsel, hvorhen baade de nu sig meldende Personer¹⁾ og andre herefter kommende kunde anviises, paa det saadanne iche af Mangel paa Subsistance, blot i deris Informations Tid, skulle afskrechis og træde tilbage fra et got Forsæt, førend de ere endnu bestyrkede i Sandhed.

Khfn. d. 15. Sept. A. 1728²⁾.

Maaske den sidste Forespørsel har virket noget afkølede paa Omvendelsesiveren, da det kunde forudses, at Kongen indtil videre kom til at sørge for de Jøder, som i Alvor eller paa Skrømt stillede sig villige til at modtage Undervisning. Den ødelæggende Ildebrand, som ikke længe efter hjemsøgte Kjøbenhavn, bevirkede i ethvert Tilfælde, at Omvendelsesforsøgene faldt bort.

3.

Nogle Efterretninger om de første Lærere ved Waisenhuset.

a.

Da Lærerne ved Waisenhuset, i Anledning af Stiftelsens Gjenopførelse efter Branden, bleve adspurgte, om de havde Forslag at gjøre i Henseende til Lokaliteterne, saa fremkom Gert Hansen under 4 Maj 1729 med flere Bemærkninger, der viste hans Interesse for Børnenes Vel. Tilsidst kom han med følgende Begjæring:

»Især vilde ieg ret hjærtelig bede om et Bedested, hvor jeg med nogle af mine Børn kunde have fri Lader og Røst, uden at høres af nogen udenfor, eller pludselig

¹⁾ For »de sig nu meldende Personer« foreslaar Sch.: »die sich nun meldende Person Isaac Mandel, der von Profession ein Barbier-Gesell ist«.

²⁾ Datum er tilføjet af Waisenhus-Direktionens Sekretær, Kancelliraad Seyer Mahling, og antyder da vel Dagen, da Forestillingerne til Kongen ere udfærdigede.

ses af nogen, saa snart Døren blev opladt. Saadant Sted skulde maaske ikke blive saa vanskeligt at finde paa, men var af stor Nytte, og tjente til at udlade sig med al den Fylde, Kraft og Drift, som man nu og da ved Guds Naade kunde have«.

Gert Hansens Forslag ere tiltraadte af hans Medlærer Jacob Thillerup.

b.

1731, 14. December. Kgl. Reskript om Befordring af vel tjente Lærere ved Waisenhuset og Antagelse af nye.

Christian VI (osv.) V. s. B. t. Saasom Vi af Eders Forestilling af den 15 Novembris sidstafvig, og udi 3 Poster bestaaende, have fornummet, at I af os allerund. haver været begierendes, 1. at de Præceptores, nemblig Jacob Mortensen Thillerup, Gert Hanssen og Edvard Ottesen Svartzkop, samt Skoleholderen og Læsemesteren i Walløe Skole og Hospital ved Navn Søren Lintrup, som alle fra Begyndelsen og hidindtil flittig, troelig og vel skal have informeret Ungdommen sammesteds og ellers opført dem christelig og retsindig, saa I kunde cavere for deres Duelighed, maatte allernaadigst vorde employerede til noget videre i Guds Kirke. 2. at 2 a 3 Persohner maatte adjungeres de 4re ordinaire Lærere i Weysenhuuset, at der altid kunde have saadanne Persohner, der ere øvede i og efter den Methode at læse og informere, som eengang er vedtagen og funden beqvemmeligst at være, og kunde træde i de ordinaire Læreres sted, naar de enten kunde blive syge eller til andet employeres eller og ikke kunde bestride Alting selv, saa og at enhver af dislige Adjunctis af Waysenhusets Cassa til aarlig Løn maatte nyde 25 rdl., eller til hver Qvartal 6 rdl. 1 $\frac{1}{2}$ 8 β , som er den halve Deel af det, een ordinarius Lærer der aarlig nyder; og for det 3die, at Vi allernaadigst ville tillade Præsten Hr. Edvald under Prædiken at lade omgaa een Tavle for sig nest efter Waysenhusets, hvilket allernaadigst er tilladt de andre

Præster ved Trinitatis og Holmens Kirker, imod hvem hand ikke skal have den halve Indkomst. Da I ogsaa, for at forekomme Afgang for Waysenhuset, ville foranstalte, at hvis i saa maade blev givet i begge Tavler, kunde samles og deeles i 2de lige Dele, hvor af Waysenhuset nød den eene og Præsten den anden part; Saa give Vi Eder paa forskrevne 3de Poster hermed allernaadigst til Svar, at vi angaaende den 1ste Post . . . have bevilget, at Præceptorerne i Weysenhuset, navnlig Jacob Mortensen Thillerup¹⁾, Gert Hanssen og Edvart Ottesen Svartzkop, saavelsom Søren Lintrup ved Walløe Skoele og Hospital, naar Kald ledig vorder, i Gratial Protocollen udi Vores Danske Cancellie skal anføres og Eders recommendation derved allegeres. Betreffende den 2den Post, da have Vi ligeledes allernaadigst bevilget, at disse Adjuncti maa antages og nyde den af Eder proponerede Løn og Underholdning, saafremt Weysenhusets Midler det kand taale. Og hvad den 3die og sidste Post anbelanger, da have Vi allern. accorderet, at en Tavle for Præsten Hr. Edvald efter Eders allerund. Forestilling²⁾ maa om-bæres, dog ikkun for hans Person, saalenge hand lever og i det Embede forbliver. Derefter (osv.). Skrevet paa vort Slot Friderichsberg den 14 Decembris Anno 1731. Under vor Haand og Signet.

Christian.

P. Neve.

Udskrift: Os Elskelige Directeurerne over Weysenhuset i Vores Kongelige Residentz Stad Kiøbenhavn.

¹⁾ Blev kaldet til Præst i Haderup (Ribe St.) 15 Febr. 1732, men døde s. A.

²⁾ I denne havde Direktionen stærkt fremhævet Ewalds udmærkede Tjeneste: „Det er aabenbart, at det kan ikke være for Husets Skyld, at den Mængde af Mennesker søger Præsten, men for Præstens Skyld, at de søge Huset, til Husets baade Ære og megen Nytte i adskillige Maader“. Tillige omtales den Hjælp, han ydede udenfor sit egentlige Embede, særlig ved Tilsyn med Bogtrykkeriet.

C.

1731, 12. April. Ansøgning fra Lærerne Gert Hansen og J. O. Solthau om Tilladelse til at gaa til Halle.

Høystgunstige Directeurer.

Efter at vi nu over 3 $\frac{1}{2}$ aar have havd stedsvarig Arbejde med Børnene her inde, og vi nu snart kunde have Haab at blive forfremmet til andet, men Kræfterne baade i Sindet og Legemet have saa taget af ved dette Huses Tieneste, at de ey vel skal kunde forslaae til nyt Embede, hvorføre vi meget vel kand behøve, og virkeligen behøve nogen Tids fuldkommen Hvile, Recreation, Styrke, ja Erfarenhed paa andre Steder, førend vi blive hensatte til anden Tieneste, hvor vi da ventelig maatte forblive til vores Død. Altsaa er det kommen i vort Sind, og er bleven noksom overlagt og funden sær nyttig for os i mange Maader at komme lidet løs og at reise, med eet Ord at sige, til Halle paa nogle Maaneders Tiid. Frugten deraf ventes adskillig; dels, som sagt er, Hvile og Recreation for Sind og Legeme; deels at see og erfare mere af Guds Forsyn og Gierninger i Naturen, end herinde er skeet; deels at see og høre nogle af de gode Mænd derude, som vi herinde har samlet os adskillige gode Tanker om; deels og at nyde det af vor Guds gode Haand, som vi nu icke saa just forud veed at sige, men visselig haabe, at Gud har giemt til os; og endelig at observere ved hiint Weysenhuus, som skal være i good Stand, Orden og Gang, det, som kand agtes tienlig for os i dette Huus; thi der har nu og da været noget her, som vi have tvilet paa, om det var ogsaa muelig at bringe det i saa god Orden og Skik, og noget er forefalden, som vi ikke har vidst, hvad vi skulle gjøre ved. Vi derfor, som har været bestød i saadanne Vanskeligheder og Uordentligheder, haabe ogsaa ved denne Reyse at erfare noget, som kunde tiene os i eet og andet. — Efterat vi saaledes have udsagt vores Tanke og Forsæt, saa er nu vores underdanige

Begiering til vores gunstige Directeurer: 1) at saadan vor Forsæt maatte behage Dem, og De vilde tillade os saa nyttig og aldeles fornøden en Reyse. 2) at De ville ad interim beskikke et par Studentere i vor Sted, eller tillade os at opsøge dem, som kunde betiene vore partes, indtil Gud sendte os vel hiem igien, da vi gierne vil forskyldes Deres Umage med vor Løn, uden saa er, de vil ved saadan Leylighed exercere sig i Husets Information og Tilsyn. 3) om det er fornøden for at skaffe os tryk Reyse, De da ville berette saadan vor Begiering for Hans Maj^t. for at faae et Kongl. Pass til Sickerhed for Hververe eller sligt. 4) At De ville give os et Brev med til Halle, at de der kunde se, vi icke paa egen Haand, men med vore Forstanderes Forevidende, ja gode Villie, ja Befodringskab havde foretaget os saadant; og vi saaledes 5) ved vores lykkelige Fremkomst maa have og beholde Deres forrige Gunst og Bevaagenhed til videre Befodring, om saa var, vi da ved Guds Naade fandt mere Lyst, Duelighed, Kraft og Drift til det hellige og vigtige Præste-Embedet. — Naar vor Begiering saaledes bliver antagen, vil vi vente fra vore kiære Directeurer enten hvad Regler De kunde ville foreskrive os, eller hvad Observationes De kunde ville forlange af os ved eet eller andet i sær, foruden hvad vi self enten af forberaad Hue eller af Guds Tilskickelse kand komme til at observere.

Vores Forhold paa Reysen, og hvor vi holde os op, skal næst Guds Aands Anførsel og Regiering blive icke allene som i vore Directeurers Nærværelse, men meget mere i Guds egen Nærværelse, og altsaa icke til nogen Vanære for dette Huus, Land eller Rige. — Og som vores Leylighed er kun tynd, uden formuende Slegtninger og hielperige Venner, thi vor Løn udi vor Tieneste er ald vor Formue, saa tænke vi at gaae til Fods, hvilket vi, om end alle Midler vare os imellem Hænderne, ville dog alligevel giøre, for Legems Sundheds Skyld, og for at tage alting des nøyere og mageligere i Agt. Men det

uagtet behøves dog en temmelig Sum Penge; men vi krympe os meget mere end Direct. selv ved at være Huset paa saadan Maade til Bekostning, skønt, hvem Gud tilskicker os Hielp og Forskud ved, saa agter vi aldeles at betale det igien udi Fremtiden enten hver for sin Deel, eller Een for begge, ligesom Gud danner vore Vilckor; Gud skal forsyne, om vor Forehavende er efter hans behagelige Villie. Kunde vore kiære Directeurer uden Skade kun laane os og giøre Forskud, saa skal vi saa vist betale til ald Tacke, som Gud lader nogen af os leve nogen Tid endnu. Maa skee mere er herved at erindre; men om De lade os kalde ind for sig, kan det mundtlig forhandles. Vi forsee os til vores gunstige Directeurer det, som billigt, gunstigt og raisonabelt er, og befale Dem med ald Deres Direction, ja gandske Levned hierteligen den viise og troefaste Gud, forblivende altid

Det Kongl.
Wæysenhuus
d. 12 April
1731.

Deres Omhyggeligheds
underdanige og ringe tienere
Gert Hansen,
Johan: Ottho Solthau.

Den 26 April 1731 vare Directeurerne (H. Seidelin, J. W. Schrøder og H. Steenbuck) forsamlede, og blev proponeret og besluttet:

»Proponerede Hr. Evald, at i stæden for Mons. Gert Hansen og Mr. Soltou, hvilke Directeurerne har permitteret paa nogen Tid at reise til Halle, maatte antages Mr. Dyrhoff og Mr. Danneferd til at informere i deres Sted. — Dette Forslag er af Directeurerne approberet at maa skee«.

Under 28. April s. A. udstedte Missions-Collegiet (tydske) Pas for Gert Hansen og J. O. Solthau til Brug paa deres forhavende Rejse. Ingen af dem kom senere tilbage til Waisenhuset. Solthau blev nemlig samme Aar, 7. Decbr., kaldet til Sognepræst i Starup og Nebel i Ribe Stift. — Gert Hansen blev greben af den Konventikelbevægelse, som efter Grev Zinzendorfs Besøg i Kjøbenhavn 1731 fik

stærkt Opsving, og han nævnes siden jevnlig som en af de mere fremtrædende i den herrnhutisk-separatistiske Kreds¹⁾. Jeg har en Formodning om, at han er Forfatter til det udførlige og mærkelige Bønskrift, som fra denne Kreds 1734 blev indgivet til Kongen²⁾. Derefter har han vistnok været nogle Aar i Herrnhut. 1739 træffe vi ham i Norge, der maaske var hans Fødeland³⁾; her holdt han Forsamlinger paa forskjellige Steder i Christiania Stift, noget der gav Stiftets Biskop, N. Dorph, Anledning til at klage over ham til Kirke-Inspektions-Kollegiet. Bispen betegnede ham som en farlig Person, der var kommen fra Herrnhut, og der udvirkedes et kgl. Mandat om, at han skulde forlade Norge; men endnu i det følgende Aar finde vi ham i fuldt Arbejde med at holde gudelige Forsamlinger i Jarlsberg Provsti⁴⁾. Hans endelige Skjæbne er os ikke bekjendt.

d.

1731, 25. Jan. Christian Johan Lunde søger at blive Informator ved Waisenhuset.

Deres Excellence, Høy-ædle og Velbaarne Herrer,
Høyst-forordnede Directeurer ved det Kgl. Wäysenhuus!

Jeg som een u-bekjendt ringe Student needkaster mig for de høye Herrer, at, som det er sagt, der bliver antaget nye Informateurer med første til dend paa Wäysenhuset lærende Ungdom, ieg da maatte vederfaris dend Naade at findes blant de samme, som saadan information skulle forrætte. Vor fælles gode Gud er mit vidne, at ieg intet

¹⁾ Kirkehist. Saml. 3. R. I, 387. 4. R. I, 565. J. Møller, Mnemosyne IV, 331. 335 f.

²⁾ Trykt i Fallesens Theol. Mndskr. IV, 227 ff. Jvfr. Helveg. D. d. Kirkes Hist. e. Ref. 1. Udg. II, 42 ff. 2. Udg. II, 36. Koch, Chr. VI, S. 166, Not.

³⁾ 1724 forekommer en Gert Hansen som Raadmand i Skien (C. Bruun, Fr. Rostgaard II, 169).

⁴⁾ L. Daas, Aktmæssige Bidrag til den norske Kirkes Historie (Theol. Tidsskr. f. den evang.-luth. Kirke i Norge VII, 353 f.). Kirkehist. Saml. 4. R. II, 766.

i Verden høyere attraar end at lære mig selv og andre med en kraftig overbeviisning grundig at kiende den eeneste sande Gud, hvor fore ieg til min Siæles største fornøjelse og glæde over dend lærende Ungdom har søgt Wäysenhuuset; ieg har haft og har endnu condition paa at oplære andre i Christendommen, saaog udstaaet mine Examina ved Academiet, og derfor, om det skal befales af de Høye Herrer, underkaster mig public prøve. Jeg har det stadige haab, at min Gud paa denne maade leeder mig ind i sin Viingaard, da ieg lover, at, saaviit dend grundgode Gud vil give Aand og Kraft, ieg skal arbeyde flittig, rædelig og bestandig. Jeg skal ønske Guds velsignelse over Dem, og i haab om bønghørelse forbliver

Deres Excellences (osv.)
underdanigste ringe tienere
Christian Johan Lunde¹⁾ m. m.

Kiøbenhafn
d. 25 Jan: 1731.

e.

1732, 21. April. Direktionen anmoder Provsten ved Kommunitet om Plads paa Regensen for to Adjuncter ved Waisenhuset.

Til Provsten Mag. Nold fra Miss. Coll.

Velærværdige og Høylærde Hr. Provst! Til E^a. Velærv^a. Avancement til Provst ved det Kongl. Communitet gratulere vi hiertelig og ynske hannem Guds kraftige Bistand i hans Embedes Forretning. Dernæst, eftersom Hans Majestét allernaadigst haver befalet²⁾, at hvad for Studiosi, som vi, som Directeurer for det Kongl. Wäysenhuus, til de fattige Børns Anføring og Undervisning haver fornøden, skal med beneficium paa Regentzen og Convictorio fremfor andre

¹⁾ Blev 1736 Sognepræst i Bredstrup ved Fredericia. Lærer ved Waisenhuset er han neppe bleven.

²⁾ Oprindelig havde Inspektør Mahling i det foreliggende Udkast skrevet: tillad. Rettelsen er foretaget i Følge en Bemærkning af J. W. Schrøder, der lyder: »Könte an Stat. des Worts tillad nicht ein anderes gesetzet werden, das etwas mehr sagete; und die erzeigte Königl. Gnade etwas deutlicher ausdrückte«.

blive aflagt, hvilket videre af hosfølgende Extract af den Kongl. allernaad. Instrux ang. det Kongl. Wäysenhuus sub dato 21 Julii 1727 allerunderd. er at see, saa anmode vi Eders Velærv. at ville for det første lade disse tvende Stud. Hans Lindegaard og Nissen, som nu virkelig informere udi Wäysenhuset, og siden andre, naar vi det hannem tilkiendegive, nyde effecten af Høystbemelte Hans Kongl. Mayts. allernaadigste Privilegium. Hvornæst vi forblive stedse

Det Kongl. Wäysenhuus E. V. tjenstvillige.
d. 21. April 1732.

f.

1732, 8. Maj. Adjuncterne H. Lindegaard og C. D. Nissen ansøge om at faa fælles Kammer paa Regensen og at befries for Kommunitetsøvelserne.

Deris Excellence (etc.)

De Højædle Hrr. Directeurer mishage ikke, vi herunder maae driste os at andrage: Eendeel, hvorledes Provsten, Mag: Nold, haver undskyldt sig ikke at kunde anviise os noget Kammer paa Regentzen anderledis, end ligesom der udgik en Person, een af os da kunde komme i dens Sted, siden det ikke forhen haver været nogen Skik at forfløtte nogen fra et Kammer til et andet, og det i saa maade ej kunde saa liige falde sig, at vi begge kunde komme paa et Kammer at logere sammen, medmindre Provsten derom erholte de Højædle Hrr. Directeurers skriftlige Villie; Eendeel og, at som det allernaadigst er os tillagt, at maae spise paa Communitetet, saa i stæden for det skulle være os et Beneficium, vilde samme vordre og er os til meere Besværing og Byrde, ja største Hinder saavel i de Ting, der os kunde være fornøden til en høyere Opbyggelse, som i sær til at fuldbyrde vor Tienistes Pligt ved Wäysenhuuset; thi de forordnede Spise-Tiimer paa Closteret ere de beste Læse-Tiimer paa Wäysenhuuset, nemlig Kl. 10 om Formiddagen og Kl. 5 om Eftermiddag. Vilde derfor allerydmygst udbede, at det maatte tillades os, enten at

overlade vor Kost for de Penge, vi derfor kunde nyde, til andre at spiise i vor Stæd paa Communitetet, da vi heller selv vil legge noget dertil for at forskaffe os Kost i Byen, hvor det kunde være best belejligt for os, eller at vi i det ringeste maatte befries fra de Exercitia, som holdes paa Communitetet, hvilke ere os til ingen Nytte, men til stor Hinder baade i vor egen og andres Opbyggelse. Saavel herom bede vi allerydmygst maatte skee en Befaling til Provsten, efter hans Begiering, saa naar der blev Kammer ledig paa Regentzen, vi toe maatte da komme tilsammen og nyde samme, paa det vi i en samlet Forening kunde blive ved voris samlede Studeringer, og derved opmuntres af hinanden til desto bedre Frugt og Nytte for vores and-betroede Ungdom. Vi venter de Høyædle Hrr. Directeurers gunstige og for os meest tienlige Andstaltning, forblivende med største Soumission

Deris Excellences (etc.)

Khavn. d. 8 Maj

allerydmygst og underdanige

1732.

Clienter og Tienere

Hans Lindegaard. Christian Nissen.

g.

1733, 9. Juni. Klage fra Lærerne i Waisenhuset over den slette Forplejning, de fik.

Deres Excellence (etc.) Høy-gunstige Directeurer.

Dersom Præceptorerne i Wäysenhuset icke i Sandhed søgte at erfare, hvormeget det contribuerer |:saavel for dend nærværende Tid, som ald deris Lives Tid igiennem:| til dend sande Lyksalighed, vel og dagligen at øve sig, som i alle fornødne, saa i denne besynderlige Sandhed, at Guds Frygt med Nøysomhed er en stor Vinding, da ville vi agte os selv aldeeles uværdige til dend Tieniste, det har behaget Gud og de Høye Herrer at beskicke os til i Wäysenhuset. Saa er det da icke Unøysomhed, men vor Nødtørftighed og høye Fornødenhed, der driver os til, at vi indgive denne vor ydmygst Begiering til de gode

Hrr. Directeurer, at de ville see os forhiulpne til nogen bedre Kost, end den vi hidindtil har nydt i Wäysenhuuset, og møysommeligen opholdet Livet ved; De Høye Herrer seer nok, at vi ere eensstemmige i dette Anliggende, hvilket icke er skeet af en indbyrdes Overtalelse, som dend eene skulde uden Fornødenhed føye dend anden, men som de seer vores fælles Bøn og Begiering, saa er det og fælles Trang og Tarv, der paa dend eene Siide bevæger os til at andrage vor Nød, og paa dend anden Siide maa bevæge De Høye Herrers Hierter til at raade Bod derpaa. Vor Frelser har lært os i dend 4de Bøn ickun at bede om det daglige Brød, derudover har vi, om icke alle i lige lang Tid, dog alle nesten med lige stor Følelse, forsøgt at ville nøyes med dend Spiise, som gives de fattige Børn i Wäysenhuuset: Men som vi befinder, at samme Spiisning icke alleeneste icke beforder de Kræfter og dend Legemets Styrke, som udfordres til dend daglige Møye ved Informationen, men endog tværtimod baade i Almindelighed svækker dend naturlige Complexion, hvilken har sig langt anderledes hos unge Børn, end hos ældre Mennesker, som ere vante til en anden Diæt og leve i Stilhed; saa og i særdeleshed er en Aarsag til, at Een legges ned i Sygdom, en Anden at bære paa haarde Følelser i Legemet, de Øvrige at samle paa det, som er forsøgt af Andre, deels dem, som nu ere, deels dem, som har været Præceptorer i Wäysenhuuset, skjönt dend mindste Part af de sidste levede ved Wäysenhuus-Kosten alleene, men havde jævnlig Forbedring ved Spiise-mesterens Bord; dend Eeniste, som hverken der eller andensteds fra nød nogen anden Kost, end dend Wäysenhuus Børnene nyde, samlede daglig med beklagelige Fornemmelser paa sit Legems Fordervelse, det hand og udførte med sig; ja vores Kiere Præst, Hr. Evald selv, kand være Vidne om, hvad dend slette Spiisning for ham i dend korte Tid førte med sig. Vil nu vor Frelser, at vi under det daglige Brød maa tillige bede vor Himmelske Fader om Sundhed og legemlig saavel som Aandelig Styrke

til at forrette vort daglige Kald, saa seer de Høygunstige Herrer, at vi end icke med god Samvittighed kand efterlade at andrage vor Nødtøftighed for Dem, som i saa Maade ere vore Fædre og Forstandere i Herren, men maa end meget meere forvisse os om, at dend Himmelske Fader ved Deris Hænder vil sende os dend Hjælp, han veed, vi have behov, heldst efterdi vi troe, det er hverken Guds, Kongens eller de Gunstige Directeurers Villie, at vi enten skal ved dend for os ubeqvemme Spiisning blive ubeqvemme til Wäysenhusets Tieniste eller andensteds, om Gud sparer os Livet, eller at vor Tilstand skulde continnere i saa slette Omstændigheder, som de fleeste iblant os har været nød til undertiden at betiene sig af, deals at kiøbe for Lønnen, deals at tigge sig igiennem. Dette er os eendeel umuligt at holde ud, eendeel tungt og besværligt, eendeel til Anstød for dem, af hvilke mand maa annamme saadan gratiel Tieniste. Over alt er det aldeeles hinderligt i dend Sinds Munterhed, hvormed vi bør gaae til vor Gierning, og i dend Frihed fra Nærings Sorg, som vi icke bør være besværet med. Vi tillige med Læremoderen, som har samme Anliggende, lever da i dend fulde Forviisning, at De Høye Herrer Directeurer seer os befriet fra deslige Vanskeligheder ved at giøre en Forandring i vor Spiisning paa dend Maade, som vi kunde være tient med; thi omendskjønt de muelig kunde finde nogen Vanskelighed deri, troe vi dog, at Deres Faderlige og Kierlige Omsorg for Wäysenhusets Tarv viiser Dem Udveye til at sætte dette i Verk, som de ere overbeviiste om at være saa aldeeles fornøden, som vi ovenmældte har forestillet. Til hvilket, saavelsom til alle andre Deris høye Forretninger vi hierteligen tilønske Dem Naade og Velsegnelse af den allerhøyeste, i hvis trofaste Forsorg til Siel og Legeme De altid maa være befaled, forbliver

Deres Excellences (etc.)

K. Wäysenhuus
d. 9 Junii 1733.

Underdanige Tienere og Forbedere
Matthias Dyrhoff. Jacob Dannefer.
Andreas Nicolai Prytz. Niels Aggerup.

Paa denne (af A. N. Prytz konciperede) Klage over den slette Kost i Wh., som kun er én blandt de mange, der fra Tid til anden fremkom, blev der kun i ringe Grad raadet Bod, ved at hver af Lærerne fik 24 Sk. om Ugen, for at de selv ad anden Vej kunde skaffe sig nogen Forbedring i deres Forplejning. De vare fremdeles i Hovedsagen henviste til den samme Kost, som Børnene fik, og at heller ikke disse befandt sig vel ved den, derpaa tyder den Sygelighed iblandt dem, som jevnlig omtales.

4.

Forskjellige Stykker fra Waisenhusets ældste Tid.

a.

1730, 22. Decbr. Kongen tilstaar Præsten E. Ewald en Lønningsforbedring paa Grund af hans Fortjenester.

Christian den Siette (osv). Vor synderlig Bevaagenhed tilforn. Eftersom Os allerunderdanigst er bleven refereret Eders indkomne allerunderdanigste Memorial af 14 Novembris nestafvigt, angaaende at Præsten i Weysenhuuset Hr. Enewald Ewald for Eder skal have beklaget sig, at da hand nu skal have indladt sig i Ægteskab, og i saa maade ikke længere kand i Weysenhuuset have fri Huus, Lys og Brende, han da ey skal kunde subsistere med de ham tillagde 300 Rigsdaler aarlig Løn, som for en ledig Persohn inden i Weysenhuuset vel skal kunde være tilstrekkelig, men ikke for en Familie, deraf at leye Huus og leve; Hvorfore hand haver anholdet, at hans Løn maatte forbedres, saa at hand nogenledis kunde subsistere, og I saadan hans Ansøgning derhos allerunderdanigst recommenderer, i Henseende til hans besynderlige Talent til det Brug og den Tieniste, hand har gjort og daglig gjør Weysenhuuset godvillig og uden for sit Embede, ved Tilsyn i Bogtrykkeriet og anden begynt Indrettelse, samt hans opbyggelige Prædikener, hvilket skal bringe Weysenhuuset adskillige Fordeel ind baade i Tavlen og andre Gaver. Thi give vi Eder

hermed allernaadigst tilkiende, at vi, efter slig Beskaffenhed, og i allernaadigste Henseende til foranførte Motiver, allernaadigst have bevilget og tilladt, at bemelte Hr. Enewald Ewald, dog uden Consequence for hans Efterkommere i Embedet, endnu, foruden de ham forhen tillagde Tre Hundrede Rigsdaler, maa i aarlig Gage nyde et Tillæg af Toe Hundrede Rigsdaler, efter Eders allerunderdanigste Forestilling, fra tilstundende Nyeaar at regne; men den ansøgte Tavle kand ikke hannem accorderes. Derefter (etc.). Skrevet paa vores Residentz udi Kiøbenhafn den 22 Decemb. 1730. Under vor Kongelige Haand og Signet.

Christian R.

P. Neve.

Udskrift: Os Elskelige vores Directeurer over Waisenhuset i vores Kongelig Residentz Stad Kiøbenhafn.

b.

1731, 19. April. Andragende fra Kantoren i Waisenhuset om Forøgelse hans Løn, begrundet paa det overordentlig stærke Besøg, der var ved Ewalds Prædikener.

Deres Excellence (etc.) Samtl. Directeurer for det Kongl. Waisenhuus.

Som jeg, siden Waisenhuuset tog sin Begyndelse, har betient Kircken, hvad Sangen angaar, og de Høye Herrer selv er viidende, at jeg ey har nydt meere end 6 Rdl. 4 ½ aarlig for samme; og som jeg siden den ulyckelige Ildebrand, da Kirken blev oprettet i Ridehuuset, har til dato, naar Guds Tieneste holdis, ey med mindre Sliid paa Kræfterne end paa Klæderne maatt trænge mig igiennem dend Mængde Folck, som paa nærværende Tiider for at høre Prædickener lader sig indfinde og saa tæt planter sig sammen, at det ofte neppe er muuligt for mig at faa Foden igiennem, hvilket jeg ey tvivler paa, at de høye Herrer jo har taget under gunstig Consideration. Er derfor min underdanige Begiæring til de høye og gunstige Herrer, at mig maatte, i Henseende til ovenmelte, endnu

lidet aarlig tilleggis. Jeg lever med ald underdanig Veneration (osv.)

Berthel Rosendahl.

Paategnet: Directeurerne have her paa resolveret, Sollicitanten at maa nyde aarlig kvartalsvis 6 rd. 4 ½. Den 19 Apr. 1731.

c.

1731, 18. Maj. Christian VI tilskriver Direktionen for Waisenhuset, at Jomfru Sophie Helvig von Bülou, som for nogle Aar siden havde mistet baade Fader og Moder, og siden havde nydt 50 Rdl. af Wh. aarlig til hendes Underholdning, havde klaget over, at denne Understøttelse nu nægtedes hende, efter at hun havde fyldt sit 17de Aar, »saasom den kgl. Anordning ej længer tillader Børnene ved Waisenhuset at nyde deres Forplejning«. Hun havde derfor ansøgt om at maatte nyde de 50 Rdl., »indtil Gud hende paa andre Maader vilde forsørge«. Dette tillades af Kongen, »saasom Vi af Eders herom indhentede Erklæring fornemmer, at voris elskelig kjære Faster og Farbroder for nogle Aar siden have skjænket 635 Rdl. til Waisenhuset, med den Condition, at afgangne Major von Bülous endnu uforsørgede fader- og moderløse Børn skulle forplejes af Waisenhuset«.

d.

1731, 30 Juni. Etatsraad Hans Seidelin meddeler Direktionen, at han havde faaet kgl. Tilladelse til at udtræde af samme.

Høiædle oc Velbaarne (osv.) Herrer!

Eders Excellence oc høitærede Herrer berettes ydmygst, at Hans Kongl. Mayt., efter min allerunderdanigste Ansøgning, haver vaaren saa Naadig, afvigte 27 Junii mig fra den ved Missionen oc Weysenhuset allernaadigst anbefalet Forretning at dimittere. Jeg takker derfor ydmygst for hver Time, ieg haver nydt den Ære at være i deris Forsamling, oc ynsker af inderste Hierte, at den allerhøieste

Gud vil give dem Kraft oc Styrke vel at udføre deris Nidkierhed oc Redebonhed for et saa vigtig Verck, hvortil ieg med Sandhed vel maa sige, at mine Kræfter, udi mit Alders 67de Aar, oc anden Kongl. Forretnings Opvarthning, lidet haver kunnet assistere. Recommenderende mig i deris sædvanlige Gunst oc Godhed, som

Kiøbenhavn Deres Excellences oc høytærede Herrers
den 30 Junii 1731. Allerydmyge oc Tienstberedskyldig Tiener
H. Seidelin ¹⁾.

e.

1734, 6. Januar. Præsten i Hals om et adeligt Pigebarn, der ønskedes anbragt i Waisenhuset.

Edle og Velb: Capitain Owe Giedde Budde døde i Hals og blev begravet d. 2 Sept. 1729. Hands efterladte Edle Frue Anne Cathrine v. Molch døde den 19 Junij 1733. Bemeldte Edle Ærlige Ægtefolch over ildsvaade og legems haarde tilfælde kom i armod, og efterloed intet til 3 Børn, hvoraf een Søn er 18 aar, een Datter er 16 aar, og den yngste Datter, Anne Sophie, blev døbt d. 22 Junij 1727. Formuende paarørende veed ieg icke de har, ingen paa-rørende har taget sig dem and. Dette vilde Degnen og Anders Andersøn i Hals underskrive med mig, efftersom Birchedomeren nu icke er her ved stæden.

Peder Lasson.

Hals Præstegaard d. 6. Januarj 1734.

Rasmus Ancher

Anders Andersøn.

Degn i Hals.

Forestaaende Attests Rigtighed bliver hermed paa forlangende attesteret. Aalborg Slot d. 7 Januarij Ao. 1734.

Reventlow.

¹⁾ Han havde kun i kort Tid (siden Jan. 1731) været Medlem af Direktionen, og han levede endnu 21 Aar efter den Tid († 18 Apr. 1752). Jvfr. Medd. fra det kgl. Gehejmearkiv og Kongerigets Arkiv 1886—88, S. 120. 142. 241.

1736 og 37 findes flere Breve fra en Lars Hauch i Aalborg til Justitsraad A. Hojer om det ovennævnte Barn, som da var i Huset hos en Fru Unger. Da det kom til Stykket, synes Fruen ikke at have villet lade hende komme i Waisenhuset.

5.

Præsten Ewalds Fritagelse for at betjene Skriftestolen, Forhandling om Ansættelse af en Kapellan ved Waisenhuskirken, samt Afsættelse af separatistisk sindede Lærere.

En af de Maader, hvorpaa den pietistiske Bevægelse blandt Præsterne ytrede sig, da den var paa sit højeste Punkt, var deres Vægning ved i Skriftestolen at tilsige Syndsforladelse til saadanne, om hvis Syndserkjendelse og Længsel efter Naaden de ikke personlig vare overbeviste. Omtrent samtidig i Aaret 1733 fremkom Præsten Ole Hersleb ved Vartov og E. Ewald med Andragender om Fritagelse for den Samvittigheds-Byrde, som Skriftestolen paalagde dem. Men medens Herslebs Andragende blev afslaaet, hvilket førte til, at han nedlagde sit Embede og drog til Herrnhut, saa blev Ewald behandlet med større Skaansomhed. Skjønt Konfessionarius Frawen i Missionskollegiet ivrig modsatte sig at tilstede ham nogen Lempelse¹⁾, tilstod Kollegiet ham nemlig foreløbig at bruge en Absolutions-formular, der mere lignede en Forhandelse end en Tilsigelse af Syndernes Forladelse²⁾. Da Sagen indkom for Kongen, overdrog denne Hofpræst J. F. Reuss at forhandle med Ewald. Under 9. Jan. 1734 indgav Reuss sin Beretning om Udfaldet. Det var ikke ham, der havde omstemt Ewald, men denne, der havde indgivet Hofpræsten sine egne Betænkeligheder³⁾. Paa Reusses Forbøn fik Ewald da følgende kongelige Dispensation:

¹⁾ Exner, Efterretn. om det Kgl. Vaisenhuus, S. 19.

²⁾ Koch, Christian VI's Historie, S. 157.

³⁾ J. Møller, Mnemosyne IV, 343.

Christian den Siette (osv.). Vor synderlige Gunst tilforn. Eftersom Præsten ved Vaisen-Huuset, Hr. Enwaldus Ewald, ogsaa gjør sig en Samvittighed om Skrifte-Stolen, og hand dog ellers er en from og retskaffen Mand, som Os ikke har forbigaaet, men derudinden allerunderdanigst anholdet om vores allernaadigste Dispensation: Saa er nu hermed vores allern. Villie og Befaling, at I et andet dygtigt Subjectum til Capellan ved Vaisen-Huuset allerund. foreslager, hvilken Capellan af den fornævnte Hr. Ewald allernaadigst bevilgede Løn aarlig skal nyde 200 Rixdlr., saa at bemeldte Hr. Ewald herefter i alt ikkun beholder Trei Hundrede Rixdahler aarlig Løn og de ham i Kirken tillagde Tavle Penge, hvorimod Herr Ewald, indtil hand sig bedre betenker, ey meere end Prædikerne og Cathedisationen forretter, men Capellanen skal ogsaa prædike, cathechisere, betiene Skrifte-Stolen og ellers alle øvrige acta ministerialia forrette. Dermed skeer vor Villie (osv.). Skrevet paa vort Slot Friderichsberg den 25 Jan. Ao. 1734.

Under vor Kongelige Haand og Signet.

Christian R.

P. Neve.

Os Elskelige vores Directeurer over Weysenhuuset i Vores Kongelig Residentz Stad Kiøbenhafn.

Allerunderdanigst læst i Directeurernes Forsamling d. 25 Febr. 1734, og det i presence af Præsten Hr. Ewald.

Af Direktionens Forhandlingsprotokol ses, at der derefter blev givet Ewald 14 Dages Betænkningstid, »om han vilde selv resolve sig til at forrette sit Embede som tilforn«, eller og i Henhold til ovenstaaende kgl. Resolution vilde have en Kapellan. Da Direktionen atter samledes d. 11 Marts s. A., blev Ewald indkaldt for at afgive sin Erklæring. Han overgav da et (neppe mere bevaret) skriftligt Svar, som Direktørerne tog til sig til nærmere Overvejelse. At dette Svar maa have gaaet ud paa, at han fastholdt

sin Vægning ved at betjene Skriftestolen (skjønt alle Lærerne og vistnok saa godt som alle Funktionærerne i Waisenhuset vare prægede af hans Retning — og andre var han jo ikke pligtig at betjene) saa blev der endelig skredet til at skaffe ham en Kapellan. Forøvrigt var der allerede paa et tidligere Tidspunkt gjort Forespørgsel af Direktionen til Præceptorerne, om nogen af dem ønskede at blive Kapellan, i hvilken Anledning der var indkommet følgende ret karakteristiske Skrivelse:

1734, 10. Febr. Informator A. N. Prytz's Svar paa Spørgsmaalet, om han vilde være Kapellan ved Waisenhus-Kirken.

Høy-ædle og Høy-Vel-baarne Herrer

Høy-gunstige Directeurer.

For at underdanigst efterkomme de Høye Herrers gunstige Ord[r]e til mig, om at give Dem efter Raadførelse med Gud min Meening tilkiende, om jeg vil tage mod Capellanie i Waisenhuset, i fald det maatte blive mig offereret, udbøder jeg mig ydmygst dend Godhed af Dem at igiennemsee og overweye efterfølgende.

Naar dend, som bliver Pastor primarius i Waisenhuset, skal, kand og vil gaae lige med mig i Embedets Forretninger, ikke alleene offentlige Prædikener, men og privat Underviisning, Formaning, Bestraffelse, absolutions og communions administration etc. saa kand og tør jeg tage mod Capellanie der, i fald ieg efter Guds Bestyrelse dertil skulde blive voceret; men naar Pastor primar: skal være fritagen fra at forrette eendeel af Gierningerne tillige med mig, saa kand jeg ikke see, at jeg kand gaa ind i Embede med ham efter Guds Sind, og alt saa ey heller med en god Samvittighed, hvortil ere følgende Aarsager:

1. At der er kun een Herre, eet Evangelium, een Troe, een Daab, een Magt til at tilsige enten Syndernes Beholdelse eller sammes Forladelse, een Herrens Nadvere, een Orden, i hvilken Siæle kand nyde Deelagtighed, som i andre Evangeliu gode Ting, saa og i Herrens Nadvere,

og endelig eet Maal med alt dette, nemlig Siæles Indsamling i Guds og Jesu evige Rige. Hvilket da det alt staar fast, saa følger klarlig deraf,

2. At naar jeg skal med en anden Lærere tiene dend eene Herre Jesu, i at arbeide paa i een Meenighed at indsamle Siæle i hans Rige, saa maa dend samme Lærere med mig og ieg med ham i een Aandens Samfund og med eet Sind arbeide tillige med hinanden ikke alleene i at prædike paa Prædikestolen det eene os af Jesu overantvordede Evangelium, men vi maa fornemmelig arbeide med hverandre privatim i at vaage over dem, i at bede for dem, i at undersøge hvad Frugt Ordet gjør hos dem, og hvad Tilstand de staae udj, at vi saa med eet Sind efter den eene Regle kand tillige forkynde dem Syndernes Beholdelse, som vi med hinanden ere overbeviiste om at være ubodfærdige og vantroe, og tilsige dem Synders Forladelse, som vi med hinanden finde Bodfærdigheds og Troes Kiendetegn hos, og saa være med hinanden om Jesu hellige Nadvere at administrere. Hvilke sidst-ommældte Ting da de billigen ere at agte for de besværligste i Lære-Embedet, da, naar Pastor primar: derfra skulde være fritagen, saa er det ikke anderledes dermed beskaffent, end som om dend venstre Haand eene skulde gjøre saa tungt et Arbeide, som baade dend høyre og venstre behøvedes til. Gaee vi begge i eet Embede med hinanden, og der ikke er saadan Overeensstemmelse hos os i at arbeide med hverandre i alle Ting, som Forligelsens Embede fører med sig, saa følger ufeilbarlig paa,

3. At der er ulige Sind og Meening imellem os i Grunden, som vil føde onde Mistanker, Misforstand, Frygt for hinanden, Domme over hinanden og deslige onde Ting, som ikke engang bør være iblant sande Christne i Almindelighed, meget mindre hos dem, der skal forkynde Fred og være Fredsstiftere. Deraf og klarligen vil følge paa, at Tilhørerne, naar der er eller bliver nogen sand Bekymring i dem for deres Salighed, enten maatte blive

tvivlraadige i deris Siele om, hvem af deres Lærere der maatte have de sande og med Guds Ord overensstemmende principia, enten dend, der afholder sig fra at administrere absolution og communion, eller dend, der gjør det. Eller og de maatte fornødentligen have afgjort i deres Sind, hvilken af os der foer vild, og kunde saa holde sig fra dend vildfarende, efterdi Guds Ord lærer dem, at Christus er ikke adskilt, men kun een, at Forligelsens Embede er eet, at det nye Testamente med sine Sacramenter er eet, at Ordenen til at nyde det gode Ting i Testamentet og Sacramenterne er kun een. Og alt saa vil lettelligen Sagen slaae ud til et partiisk Væsen inde i Huuset, at een falder til dend eene, dend anden til den anden, som det skeede i dend corinthiske Meenighed. At ieg intet skal tale om, at uden for Huuset maatte Folk, som gik endog kun efter deres Fornuft, icke aldeles uden Grund falde til at dømme, at, som der var 2 diverse Lærere i Wäysenhuuset, saa og 2 diverse Religioner. Kort: det seer ikke ud til andet, end det jo vilde blive meere til Nedbrydelse end til Opbyggelse, hvilke onde Ting naar jeg forud seer, saa bør jeg følge Pauli Regel: Vi skal ikke gjøre ondt, at der skal komme got af.

4. Naar jeg betragter dend egentlig nærmeste Aarsag (som er bekiendt) hvorfor en Capellan skal constitueres i Wäysenhuuset, nemlig fordi dend itzige Lærere efter saa mange Aars Tieneste her, i hvor liden og beqvem Meenigheden end er, finder det i saa slet en Tilstand, at han icke kand med en god Samvittighed absolvere og communicere, saa tør jeg ej træde ind i Embede med ham for at gjøre det, som hand i nogen Tid ej har tort, eller fremdeles tør gjøre, med mindre jeg havde en stor Overbeviisning om, at jeg havde større Lys og Naadegave af Gud til at handle med Siele, end han har; hvilken Overbeviisning jeg ikke har, men kiender mig altid meget ringere end han, dog priisende Gud for Barmhiertighed. — Men da de høye Herrer formodentlig maatte behage at

sige: det staar dog vel ikke saa slet til herinde, men ieg skal ansee den itzige Lærere som en skrøbelig i henseende til absolution og communion; saa udbeder jeg mig underdanigst Frihed til at svare paa det første, at det staar til at lade undersøge; og paa det sidste er mit ydmygste Svar, som følger; Dend, som kand i offentlige Prædikener deele Sandheds Ord og Guds Evangelium saa retteligen, at hand derover ej bliver skrøbelig i sin Samvittighed, er det klart, kand og deele det samme Ord i private Handling saa retteligen, at hand derover ej har behov at blive skrøbelig (naar, forstaae, hans Meenighed ikke er større, end hand kand kiende hver Person og undersøge dens Tilstand); thi det, som hand siger publice til alle efter deres underskeedelige Tilstand, det kand og bør hand privat sige enhver lige frem uden Persons Anseelse. Og vil da ubodfærdige desuagtet paastrænge, at hand skal absolvere og communicere dem deres 4te Gange om Aaret efter Sædvanen, saa give baade Guds Ord og Kongens Lov og Ritual ham Befalning og Magt til at gaae anderledes frem i slig Tilfælde, hvorudj hvis nogen vil giøre ham Modstand, saa handthæver en christelig Øfrighed ham slig Magt. Dersom Sagen ikke stod paa slige Fødder for en Lærere, saa maatte hand enten være meget vanvittig i Saligheds Sag eller og ganske formastelig, som tog sig paa at absolvere og communicere i en Meenighed, om dend endog var mindre end dend, der er i Wäysenhuset. Bruger derfor en loflig constitueret oplyst Lærere ikke denne ham af Gud og Øvrigheden givne Magt, saa feiler hand, og kand da umueligt andet end ængstes og blive skrøbelig i sin Samvittighed; men hvorledes hand kand hielpes fra saadan Skrøbelighed, sluttet letteligen.

Af dette, som saaledes i ald Underdanighed er fremført, sees min ydmygste Betænkning i denne Sag efter De Høye Herrers gunstige Befalning, hvorudi jeg haaber intet mod Guds Villie stridende, intet egensindigt, intet egenvilligt findes, men kun seet lige paa Sagen, saavit jeg har

kundet indsee i dend. Hvoraf Deres egen høje Skønsomhed strax finder følgende conslusioner klarligen at flyde: at enten (1) maa itzige Lærere blive alleene ved det ham engang betroede Embede og derudj eene gjøre sin Gierning, eller (2) om ham skal adjungeres en Capellan, saa skal hand i sit gandske Hierte være eens-sindét med ham til at gjøre alle Embedets Forretninger ligeligen, uden nogen exception; thi ellers er dend, som adjungeres ham, ikke Capellan, mindre kand blive en nyttig Capellan; eller (3) hvis der uden denne liigsindethed end en retsindig og habil Person blev ham adjungeret, saa vil det ikke være længe, inden saadanne Fortrædeligheder vil indfalde, hvorover een af dem reent maa gaae fra Tienesten; eller (4) hvis en uretsindig og inhabil Person blev Capellan, saa var Huuset aldeles ildeholden, efterdi Pastor primarius var fri for at tage sig noget af dets sande Velfærd, og Capellanen kunde hverken have Oplysning eller Sind dertil, men kun lade det gaae efter Sædvane, og altsaa det, som er i en slet Tilstand, komme i en slettere, hvilket onde jeg dog er overbeviist om, de Høye Herrer efter deres Kierlighed for Huuset forekomme, nest Gud. Endelig (5) eragter De Høygunstige Directeurer, at af dette mit ydmygste Svar om Capellanie her kand ikke gjøres Slutning om mit Sindelag til at tiene Gud i sit Ord, hvor jeg kand være frie fra de Ting, som ieg finder at holde mig hef tilbage. Saalidet som ieg efter egen Villie og for kiødelige Absigter stunder derefter, saahidet har ieg efter egen Villie sluttet eller maae slutte, at ikke tage derimod; naar jeg kand befinde, at det er Guds Villie paa en ham behagelig og loffig Maade at føre mig ind derudj, thi det eene er lige saa vel uret, som det andet; men overgiver mig i den Himmelske Faders Hænder, og da større Vanskeligheder ved en anden Meenighed, end her, vil forefalde, da derfor gaaer i Troen til Jesum, og naar en Meenigheds Besørgelse bliver lagt paa mig eene, da arbeide paa dend eene efter det Lys og den Kraft, Gud har givet og vil give mig.

Vil dend da annamme og beholde mig: er det glædeligt; men vil dend forskyde og forfølge mig, fordj jeg ved vor Herres Jesu sunde Ord om Troe, Kierlighed og Gudsfrøgt i ald Kierlighed og Sagtmodighed vil bringe dend til at antage og følge dend sande Livsens Vey, saa sætter ieg mig ikke fastere der med legemlige Omstændigheder, end jeg kand gaae derfra, om jeg merkte, at Guds Villie maatte saa behage. Herren lyse for de Høye Directeurer i denne og alle andre Deres høyvigtige Forretninger, ja lade sit Ansigts Lys skinne over Dem til ald Velgaaende i Tid og Evighed.

Wäysenhuset De Høy-ædle Høy-Vel-baarne Herrers
d. 10 Febr. 1734. allerydmygste og underdanigste Tiener
 Andreas Nicolai Prytz.

Fra de øvrige Informatorer, der samtidig med Prytz havde faaet Spørgsmaal, om nogen af dem kunde ønske at blive Kapellan, indløb der følgende Svar:

a.

Mine Høy Gunstige Herrer.

Paa nærværende Tiid findes 3 slags Lemmer i W:Huset, saa vit ieg anseer det, i Relation til Præste-Tienesten. (1) De, som synis at kunde være Præst foruden, det er Separatister; (2) De, som intet forstaaer, hvad ret er i denne Sag, og der for maa lade det gaae, som det kand; (3) De, som gierne ønskede Præste-Forretningens Rigtighed i W:Huset. — Nu bliver det Præste-Tienistens fornemste Øyemærke og kiendeligste Frugt, at bringe disse under-skeedelige og adskilte Lemmer til et Sind, een Meening og et Øyemærke i deris Bekiendelse, Tieniste og Gierning ved Wäys:huset: Dersom nu De Høye Herrer ikke ere i alle maader forvissede om itzige Præstes gode Samtykke, Hiertens Villie, Tilbøyelighed, Ønske og Forlangende til en Medtieners eller Capellans Vocation, saa var det kun en Formastelse af mig imod De høye Herrer selv, at tage

imod denne Vocation; Thi naar Pastor Primarius intet aldeelis maa i sit Hierte saa vel som Ord legitimere en Capellans Vocation til W:huset, saa bliver de aldrig eens sindede, og naar Præst og Capellan ikke ere som een eeniste Mand i Ord, Raad, Omgængelse, Forretning og Arbejde i W:huset, saa faaer De høye Herrer intet andet at høre end onde Mistankers Frugt, Forargelser og Partier, som ville æde om sig som Død-Kiød, og det, som er adskilt, bliver meget meere, saa W:huset maatte omsider staae dend Fare som Huset, Christus taler om, enten det i Matth. 12,²⁵. Hvert Huus, som bliver splidagtigt mod sig selv, skal ikke blive bestandigt; eller det i Luc. 6,⁴⁹. som var bygt paa Jorden uden Grundvold, og Strømmen stødte derpaa, og det faldt strax, og samme Huuses Fald blev stoert.

Fordi ieg nu ved Guds Naade lever i dend Troe til Gud, at hvor hand sender mig i Verden, ieg der skal være til Opyggelse og ikke til Nedbrydelse, saa oppebier ieg endnu en anden Time. Gud imidlertid styrke kraftigen De høye Herrer til Christi Riges Forfremmelse iblandt os! ønsker uafsladelig

Wäysenhuset De Høye Gunstige Herrer Directeurers
d. 10 Febr. 1734. underdanigste ringe Tiener
Matthias Dyrhoff.

b.

Min Høygunstige Øvrighed!

Fordi ieg icke kand kiende det mindste spor til, at dend Herre Gud skulle have sit øye rettet paa mig, at udsee mig til Capellan i Waisenhuuset, men haver, for denne nærværende tiid, meget meere fortrøstning til min Himmelske Fader, at Hand sparer mig endnu for denne byrde |:og hvad Ham er behageligt, i fremtiiden at bruge mig til, det er mig alt got:| derfor har jeg og dend frimodighed til min Gunstige Øvrighed, at de endnu lader

mig blive saa henstaaendes, indtil den fromme Gud kiendeligere maatte pege paa mig, saa gaaer ieg ad utrumque paratus, i Waisenhuuset og uden Waisenhuuset, i haab til Gud, at Hand skal giøre mig tro: Og lever saa, nest hiertelig forbøn om Guds naades, viisdoms og frygtes Aand over min Høygunstige Øvrighed,

De Høye Herrer Directeurers

Waisenhuuset d. 10 Febr. 1734. ringeste underdanige tiener

Jacob Dannefer.

c.

Højædle og Velbaarne Herrer,

Høygunstige Directeurer!

Paa Deris høy-gunstige Forlangende meddelis i allerstørste Eenfoldighed og Ydmyghed følgende korte Svar: Omskiøndt Jeg |:for nærværende tiid:| har stor Frygt for at paatage mig et Præste-Embedet, da Jeg endnu mangler Lys og Indseende i mange ting, som henhør til saa vigtigt et Embede med en uskad Samvittighed at forestaae; Saa nægter Jeg dog iche absolute og uden forskiel at blive een Lærer, enten her, eller andre stæder, hvor det maatte behage Gud at skicke mig, naar jeg først kand erfare, at det er min Frelseris Villie, og hand selv giver mig dertil Naade, Viisdom, Aand og Kraft.

Waysen-Huset d. 10 Feb. Højædle og velbaarne Herrers
1734. ydmygste og ærbødige tiener

Hans Lindegaard.

Da ingen af Lærerne ved Waisenhuset altsaa vilde være Kapellan, kaldte Direktionen under 27. April 1734; i Henholdt til det kgl. Reskript af 25. Jan. s. A., Studiosus Søren Steenstrup til Kapellan ved Waisenhuset, og indstillede ham til kgl. Konfirmation, som han fik 10. Maj, hvorpaa han ordineredes 28. Maj. Den 10. Juni vedtoges i Direktionen, »at en Project til Kapellanens, Hr. Søren Steenstrups, Intimation 1ste Pinsedag skulde opsættes«.

Han tiltraadte Embedet 12. Juni s. A., idet han fra den Dag af forrettede Aftensangstjenesten Kl. 3. »Der tilføjes i Direktionens Forhandlingsprotokol: »Med Repetitioner forholdes som sædvanligt fra Kl. 5 til 6«; men det ses ikke bestemt, om Ewald eller Kapellanen forrettede disse for hin Tid ejendommelige Gjentakelser (i kateketisk Form) af Prædiken, som af Ewald vare indførte og havde fundet megen Tilslutning, og som efterlignedes af flere andre Præster af den pietistiske Retning.

Under 9. Sept. 1734 tilskrev Hr. Søren Steenstrup Direktørerne: »Som den 3die punct udi den mig meddelte Instrux, befales mig at have nøye Indseende med Børnene og Betienternes Opførsel udi Det Kongl. Waisenhuus; og det ey vel af mig kand efterkommis med den fligtige Om-sorg, som ieg ønskede, med mindre ieg stedse var nær-værende; da falder hermed min underdanige Anmodning til De Høy-gunstige Directeurer, at De ville bevise mig den naade, at forunde mig et par Kamre til Værelser for mig udi bem^{te} Waisenhuus, gunstigst henseende deels til de mig anbefalede pligter, som udfodrer min Nærværelse, deels til min fattige Etat, som derved noget kunde lættes, da ieg nu med stoer Bekostning maae ligge uden for og slide den Dragt, som for vor Orden falder temmelig kostbar, ved det ieg nu hver Dag, og somme Dage mere end engang, maae besøge Waisenhuset for at opvarte mit Embede hos Børnene og Domestiquerne«. Han beder derfor om de Kamre, Dr. Grothausen havde haft Brugen af.

Skjønt Ewald saaledes paa et væsentligt Punkt havde faaet Lettelse i sine Samvittighedsskrupler, maa der dog snart efter være kommet noget andet i Vejen med ham, som det fremgaar af følgende egenhændige Skrivelse fra Christian VI til Gehejmerraad J. L. Holstein:

Monsieur

Des Herrn Ewald weitläuffige Beantwortung der ihm vorgelegten Fragen habe gelesen; wünschte von Herten,

Apostelen Forskiel i det 19 v. imellem dend Velgierning, at forskaffe Verden Forligelse hos Gud, og imellem dend Velgierning, hvorved Sielene skulle lodtages og deelagtiggjøres i Forligelsen. Dend første Velgierning betiente Jesus selv, den anden betroede Hand icke andre til, end sine sande Disciple: Gud satte i Os Forligelsens Ord.

b. At Herrens Legem og Blod skulle være tilstede ved een ugudelig Præstes Uddeelelse, derom har vor Frelser ingen Forjættelse givet os, ey heller viist os nogen Grund dertil i sit Ord; men at Hand vil være med sine sande Tienere, derom er Hands Forjættelse: Matth. 28, 20. og al Hands Legems og Blods Samfund findes hos Hands Velsignede, dertil er Grund 1 Cor. 10, 16.

c. At alle de, som fremstille sig for at nyde Sacramentet, skulle faae Christi Legem og Blod, stemmer icke overeens med Nadverens første Holdelse, hvor Frelseren gav og bød ingen anden et æde sit Legem og dricke sit Blod, end sine Disciple; Luc. 22, 19: 20: ey heller kommer det overeens med Pauli Ord 1 Cor. 11, 20: Naar I da komme sammen, det er NB. icke at æde Herrens Nadvere.

2. Om de Communicanter, som betienes af een ugudelig Præst med Alterens Sacrament, nyder og faaer Nytte og Gavn deraf?

Hertil svarer jeg:

Er det ugudelige Communicanter, som betienes af een ugudelig Præst, saa troer jeg, at ald Ugudelighed faaer sin rette Løn.

Er det gode Communicanter, saa sømmer det sig dem, som Jesu Faar, at følge Jesu Røst, der aldrig haver sagt, at Hands Faar hente deres Føde af nogen Ulvs Haand eller Mund, men af een Peder lader de sig føde med Glæde Joh. 21, 15: 16: 17. een Saulum flyer de for, men een Paulum annammer de, og ved Hands Tieniste lodtages med de helligede ved Troen til Jesum: Act. 26, 18. i dette Stycke gielder Pauli Ord meere end alle Menniskens

Bud: Drager icke i et andet Aag med vantro; et sqv. 2 Cor. 6, 14 et sq. Een ugudelig Præst er een Vantro, ugudelige Communicanter ere vantro; naar nu nogen tvinges til af Mennisken, at hand skal lade sig betiene med Alterens Sacramente af saadane og med saadane, da er det et fremmed, og icke Christi aag, hvorudi hand icke maa drage med vantro, uden hand vil lide Skade paa den Forjættelse, som Apostelen anfører i det 16: 17: 18. vers sammesteds. — Dend alleene Gode og Alviise Gud lade sin Naade skinne over de kongelige Herrer Directeurer, hvis Kongl. Wæsenhuus Allerringeste Tiener er d: 1 Octobr. 1734. Jacob Dannefer.

Ao. 1734 d. 7 Octobr. var Directeurerne forsamlede og blev foretaget og resolveret:

1. At Informator Jacob Dannefehns Svar af dato 1ste Octobr. paa de tvende hannem af Directeurerne overleverede Spørsmaal d. 30te Sept. sidstleden skulle føres til Protocol tilligemed Directeurerens Spørsmaal.

2. Blev Jacob Dannefehr indkaldet og tilspurt: Om hand vilde forandre eller vedblive sin Meening.

Resp. at hand vilde samme vedblive; mens om nogen kunde give ham nogen anden Underretning om Sagen, saa tog hand der imod med Tacknemmelighed. Derpaa blev ham sagt, at hvad sig den Underretning angaaer, som han forlanger, saa formoder og haaber mand, at saa fremt hand i de Sager vil conferere med fromme christelige Mænd og Theologis, hand vel da kunde bringes til andre og bedre Meeninger; men som hand var Informator, kunde mand ikke tillade, at hand, formedelst hand omgickes med slige irrige Meeninger, maatte informere Ungdommen, og derfor skulde hand inden 8te Dage høre sig om for at komme til et andet Stæd, og imidlertid vogte sig ikke at tale for Ungdommen om berørte tvende Poster. Mens om hand efter sin Samvittigheds Drift ej kunde giøre det, fik hand inden 24 Timers Forløb quitere Væsenhuuset; hvilket

sidste hand imodtog, som hannem og blev tilstaaet, og dimitteret.

b.

Over forestaaende Spørsmaal¹⁾ haver det Kongl. Veysenhuuses Adjunctus C. D. Nissen at give sin skriftlig og tydelig Erklæring, og det inden tree Dage os at indlevere.

Det Kongl. Veysenhuus d. 7 Octobr. 1734.

J. L. Holstein. J. W. Schrøder. J. Steenbuch.

Paa de Høye Herrer Directeurs Befaling og ovenstaaende Spørsmaal til mig maae jeg i dybeste Ydmyghed svare dette:

Som ieg forhen og for lang Tiid siden haver underdanigst tilkiendegivet, at ieg ikke kand, ej heller agter at indtræde i noget offentligt Lære-Embede²⁾, saa maae ieg foran melde, at i den Tid, som ieg haver, eller skal endnu (Gud veed hvortlænge) undervise i det Kald, ieg nu staar, da hverken haver ieg, ejheller har i sinde at handle med de mig anpetroede Børn om disse Spørsmaal (saavit de angaaer en ugudelig Præst, ti Sacramentets Væsen dependerer ikke af Præsten) men allerhelst holder mig til den sande Christendoms høyst fornødne Grund-Sandheder, nemlig at vise Vejen til Christum: hvori den levende og saliggjørende

¹⁾ De samme to Spørgsmaal, som vare forelagte J. Dannefer (s. ovf. S. 76 f.) ere skrevne oven over.

²⁾ I en Skrivelse til Direktørerne for Waisenhuset, dat. 26. Aug. 1734, havde C. D. Nissen ytret: »Det er de høje Herrer Direktører bekendt, af hvad Aarsag jeg finder mig ikke bekvem til noget gejstligt Embede at forestaa, og altsaa derom ikke tør, men maa, næst Gud, om et eller andet verdsligt Embede gjøre Ansøgning, hvortil ogsaa ved første forefaldende Lejlighed mine nu istaaende Omstændigheder drive mig« (han havde nemlig kun 25 Rdl. i aarlig Løn ved Waisenhuset, hvoraf han ikke kunde leve). Han beder derfor om en Anbefaling til Kongen eller Attest om hans Forhold i de 3 Aar, han havde tjent ved Waisenhuset. »Jeg forsikrer, aldrig at søge noget Embede uden det, jeg kan have Bekvemhed til at betjene, og saa, i hvad mig betroes, forholde mig som en ret stille og tro Undersaat«.

Tro bestaaer: den sande Fornægtelse, der uden Skrømt i Hiertens Reenhed holder alle Ting for Skade og Skarn imod Jesu Christi Kundskabs Ypperlighed: og om den rette Tilbedelse til Gud i Aand og Sandhed, med videre. Saa og at vise dem, at disse og flere Sandheder ikke kan være sande hos et Menneske, naar de ere kuns i Ord eller Hovedet alleene, men tillige maa findes i saadan en levende Overbeviisning i Hiertet, at Mennisket lader Guds Aand virke i sig et ret kierligt og himmelsk Væsen, saa dets Lius kand skinne iblandt en vanartig Slegt. — —

Men hvad min egen Person angaar, da gjør ieg (efter det Lius mig er givet) Forskiel imellem det hellige Naderens Sacramentes Væsen og Sacramentets Omstændigheder. Det Første ærer ieg høyligen som en høy hellig Hemmelighed og holder mig formedelst Troen i Ydmyghed og Eenfoldighed nær til min Frelseres Ord, naar hand siger Joh: 6,³⁵. Jeg er det Livsens Brød (etc.)¹⁾. Det Andet haver ieg ingen Kraft til at dømme om, thi hvo est du, som dømmer en anden, see Rom: 2,¹ etc. Og derfor maae overlade det til dem, Gud haver givet Naade til at see ind i disse Ting i Sandhed. Dog nægter ieg ikke, at ieg jo troer og er vis paa af Guds Ord, det ingen Ugudelig, som en Ugudelig, har Lov til at tage Guds Pagt i sin Mund, Ps. 50,¹⁶, end siden meere. Dernæst, som paa den eene Side en sand Christen stedse i Troen søger at tækkes sin Frelser og at have en hellig og eenfoldig Forsigtighed i all sin Handel, som og i sær deri daglig at nyde Jesu Legem og Blod, da det vist nok af en troende ikke skeer uden Frugt, men hand er en værdig Giest og en Guds benaadede; Saa er paa den anden Side den Ugudelige, enten hand er den, der uddeeler, eller den, der tager, Gud en Vederstyggelighed, og deres Gierning enhver for sig uden sand Frugt.

¹⁾ Flere Skriftsteder anføres.

Videre kand ieg ey indlade mig i de forelagde Spørsaals Besvarelse; thi ieg vil ikke vandre i store Ting, eller i de Ting, som ere mig for underlige; Men befaler Gud min Siel, at hand vil give mig Naade til at bevare Troens Hemmelighed i en reen Samvittighed. — Gud styre de høye Herrer Directeurs Hierte til at fremme Guds Ære for Christi Skyld! Jeg forbliver i dybeste Soumission

Waysenhuset
d. 8de Oct. 1734.

Deres Excellences (etc.)
ringeste Tiener og Forbeder
Christian D. Nissen.

Ovennævnte C. D. Nissen forekommer et Par Aar efter som Skriver ved Antvorskov Birk, men viste her separatistiske Tilbøjeligheder, som det er omtalt i Kirkehist. Saml. 3. R. V, 671.

C.

Da Direktørerne for Waisenhuset 7. Okt. 1734 forelagde Informator Hans Lindegaard de samme to Spørgsmaal, svarede denne:

Eftersom det i Almindelighed er eenhver Christens Pligt at forsvare [sig] for enhver, som forlanger Regenskab af ham om det Haab, som er i Ham, med Sagtmodighed og Frygt, 1 Pet. 3,¹⁵, saa vil ieg og i Lydighed af De Høye Herrer Directeurs Ordre herpaa saa kortelig i ald Eenfoldighed fremlegge, hvad ieg troer og lærer in specie om den Hellige Nadveres Sacramentes Væsen og Nytte, og det i Anledning af de Høye Herrers 2de proponerede Qvæstioner, af hvilche den første handler de substantia, den anden de fructibus Sacramenti, og har saaledes en nøye Connection med hver andre, at den sidste har sin Grund og Svar i den første, som lyder saaledes: Naar en ugudelig Præst etc. Og da siger ieg i Aldmindelighed, at det er jammerligt, at en ugudelig Præst, som lever i aabenbare Kiøds Gierninger, Gal. 5,²¹. legittimeres og dygtig kiendes til at være en offentlig Lærer, som skal handle Guds hellige Ting, Ordet og Sacramenterne; men dette at forbigaae, saa siger

jeg (efter den Naade, som mig er given) at Christi sande Legem og Blod er virkelig tilstede i Sacramentet, omskiøndt det forrettes af en ugudelig Præst. 1. fordi intet Sacrament, enten in V. eller N. Test., er indsat af Mennisker, men af den aldmægtige og aldviise Gud, som kand gjøre over alle de Ting, som vi forstaae, efter den Magt, som teer sig kraftig i dem, som troe, Eph. 3, eo. og derfor har iche heller haft eller endnu har deres Væsen, Værdighed, Dyd eller Kraft af noget Menniske, men af den aldmægtige Gud, paa hvis Aldmagt, Visdom, Ord og Befaling de grunder sig. 2. Dersom Sacramenta hafde deris Væsen og Kraft af Administratore, og iche af Institutore, Ipso Deo, kunde hverchen David eller Jonathan have forlat sig paa deres Omskiærelses Pact imod de u-omskaarne; thi de kunde have tæncht: Hvem tør sige, om vi ere omskaarne af en Guds Mand eller af en ugudelig; men de gaae fra causa ministeriali til principalem, og da finder deris Tro en fast Grund at forlade sig paa. 3. Dersom Sacramenta dependerede af causa administrante, kunde ieg aldrig med nogen Vished sige til mine Børn: I skal søge at fornye Eders Daabs pact; thi de kunde svare mig: Hvem veed, om vi ere døbte med en saliggjørende Daab eller iche; maaskee den Præst, som døbte os, var en ugudelig Mand, og derfor tør vi iche forlade os paa vor Daabs pact. 4. Dersom Administrators Værdighed eller U-værdighed hafde nogen influens in substantiam sacramenti, vare alle de bedragne paa en jammerlig Maade, som vare betiente af saadane Folch, og Ingen kunde endnu gaa til Sacramente med nogen Vished for sin Siel; thi omskiøndt Administrator iche levede i aabenbare Kiøds Gierninger, at hand kunde dømmes af Mennisker, saa kunde hand være en Hychlere, der ligesaa lidet behager Gud som en aabenbar ugudelig, Apoc. 3, 16. Derfor vender en Christen Øyne, Sind og Tancher fra ald Creatur til den ævige Gud, hvis Ord hand troer, hvis Befaling hand i Troens Lydighed undergiver sig, og er forviiset om, at hvad der er umueligt for Mennisker, er

mueligt for Gud, Matth. 19,²⁰. hvis Trofasthed er store, end en Præstes Vantro kand gjøre den til intet, Rom. 3,³⁴. — 5. Beviises det med den Corinthiske Meenigheds Exempel, hvis Tilstand var heel slet, som De selv vilde behage at læse 1 Cor. 11,¹⁶ til Enden; dog siger iche Apostelen: I har ingen Sacramenter, men hand siger: det er iche ret, eller paa den rette Maade at æde Herrens Nadvere, som i bær eder ad; og i det 27 Vers siger hand, at de blive skyldige i Herrens Legeme og Blod. Men hvorledis en bliver skyldig i en Ting, som iche engang er nærværende, forstaar ieg iche. Derpaa føyer han strax denne Formaning [til], at de skal prøve sig selv, men iche Administrator, som er kun Instrument og Redskab, som bruges i denne Sag, og gjør aldeelis intet til dens Kraft.

Hoc posito et concessio, følger af sig selv, at de Communicanter, som findes i Omvendelsens og Trøens Orden, nyder og faar Nytte af dette Sacramente, omskiøndt det betienis af en ugudelig Præst. Den Herre Jesus give De Høye Herrer Directeurer Naade og Viisdom at handle efter Guds Sind og Villie, baade inden og uden Wæysen-Huset, hvorom ieg stedse skal bede for Dem i mine Bøner til Gud, og lever med største Submission og Ærbødighed (osv.).

Det Kongl. Wæysen-
Hus d. 8 Oct. 1734.

Hans Lindegaard.

Den nævnte Lindegaard blev snart efter, 1. Jan. 1735, udnævnt til Sognepræst i Glenstrup i Aarh. St., og efter flere Befordringer endte han som Præst ved Waisenhuset, hvor han 1755 blev E. Ewalds Eftermand. Han tilhørte den moderate Pietisme og var meget yndet af J. L. Holstein. Iblandt Kirkeinspektionskollegiets Papirer findes et Par interessante Breve, af 9. Decbr. 1737 og 8. Jan. 1738, fra ham til Holstein, særlig vedrørende Almueskolevæsenet paa Landet, for hvilket han havde megen Interesse; han foreslog at anvende Elever fra Waisenhuset som Lærere, og at ansætte Skoleinspektører.

d.

Mine Høy-Bydende Herrer!

Af de 2de mig forelagde Spørsaale mærker ieg dette i Almindelighed, at det er De Høye Herrers Villie, at viide mine Tanker, og see min Bekiendelse om en ugudelig Præstis Forretning ved Alterens Sacramente, hvorpaa ieg giver efterfølgende ydmygeligst til Giensvar:

Min arme Siel har i mange Aar lidt ilde under ugudelige Præsters Forretninger; Thi ieg vidner for Herrens Aasyn, at ieg var i mit et og tyvende Aar, førend jeg hørte en Præst, som prædikede Omvendelse og Troen til Jesum i nogen maade reenligen og udi Aandens Overbeviisning; Ja omendskiønt ieg under en maadelig udvortis Ærbarhed (dend ieg nogenledes beflittede mig paa, deels fordi ieg i min Blinhed meente der ved at ville undgaae Helvede, deels fordi mine blinde Anførere hafde saa dybt indprendtet mig dend saa aldelis imod Christi Ydmyghed stridende Ambition, at ieg troede, ieg var skabt til at være Præst for min Dyds skyld) selv var ugudelig, uden Gud, saa hafde ieg dog i min Natur, endog fra Ungdommen af, en stoer Afskye til alle ugudelige Præster; thi ieg fornåm af den Frygt i min egen Siel for at blive fortabt, hvor mange tusinde Siele der maatte dog gaa forlaarne ved deris ugudelige Præsters Anførsel; ieg bad derfor mange Gange til Gud, at hand dog vilde omvende mit ugudelige Hierte, førend ieg skulle være Præst; og forunderligen! ieg var eengang saa nær kommen ind paa dend til det dybeste Helvede alleene stiiende Vey, at være en ugudelig Præst, at ieg ej alleene nær hafde ladet mig overtale til at blive Præst i min Pharisæiske Nidkierhed, som ieg stoed udi, førend Gud forandrede mit Hierte, men endog at gaae dertil paa en ugudelig Maade, hvilket min trofaste Fader i Himmelen frelste mig fra, længe før ieg kom i Wæysenhuset (thi dette skriver ieg i mit fjerde og tredivte Aar). Jeg har endog i min Vankundigheds Tiid sagt til een og

anden god Ven, at iblant andet, ieg hafde at priise Guds uendelige Godhed for, var og dette, at ieg i mit Brøds Adspørgelse (som mand daarligen kalder det) aldtid var bleven fri for at conditionere hos Præster, fordi ieg var saare bange for dem, fast som for Pestilentze; Men siden Jesus Christus dagligen reenser min Siel fra Ugudelighed og ald Uretfærdighed meere og meere ved sin Aand og Blod, saa fører hand mig og efter de udvortis Omstændigheder dagligen et Trin længere ud fra ald en ugudelig Præstes Handel; thi ieg seer og hører saa meget om det slags Ugudelighed, at min Siel væmmis derved, og ieg hiertelig blev bedrøvet, da ieg nu skulle til at sette Pen paa Papir efter de Høye Herrers Befaling angaaende det ugudelige Folks Vesen. Tale kunde ieg vel meget i denne Sag, om Gud gav Naade, men ieg beder allerydmygeligst, at de Høye Herrer ville spare mig for at skrive meere; ieg kand sige med Sandhed, at De Høye Herrer har haft besynderlig Godhed for mig, endog fra det første ieg kom til Wäysenhuset; ieg forseer mig til, at dend samme Godhed strækker sig til denne Min Bøns Bønøreelse, og vil saa herved i Jesu Navn afbryde. Skulle de Høye Herrer ikke noksom fatte mit Sind og Meening af dette, da, for Tydeligheds skyld, erklerer ieg, at ieg kiender og derfor underskriver det Svar, som Dannefer in specie paa Spørmaalene har indleveret til de Høye Herrer, ikke som en Meening, der kand staa og falde, være og ikke være, tagis fra og leggis til, men som en evig, vis og i Christi Lærdom grundet Sandhed, hvorudi ieg troer at leve og døe. — Den gode Gud naadeligen komme dette Huus og De Høye Herrer Directeurer i Hu til det beste, det ønsker uafsladeligen

Wäysenhuset
d. 8 Octob. 1734.

Deris allerringeste Tiener
Matthias Dyrhoff.

Den 15. Oct. 1734 vare Directeurerne forsamlede, og blev foretaget og resolverit:

Blev Informator Matthias Dyrhoffs Erklæring eller skriftlig Svar over disse tvende forhenstaaende Spørsmaal anl. Alterens Sscrement igiennem gaaet, og som samme hans Erklæring af dato 8. Oct. var irrig lige som Dannefers og snart verre, blev han fremkaldt, og givet samme Formaning til hannem, som forhen til Dannefer; mens som hand vedblev sin Mæening, blev ham sagt, at hand inden idag 8te Dage skulde quitere Veysenhuset¹⁾.

e.

Deres Excellence (osv.) Høy-gunstige Directeurer.

Førend jeg lader dette komme fra min Haand for de Høye Herrers Øyne, har ieg med hiertelig og væmodig Bøn for den Herre Jesu Ansigt, som er den beskikkede af Gud, de levendes og dødis, og altsaa og min Dommere, andraget, hvad ieg skulde svare paa de 2de Qvæstioner, som det har behaget de Høye Herrer at befale mig, at ieg skulde erklære mig paa, efterdj ieg agter det for Ting af høyeste Vigtighed, og ieg allernødigst vilde herudj være enten selv bedragen eller bedrage andre, vilde og derfor heller høre andres grundige Besvarelse derpaa til min Underviisning, end selv svare; dog for at beviise min underdanige Lydighed, giver ieg efter den Overbeviisning og Trøe, ieg derom har, til Svar paa den 1ste Qvæstion, at ieg ikke rettere veed, end at jo Jesu sande Legem og Blod er tilstede i Alterens Sacramente, og gives dem, som fremstille sig for at nyde det, uagtet Lærerens Beskaffenhed, Værdighed eller Uværdighed, Gudfrygtighed eller Ugudelighed, thj

1. Agter ieg, at som det er den Herre Jesus selv, der har indstiftet dette hellige Saccramente, og ikke noget Menneske, saa er det og Jesus selv, der gjør det,

¹⁾ I M. Dyrhoffs Sted blev Adjuncten C. D. Nissen Informator. Han var det dog kun i kort Tid, da han i Febr. 1735 afløstes af Andreas Schougaard.

at hans Legeme forenes med Brød og hans Blod med Viin for dem, som vil bruge det, og Administrator er kun et Redskab; derfor dette Sacramente af Paulo kaldes Herrens Bord, Herrens Kalk, Herrens Nadvere 1 Cor. 10,¹⁷ 11,²⁰. ikke Menniskens Bord etc. tilkiendegivende, at Herren er den, som her gjør Gierningen.

2. Er det bekiendt, at der vare allehaande grove Uordentligheder i sær ved den H. Nadveres Brug i den Corinthiske Meenighed, hvor enhver selv var Administrator og Communicant tillige, efter de første Christnes viis; dog nægter Paulus ikke, at de jo fik Herrens Legem og Blod, men tvertimod siger, at naar de aad og drak uværdelig, aad og drak [de] sig selv Dommen til, i det de ikke gjorde Forskiel paa Herrens Legeme, 1 Cor. 11,²⁹.

3. Dersom Menniskenes Vantroer ikke kand gjøre Guds Troe til intet i Henseende til hans Ord, Rom. 3,³. saa seer ieg ikke heller, hvorledes det kand skee i Heenseende til Sacramenterne.

4. Dersom Sacramentets Væsen dependerede af Præstens Værdighed eller Uværdighed; saa veed ieg ikke, med hvad Fortrøstning nogen kunde gaae til Herrens Bord, thi om han ikke just var aabenbar ugudelig, saa kunde hand være det i skiul, og var hand det ikke for den Tid, naar mand lod sig betiene af ham, saa kunde hand være bleven det til en anden Tid, efterdj ingen staar saa fast, at hand jo kand falde, og om hand nu var uværdig, da maatte tvils paa, om hand var værdig nok, og alt saa fik mand meere med Administrator at gjøre end med sig selv, da dog det ligger os paa, at prøve os selv.

5. Dersom Akerens Sacramentes Væsen skulde hænge af Administrante, saa maatte det have sig ligeledes med Daaben, da dog Paulus lærer, at Gud ikke for de Retfærdigheds Gierningers skyld, som vi have gjort, men efter sin Barmhertighed gjør os salige ved Igenfødelsens Bad etc. Tit. 3. hvilket hvis anderledes var, saa kunde mange døbte ikke agte deres Daab for noget, efterdj de tit ikke

har kiendt dend, der har døbt dem, og de maatte frygte for, at hand kunde været ugudelig.

6. Ellers vare og Guds troende Børn baade under det gamle og nye Testamente i allerjammerligste Maade bleven bedragen og har ikkun havt et schema af Tingen, men ikke Tingen selv, efterdj der under begge Testamenter kort efter deres Indførelse ere indkomne Lærere, som ikke reenligen har gaaet frem.

Dersom da den 1te Qvæstion saaledes kand affirmeres, saa følger den 2^{den} Besvarelse af sig selv, nemlig at de, som gaar til Herrens Bord, nyde det med ulige Frugt og Følge; de, som ere i Troen og værdige, med Nytte, men de uværdige til Dom. Dette er det, ieg hidindtil har forstaaet og lært i denne Sag, og derved agter ieg at forblive, indtil ieg af nogen kand grundelig og tilforladelig overbevises om contrario, da ieg med Taknemmelighed vil tage derimod, uagtet, hvad deraf vilde følge, thi en Christen kand alting for Sandhed.

Hermed vil ieg ingenlunde holde med Præsters Ugudelighed, hvoraf saamegen Ulykke flyder, men som de ikke¹⁾, naar de efter Formaning ey vilde omvende sig, da ey burde tolereres i deres Ugudelighed, saa ynsker ieg af Hiertet for den Herres Jesu Ansigt, at ingen iblant dend Geistlige og Verdslige Øvrighed, som tænker engang at vil aabenbares for den Herre Jesu med Glæde, vilde give sig til roe, inden de maatte udfinde og i Værk sætte saadanne Anstalter, hvorved ugudelige Præsters Ugudelighed maatte remederes, efterdj Lærere dog burde være Hiordens Exempler. Men den Herre Jesus, som er kommet at søge og saliggjøre det, som er fortabt, han selv i Naade tænke herpaa, og efter sin uendelige Viisdom see det hiulpen. Hand bøye alle deres Hierter, som har Magten, til som een Mand at lade sig bruge af Herren til saa fornøden og gavnlig en Sag! Hand give i sær De Høye Herrer Directeurer

¹⁾ Dette ~~ikke~~ bør helst udslettes.

Viisdom, Naade og Kraft til at arbejde i deres høyvigtige Embede med utrættet Flid derpaa, at Ugudelighed kunde afskaffes, og Retfærdighed baade uden for og i Wäysenhuset maatte frembryde, saa skulde Fred kysse den samme! Herrens Naade være over Dem til ævig Tid!

Wäysenh. d. 9.
Octbr. 1734.

Deres Excellences (osv.)
underdanigste Tiener
og troe Forbeder
A. N. Prytz.

Den her nævnte Prytz blev under 1. Decbr. 1736 af Direktionen kaldet til Kapellan ved Waisenhuset. Han maa altsaa have overvundet de Betæneligheder, han tidligere havde haft ved at overtage denne Stilling (s. ovf. S. 67 ff.). Efter at have faaet kgl. Konfirmation og efter at være ordineret tiltraadte han Embedet, men døde allerede 2. Decbr. 1737. Han synes at have været en Mand med betydelige Evner¹⁾.

f.

Deris Excellence (osv.) Herrer Directeurer ved det
Kongelige Wäysenhuus!

Det er Deres Excellence og gode Herrer udi frisk Minde, at De for ganske kort tid siden behagede at foreligge os til voris Besvarelse 2de Spørsmåale — — som, ogsaa, at vi (uden endnu præcise at viide, hvad med desige Spørsmåale ville sigtes til) udi ald hørsom Eenfoldighed og Lydagtighed af Deris Bafaling besvarede samme Spørsmåale saaledes, som vi efter voris Lyys og Overbeviisning, efter voris Tro og Samvittighed fandt det for ret og rigtig i følge af de udi Skriften grundede og aabenbarede Sandheder. — — —

Som vi nu formedelst saadan voris Svar og Betænkning fik de Høye Herrers Judiciale, Dom og Sentence in instanti

¹⁾ Et Mindeord af ham findes i J. Rennords Stambog (K. S. 3. R. I, 381).

at høre, til Remotion fra voris hafte Information ved den os betroede Wäysen-Ungdom, og aldelis Exclusion fra det Kongelige Wäysenhuus, saa kand vi nok sige, at vi neppe kunde have formodet os af de gode Herrer en' slig (som dend os forekommer) besynderlig Procedure. Imidlertid lade vi det dog for voris egne særdeles og personelle Omstændigheder være i saa fald, hvorledes det endog være kand, og behøve ikke at raisonere eller qvæstionere, om os i saa Maade er pleyet Justice; Men paa det voris Navn og Rygte iblant Onde og Gode ikke af Mangel paa Beviis i behøvende Tilfælde skulle roullere under enhvers Discretion, hvad Sag og Aarsag de end ville tillegge os, fordi vi ere komne fra Wäysenhuset, da det ellers er for Gud og upartiske Mennisker vitterligt, at vi har gaaet gandske stille frem udi et christelig Liv og Levnet, ald dend tid vi har staaet i Tienisten, og med Flid og Omhyggelighed ved Guds Naade søgt at bevaris uden Skyld i de Ting, som ellers af den almindelige Hob i og uden Wäysenhuset ere os blevne imputerede, just fordi vi stoede i et slags Lære-Embede ved Wäysenhuset; men da det er kommen der til, at dend reene Sandhed tolereris (saa vit vi maa erfare det) ikke længere, endog i Wäysenhuset, saa forsikrer vi de Høye Herrer, at vi icke allene villigen og med Glæde giver vore Personer til Priis for Sandhedens skyld, men endog Navn og Rygte, da det er vor Hiertens Ønske og Bemøyelse, at vi kunde som i alle Ting beviise os som Guds Tienere; saa da og ved Ære og Vanære, ved ont Rygte og got Rygte, som Bedrægere og dog Sandrue; 2-Cor. 6, 4 et 8.

Alleen, vi har i denne korte Tid erfaret, at det ville blive det christne Navn i adskillige Maader til Forklejnelse, der som vi ikke ere ligesaa vel i Stand til at fremviise dend Dom, vi ere fældede ved, som vi har beviist os villige og oprigtige i at beklende Sandheden for Dem, som har formeent sig Ret og Magt til at dømme os for Sandhedens skyld.

Ja, det kand ej heller være de Høye Herrer ubekjendt, at det har været Hans Kongelig Majestetis allernaadigste Intention, for kort siden, at ville voceret os til Præste-Embedet, uden nogen vor Ansøgning, og uden andris Recommendation (saa vit vi veed). Men vi haver allerunderdanigst givet Hans Majestet vor Trois og Samvittigheds Grund skriftlig til kiende, just in puncto Sacramenti, da vi meere har befundet Hans Kongelig Majestetis Naade og Mildhed i at lade os blive uden for Præste-Embedet, end vi har kundet spore det allermindste Tegn til, at det var Hans Villie, at vi skulle udviises fra Børne-Underviisningen, som et mindre Lære-Embede, af Wäysenhuset; Saa kunde vi i des og muligviis anden Henseende nok behøve at have in forma probandi, enhver af os for sig, beskrevet, hvad voris Forbrydelse og Remotions Aarsag monne være, samt ogsaa hvorledes vor Forhold i vor Information og Lønnet i Wäysenhuset været haver. Det er derfor vi herved underdanigst og allerydmygeligst ere af De Høye Herrer Directeurer begierende, at os hver for sig (som efter voris Viidende aldrig nogensinde af nogen Dommere i Verden kand med Føye nægtes) maatte i en formelig Act, under Haand og Seigl gives beskreven, baade de gode Herrers 2de os forelagde Spørsmåale, voris derpaa givne Besvarelse, saavel som mundtlige Tilspørgelse og voris mundtlige Giensvar for Deris Ræt (som paa Steden blev skriftlig forfattet, hvad dend eene af os er angaaende, og ventelig der ogsaa maa være giort nogen slig skriftlig Forfattelse, hvad den anden af os er angaaende) samt Deris derpaa over os fældede Dom og Sentence. Vi har føyet voris allerydmygste Begiering tilsammen til et, som yi erkiender een Sandhed; Forventer da Begge, at De Høye Herrer herudi ere os beforderlige. Forblivende med vedbørlig Veneration imod enhver af Dem

Kiøbenhavn
d. 22 Octob. 1734.

De Høye Herrer Directeurs
allerringeste Tienere
M. Dyrhoff. Jacob Dannefer.

Det er os ubekjendt, hvad Direktionen har svaret paa dette Andragende. I den følgende Tid nævnes Dyrhoff og Dannefer ved en og anden Lejlighed som særindede eller separatistiske Personer. Navnlig vides, at de 1736 opholdt sig i Korsør, hvor de vakte en Del Røre¹⁾. Der blev de dog ikke længe, men maatte siden lide mange Skuffelser og Skjæbnens Omvexlinger, indtil de endelig, begge i en fremrykket Alder, fandt Havn som Præster i Nordslesvig. Dyrhoff døde 1769 som Præst i Vilstrup, og Dannefer 1783 som emeriteret Præst i Halk²⁾.

6.

Om Separatisten J. P. Pipers Fjernelse fra Waisenhuset.

Til de Funktionærer ved Waisenhuset, som i Okt. 1734 blev »heldte ud«, hørte ogsaa Økonomen J. P. Piper (s. ovf. S. 34), en Mand, der siden blev som et Hoved for Separatisterne i Kjøbenhavn og Omegn. Hans aandelige Stadelære vi at kjende af følgende Erklæring, der førte til hans Afskedigelse.

Deres Excellence

Høy Velbaarne Høyædle og Velbaarne

Høyædle og Høyærværdige Herrer Directeurer!

Hr. Edwald har givet mig tilkiende, at det var de høye Herrer Directeurs Befaling, at ieg skulde idag til Dem indlevere mit skriftlige Svar, hvorefter ieg i 2de Aar og derover ey har gaaet til Alters: Men, kiære Herrer, hvad skal ieg skrive, eller til hvad Ende begieres dette af mig: De høye Herrer Directeurer har jo allesammen været overværende udi den Allernaadigst andordnede Kongl. Commission, for hvilcken ieg des-aarsage var anklaget, indkaldet og mig for samme sidst afvigte 24 Febr. skriftlig

¹⁾ Utrykt Brev fra Christian VI til J. L. Holstein.

²⁾ Jvfr. Im. Barfod, Den fælsterske Gejstligheds Personalhist. I. Stam-tavle, S. XII. (K. S. 3. R. I, 381. 384). Jensen, Kirchliche Statistik, S. 164. 171.

erklæret, og samme skriftlige erklæring tvifler ieg ingenlunde paa, De Herrer Directeurer jo alle sammen har seet og læst, saa de noksom deraf har kundet erfare min Samvittigheds Byrde udi denne Sag. Og som ieg maae bekiende, Guds Barmhiertighed til Priis, at ieg siden den tiid Dag fra Dag ved den gode Hellig Aands Oplysning har seet og forstaaet meere og meere dette Anti-Christiske Mørcke, som nesten skiuler gandske Jorde-Rige, har ieg inderligen bedet min naadige Gud og kiere Fader forlade mig for Jesu Skyld, at ieg saa tit og ofte i min Vandkundigheds mørcke tiid har ey vildet andtage det herlige og salige Lys, hand saa tit og atter har vildet antænde i min Siæl; og som mig dog er Barmhiertighed vederfaret, maae ieg bede de Herrer Directeurer for Deres egen Saligheds skyld tage udi Gudelig Betænkning, hvorledes det rimer sig med den Herre Jesu Lærdom og hellige Kiøds og Blods Nydelse (som skal annammes formedelst Troen allene udi een inderlig og brændende Kierlighed til ham og alle Jesu reene og sande Elskere, og det ikke af Tvang, men med een hellig Lyst og Begiærlighed) at mand i disse Tiider vil nøde og tvinge beknyttede Siæler til dette forderfvede og af Anti-Christo oprettede Sacramente, som er saa vidt adskilt fra dette, Paulus taler om 2 Cor. 11, som Lys fra Mørcke, Herrens Kalck fra Diævelens Kalck 1 Cor: 10. Jeg slutter derfor med dette Ønske, at Gud for sin Kierligheds skyld i Christo Jesu vil udgyde sin Aand over alt Kiød, og lære dem at kiende deres dybe Fordervelses Mørcke, at de der ved kunde komme til Sandheds Erkiendelse, og lade den fremfarne tiid være nok, at have begaaet Hedningernes Vederstyggeligheder, lade sig omvende fra Mørcket til Lyset, fra Sathans Magt til Gud, at de kunde annamme Synders Forladelse og Lod med de Hellige formedelst Troen i Jesu Blod. Jeg for min Deel øndsker hellere at liide med Guds Folk, end at besidde Egyptens Liggendefæ og giøre mig deelagtig udi

deres Vederstyggeligheder, og forbliver i øfrigt De høye
Herrer Directeurs

Kongl. W:huus
d. 7 Octobr. 1734.

Underdanigste Tienner
J. P. Piper.

Den 1. Maj 1735 fratraadte Piper som »Spisemester« ved Waisenhuset. Siden købte han en Gaard ved Frederiksberg, hvor han og en Del andre Separatister »levede som Anachoreter, i Forventning om at den gyldne Kirketid snart skulde frembryde, og de imidlertid kunde holde sig ubesmittede af Verden«. De Forsøg, som 1736 ifølge kgl. Befaling gjordes af Hofpræst E. Pontoppidan og Præsten A. C. Rohn ved Petri Kirke paa at føre dem tilbage til Kirken, mislykkedes¹⁾. Ligesaa lidt udrettedes ved den kongelige Befaling af 5. Okt. 1736 til Biskop P. Hersleb i Christiania om at forfatte et Skrift, der kunde overbevise Separatisterne om deres Vildfarelse. I Anledning af denne Befaling henvendte Hersleb sig til Piper for nærmere at lære hans afvigende Meninger at kjende, som det fremgaar af følgende Brev fra Hersleb til J. L. Holstein:

— — »Det lille af mig efter Befaling forfattede Skrift²⁾ følger nu hermed tilbage, tillige med de mig tilsendte annotatis in originali, og min Forklaring derhos, som ligger inden i Skriftet. Jeg holdt det unødvendig og ikkun Tids-spilde at omskrive, efterdi Forandringen kunde ske blot med at understryge og nogle Ord at overskrive; thi jeg stiller mig for, at det ej oftere kommer for Hans Majestæts Øjne, og derfor Forandringens Oprigtighed bedre kan sees i dette, end naar et omskrevet Exemplar skulde læses ganske igjennem for at se, om det og fideliter var for-

¹⁾ J. Møller, Tidsskr. for Kirke og Theologi. IV, 169.

²⁾ Er vel Herslebs Epistola pastoralis angaaende Confirmationens Indførelse, der udkom i Kbh. 1737, men synes forud at have været underkastet en Revision paa højere Steder. Noget andet Skrift af Hersleb, hvorpaa man kunde tænke, kjendes i alt Fald ikke.

andret. Dersom endnu mere skal udslettes, samt alt hvad andet Deres Excellence videre befaler derudi at gøres, skal blive hørsommelig efterlevet. — —

Den kgl. Befaling af 5. Okt. om et Skrift at forfatte til Overbevisning mod Separatisterne har jeg og erholdet, og ønsker mig baade den Capacitet, som dertil udfordres, hvilken ieg frygter at være saare liden, og den Tid, som en saa sammenhængende Betragtning udkræver, hvilken mig saare mangler. — — Dog er jeg aldeles redebon at vise i det mindste, at mig ej fattes Villie til at fyldestgjøre Hans Majestæts saa naadige Befaling og saa gudelige Hensigt. Det er vist, at jeg er mindre end nogen skikket til dette Værk; thi ieg har aldrig converseret nogen Separatist, og altsaa ikke veed vel deres Principia, Argumenter og Grunde; jeg og tilstaaer, at jeg af de mig tilstillede Dokumenter ej kan faa et ordentligt Begreb om deres Lærdoms Systemate, og jeg har lært, hvor lidt man kan lide paa det, som i Bøger skrives om slige Folk; thi de gjerne beskyldes for det, de nægter at være deres Mening, og afmales værre, end de ere; og saa snart man det gjør, har man givet dem Vaaben i Haanden mod sig selv og en Ret til at klage over Uret og Partiskhed, og ved en eneste saadan urigtig Beskyldning gjort al anden Overbevisning ligesom kraftesløs og ugyldig. Derfor har jeg strax efter Jubelfesten¹⁾ tilskrevet Monsr Piper ligesom af egen Drift og af ham begjæret, at, siden jeg hører, at der tales saa meget om hans Separation, han for gammelt Bekjendtskab²⁾ vilde i Kjærlighed og Fortroighed give mig tydelig og punktvis hans Principia og Argumenter tilkjende, hvad han finder i vor Kirke at støde sig paa, og de Beviser af Guds Ord, som han har mod vor offentlige Gudstjeneste, Sakramenter og flere Ting, og da lovet, at jeg vilde i lige Kjærlighed nærmere indlade mig med ham i den Sag.

¹⁾ I Anledning af Reformationen, 31 Okt. 1736.

²⁾ Jvfr. foran S. 34, Not. 3.

Skulde jeg nu, som jeg haaber, faa oprigtigt Svar paa de Punkter, jeg til ham har opsat, saa vil jeg stræbe, saa vidt Gud giver mig Naade, at besvare dem grundig og enfoldig. — — Christiania 28. Novemb. 1736^a 1).

Piper svarede dog ikke paa Biskoppens Henvendelse, og noget Skrift fra Herslebs Haand mod Separatisterne findes ikke²).

Anm. Angaaende det ovf. S. 41 omtalte herrnhutiske Skrift om de 8 Saligheder kan oplyses følgende. Skriftets Titel er:

Korte og Skriftmessige Betragtninger over de Otte Saligheder af Matth. 5, 3—12. Udi et Sende-brev til den Apostoliske Meenighed udi Kiøbenhavn. Fremlagde og forestillede af en Christi Discipel. Flensborg. Trykt paa gode Venners Bekostning. (Uden Trykkeaar, men paa sidste Blad staar): Skrevet i April Maaned 1733.

Den egentlige Forfatter til dette Skrift antages at være Christian David fra Herrnhut, der i Foraaret 1733 afgik fra Kjøbenhavn som Missionær til Grønland, hvor han gjorde Hans Egede mange Bryderier (Rudelbach, Christelig Biographie, S. 340 ff). En »forbedret Udgave« af Skriftet udkom 1773. — Som Modvægt imod dette Skrift var det formodentlig, at der paa Waisenhusets Forlag blev udgivet følgende over samme Emne:

Exegetiske og moralske Betragtninger over de Otte Saligheder, hvilke den Herre Jesus har begyndt sin Bierg-Prædiken med — — af M. Johan Jacob Rambach. Nu af det tyske i det danske Sprog oversatte og til Trykken befordrede. Kbh. 1734. (Uden Fortale).

¹) Original i den Iedreborgske Mnskr.-Saml. 430 Fol., hvor der ogsaa findes flere Breve fra Hersleb til Holstein.

²) Jvfr. Koch, Christian VI, S. 173 f. Den her omtalte J. P. Piper maa vel adskilles fra den afsatte Præst P. Chr. Piper, der er omtalt i K. S. 4 R. II, 317 ff.

Blade af Waisenhusets ældste Historie.

(Fortsættelse.)

Præsten Enev. Ewalds Erklæring angaaende Skriftemaal og Altergang.

I det foregaaende (S. 65 ff.) er der meddelt Oplysninger om Ewalds Særstilling overfor ovennævnte kirkelige Handlinger. Dog blev under de Forhandlinger, som 1738 førtes i Kirkeinspektions-Kollegiet om en Revision af Kirkeritualet, foruden Biskoppernes, ogsaa hans og Professor J. F. Reuss's Stemmer hørte. Da Ewalds Erklæring formentlig giver god Oplysning om hans kirkelige Stade, skal den her meddeles efter Originalen i Rigsarkivet.

Betænkninger angaaende Skrifte-Væsenet og Altergangen i vore tider¹⁾.

§ 1. At Misbrugen af Skrifte-stolen, efter som den bruges i vore Tider, overgaar langt den Nytte, som dens rette Brug undertiden har, agter jeg at være en sandhed, som lyser en hver retsindig og forstandig Christen snart i Øyne, eftersom det Øyemerke, der skulde søges, ikke kand opnaaes; men tvertimod hykleri, bedrageri, sikkerhed, falske begrebe om Troen og Syndernes Forladelse og om den hele Christendoms beskaffenhed derved i mangfoldige Maader fødes og underholdes.

¹⁾ I Randen: Hr. Ewalds. (Betænkningen er skreven med hans Haand, men uden Underskrift.).

§ 2. Skal det nu dermed komme nogenledes i en bedre skik, og det rette Øyemerke opnaaes; saa bør for alting vel derpaa agtes, hvilket dette er, og hvori det bestaaer. Nu agter jeg, at det billigen søges og sættes derudi: at en Lærere maae have Leylighed nøye at kiende en hvers af sine Tilhøreres Siele-tilstand, og derefter at kunde komme en hver til hielp, eftersom han trænger til, med Underviisning, Formaning, Advarsel, Bøn, Straff o. s. f. Og dernæst efter befindende at give den Raad og Erin- dring om det, hvad den nu fornemmelig har at giøre, eller efter Guds Villie og Raad om vor Salighed haver at fore- tage sig, for at komme nærmere til sit Maal; og in specie at hielpe den at prøve sig selv, om den er istand til værdeligen i Alterens Sacramente at holde sig til Jesu og hans sande Lemmers nøyere Samfund og Foreening, eller og, om den kiendes at være i en god tilstand, da at op- muntre og tilskynde den fremdeles til alvorlighed og be- standighed formedelst Guds Ord og Forbøn.

§ 3. Skal dette Øyemerke opnaaes, saa maae der være saadan tid og sted dertil anordnet, hvor Læreren med en hver i sær kand handle fortroligen, i eenrum, uden Undseelse, udførligen, i al kierlighed, og det saa længe, til hand efter Guds Naades bistand kand opnaae det Maal med saadan siel, som nu egentlig med hver i sær bør sigtes til: Det er, indtil saadan siel kand i det mindste saa tydelig og tilstrekkelig faae udladt og aabnet sig for Læreren, at hand kand vide, hvorledes hand fremdeles har at handle med den, og om hand med nogen Dristighed tør raade den til eller fra at gaae med til Sacramentet; eller, hvilket er det samme, at hand kand vide (saa viit af et Menniske, der kiender Herrens Veye, af de kiendetegn, som Guds ord giver, kan vides,) om den er en sand, igien- fød Christen, eller ikke.

§ 4. Her er nu den ordinaire skriftestoel og tid gandske uskikket til; og burde derfor en hver Siel, sær- deles de, som vil communicere med andre Guds Børn,

være forbunden til at lade sin Lærere handle med sig om sin Sieles tilstand (i fald hand vil communicere hos den samme Lærere, hvor til ingen just skulde med tvang forbindes, ikke heller burde herudi nogen foreskrives en vis tid af $\frac{1}{2}$ eller heel aar etc.) enten i Præstens eller Tilhørersens huus, eller og paa en beqvem sted i kirken, som kunde være et separat for sig aflukt kammer. Og det saa tiit og saa udførlig, som kand efter en hvers tilstand findes fornøden, og Læreren med Tilhøreren selv kunde finde for got. J det mindste et par gange imellem hvergang den vilde communicere.

§ 5. Denne Handling skulde være gandske separeret fra communionen, eftersom da er ikke tid eller rum dertil, og det vilde blive til et anstød, utidig beskæmmelse og større skade end opbyggelse for den, som en Lærere da just vilde afholde og afvise fra Sacramentets brug. Dog kunde være en almindelig handling næst for Sacramentets Uddelelse, der kunde tiene alle dem, som blive admitterede, til en fælles opmuntring.

§ 6. Absolutions Formul burde saaledes forandres, at i des sted forelagdes dem, som ville communicere, en tydelig og i Guds ord grundet Underviisning, hvorefter de havde at prøve sig selv, og derpaa fordredes svar af hver i sær, om de fandt sig ved Jesu Naade at være saadanne, som dem nu var viist, at værdige communicanter burde været, og om de fremdeles vilde bestandig og troligen søge at blive paa denne Vey; og derpaa i almindelighed tilsiges dem, som i sandhed og uden hykleri vare saadanne, som de foregive, efter Evangelii Forjættelser Naade og Synds Forladelse; men om det havde sig anderledes, da forkyndes dem, at de hverken havde Synds Forladelse eller Velsignelse at vente sig af denne handling, men tvertimod Guds Vrede og større Straff, indtil de af gandske hierte omvendte sig til Herren.

§ 7. Fandtes nogen, der forlangede besynderlig trøst og forsikring af Guds ord, efter sin tilstand, af Læreren,

saa kunde den bedre gives i den oven-omtalte foregaaede privat handling, hvor dog Læreren ey skulde være forbunden til at bruge nogen vis absolutions formul, men kun i den rette Saligheds Orden, cum conditione, at forkynde den, efter Jesu Naades forjættelsers udtrykkelige Indhold, Naade, Trøst og Synds Forladelse.

§ 8. Af Prædikestolen kunde ogsaa (som her og der i Tydskland brugeligt er) for communionen i almindelighed forkyndes de sande Bodferdige og Troende Naade og Synds Forladelse, men de Ubodferdige, Vantroer, Hyklere og Ugudelige deres Synders Beholdelse.

§ 9. Hvad Afholdelsen af Sacramentet er angaaendes, saa kunde det vel overlades til Læreren saa længe, hand med Tilhøreren selv kunde blive eenig derom. Men skulde Tilhøreren paastaae at ville admitteres, og Læreren dog ey fandt Frimodighed til at antage den samme, saa burde den sag afgjøres for de ældste af en hver Menighed.

§ 10. Disse ældste burde være forsøgte og redlige Mænd af Menigheden, som en hver Lærere skulde have Magt og Frihed til selv at udvælle; hvori ham ey skulde lægges noget hinder i veyen, uden saa var, at Menigheden samtlig eller en deel deraf besværede sig over een eller anden af dem, og Øvrigheden eller Consistorium, som er dertil beskikket, skulde befinde, at de havde retmæssige Aarsager til slig besværing, da Præsten maatte udvælle en anden i sammes sted. Tallet kunde sættes, eftersom en Menighed er stoor til, af 6, 12, ja flere Personer.

§ 11. Uden disse ældstes samtykke eller de flestes af dem skulde en Lærere ikke have Magt til at holde nogen fra communionen, som ikke godvillig efter hans Raad og Advarsel vilde selv holde sig tilbage. (Thi i saa fald skulde ingen¹⁾ oprøre eller tilskynde saadan en, som selv fandtes villig til at holde sig fra communionen til en tid, at sætte sig op imod Præsten, af samme ældste; og om nogen befandtes sligt at gjøre, skulde den med det

¹⁾ af samme ældste (se ndfr.).

samme være udygtig til at være en ældste eller Medhielpere i Menigheden).

§ 12. Men paa det at Læreren saa vel som de ældste maatte have noget vist at gaae efter, saa maatte dem gives en udførlig Instrux og Fortegnelse paa saadanne Personer, som ikke bør admitteres, som ere i almindelighed alle vankundige, som ikke have noget rigtigt (skiønt eenfoldigt) Begreb om den sande Christendoms Hoved-puncter og den rette Saligheds orden, og alle som leve i nogen for Præsten og de ældste aabenbar og bekiendt Kiøds-Gierning. Og hos saadanne burde Exclusionen at vare, indtil den Aarsag falder bort, hvorføre de excluderes, d. e. til nogen sand og kiendelig forbedring er skeet, om ingen nye aarsag kommer dertil, som byder at continuere med Exclusionen.

§ 13. Fører saadan til en tid excluderet Person Klagemaal over Præsten og de ældste for den høye Øvrighed, og hand findes dog skyldig, saa bør hans straff forøges, og hand ikke antages igien til communion uden foregaaende offentlige deprecation; hvilken deprecation bør og have sted i alle almindelig bekiendte eller offentlige forargelige synder. Da derimod, hvad ey er bekiendt, ey bør bekiendtgjøres af Præsten eller de ældste.

§ 14. Disse ældste eller Medhielpere skulde være skyldige til at give nøye agt paa enhvers omgængelse og forhold i Menigheden; af dem kunde være Catecheter og de Syges besøgere; de kunde og burde til visse tider holde conference eller samtale med Præsten om tilstanden i Menigheden. De kunde og dele Menigheden saa at sige imellem sig, saaat enhver især kunde have Øye med sin deel, særdeles til at observere de offentlige scandala; ey allene i de ting, som den honette Verden kalder saa, men og i saadanne, som frit drives iblandt Christne, f. ex. sværen, banden, spillen, liderlige discurser, overdaadighed, ubarmhiertighed etc.

§ 15. Disse ældste skulde være forskaanet for andre offentlige betieninger og saadanne tynger, som kunde hindre

dem i at udrette deres betroede Embede troligen. Naar nogen af saadanne blev selv forargelig, eller fandtes ikke troligen at tage vare paa det hand burde, eller at handle efter affecter, saa bør hand efter befindende vel først i stilhed af Læreren og de andre ældste advares; men hvis det ikke hielper, da en anden sættes i hans sted.

§ 16. Hvad Communionen selv angaar, saa var det got, om den Formul: Kiereste Christi Venner aldeles afskaffedes; og den hele Forerindring sattes noget bedre og eftertrykkeliger, end den nu findes. Den talemaade: Det er C. legeme etc. burde og efter min tanke forandres; og kunde med bedre Grund og Nytte den Formul bruges, som paa andre steder bruges, sc: Jesu C. Guds Søns Legem (s. blod) etc. styrke og opholde dig etc.

§ 17. Det maatte være dem, som vilde foreene sig til at gaae med hverandre til communion, tilladt at gaae til sammen, at det Øyemerke, som ligger med i Sacramentet, at det skal være til en samfunds stadfæstelse imellem de troende, maatte derved opnaaes.

§ 18. Det maatte være enhver i Menigheden tilladt at give for Præsten eller de ældste tilkiende, hvad for Forargelser den har bemærket, eller hvad den ellers kunde have observeret til Forbedring i Menigheden.

§ 19. Alt burde handles i største taugshed, og jo ingen søge at beskæmme den anden; og naar nogen af de ældste eller og Læreren selv skulde udføre ting, som dem vare betroede i løndom, til at sætte andre i blame, da bør de billigen alvorligen derfor at sættes til rette og straffes, paa det at Tilhørerne ikke skal miste deres tillid til dem.

§ 20. Det var at ønske, at Sacramentets Uddelelse kunde skee saaledes, at, naar Præsten havde velsignet Brød og Viin, enhver da selv kunde tage det, og ikke Præsten skulde være pligtig at række dem det, baade for Christus saaledes har indstiftet det og for adskillige Forseelsers skyld, som begaaes særdeles i Kalkens Uddelelse,

og for en Læreres skyld, der har tiit en øm og frygtagtig Samvittighed i at admittere een eller anden. Thi paa denne Maade blir det ikke saa vel hans som den hele Menigheds sag.

Lidt om de ved Waisenhuset tidligst ansatte Læger.

I Professor, Dr. med. Julius Petersens interessante Skrift, »Den danske Lægevidenskab 1700—50« (S. 47 ff.) er det paavist, hvilken mærkelig Indflydelse Pietismen i Tydskland har øvet ogsaa i lægevidenskabelig Henseende. Det fulgte som af sig selv, at da Waisenhuset i Kjøbenhavn blev oprettet, maatte det være Opgaven at faa Læger, der passede ind i Rammen til alt det øvrige. Danske Læger af den rette Farve havde man ikke til Raadighed. Det blev da Tydskere, formodentlig kjendte med den berømte hallensiske Professor Stahls lægevidenskabelig Doktrin, »Animismen«, som man søgte og fik.

I Januar 1728 blev Dr. Caspar Wilhelm Schlösser ansat som Læge ved Waisenhuset. Han var født 1698 i Dortmund i Westphalen (Søn af en Apotheker) og kom, efter først at have lagt sig efter Pharmaci, og siden studeret Medicin, 1722 her til Landet og tog 1723 Doktorgraden i Kjøbenhavn¹⁾. Fra hans Haand haves flere tydske Skrivelser om Medicinalsager i Wh. Arkiv. Da Siftelsen endnu ikke havde faaet et eget Apothek, traf han 30. Marts 1730 en Overenskomst med Direktionen om, at han skulde levere de fornødne Medicinalvarer mod en fastsat Betaling, der rettede sig efter Børnenes Antal. Men ikke længe efter, i Maj s. A., døde han. Hans Enke, Else Anna Kuur²⁾,

¹⁾ Jvfr. Ingerslev, Danmarks Læger og Lægevæsen II, 669.

²⁾ Det er ikke usandsynligt, at hun var en Datter af Stempelforvalter Jens Kuur, der havde staaet i et vist Forhold til den ældste Pietisme i Kbhvn. (s. Nielsen, Kbhvns Hist. og Beskr. VI, 132, 430 f.).

indgav 13. Nov. 1730 et (dansk) Andragende til Kongen om Erstatning for de Medicinalvarer, hendes afd. Mand havde anskaffet, men som paa Grund af hans Død ikke vare komne til Anvendelse. Efterat Schlössers Eftermand havde undersøgt de efterladte Medicamenter og Instrumenter og havde anslaaet dem til 270 Rdl., tilstod Direktionen u. 11. Jan. 1731 Enken dette Beløb. — Angaaende Besættelsen af Schlössers Plads haves følgende Aktstykker i Arkivet:

1.

1730, 21. Maj. Dr. J. Juncker skriver til Hofpræst P. Hersleb og anbefaler Dr. Grothaus til Læge i Waisenhuset.

Hochwürdiger und Hochgelerter, Mein Hochgeehrtester
Herr Hoff-Prediger.

Da ich das Vergnügen nicht habe, von Ew. Hochwürden mündlich Abschied zu nehmen¹⁾: so erstatte ich denenselben hierdurch den verbindlichsten Danck ab für alle mir erwiesene Affection und Freundschaft, mit Anwünschung alles Göttlichen Beystands in Dero wichtigen Amte. Nebst diesem attestire auf Dero für die Wohlfarth des hiesigen Wäisenhauses abzielende Antrage, dass sich der Herr Doctor Grothus etliche Jahre bey mir in der praxi aufgehalten, und während der dieser Zeit meine Patienten im Pædagogio, Wäisenhause und der Stadt²⁾ mit aller Treue und Dexterité habe bedienen helfen. Nach der Zeit hat Er als Hoff- und Garnison-Medicus bey dem Gottseel. Bischoff von Osnabrück gedienet, bis Er endlich von Seinem Herrn Bruder dem Pastor Grothus³⁾ an diesen Ort ist invitiret worden. Er ist im Stand, alles getreulich zu verwalten, was von einem Medico erfordert wird, und

¹⁾ Dr. Juncker fra Halle havde været indkaldt her til Landet i Anledning af Frederik IV's Sygdom.

²⁾ Halle.

³⁾ Præst ved Garnisonskirken i Kbhvn. (s. Kirkehist. Saml. 4 R. II, 737).

hat sich sonderlich bey unsern Anstalten durch seine Dienstwilligkeit sehr beliebt gemacht. Überdieses hat Er ein gutes donum docendi, und kan in anatomicis, physiologicis, pathologicis und Practicis stündlich einen Professoren abgeben. Wie ich aber allen meinen Mitarbeitern angelegentlich inculcire, dass sie sich zu keinem Officio von selbst an geben, sondern auf die Göttliche Fügung warten sollen, so vermuthet ich gänzlich, Er werde sich nach dieser Regul ebenermassen verhalten, und die gantze Sache auf dem Göttlichen Winck durch die hohe Obrigkeit und dero Mittels-Personen lassen ankommen. Womit stets verharre Ew. Hochwürden

M. H. HERRN Hoff-Predigers
ergebenster Diener

Copenhagen den 21sten May 1730.

J. Juncker.

P. S. Hätte ich von Dero Gedancken heute frühe etwas gewusst, wolte ich dem Herrn Etaats-Rath Schröder von diesem Subiecto, und von dessen gründlicher Einsicht in res medicas et theologicas viel gutes erzehlet haben.

Udskrift: An Ihro Hochwürden den Herrn Hoffprediger Hersleb.

2.

1730, 23. Maj. Dr. Christen Lodberg Friis ansøger Direktionen om Pladsen som Læge ved Waisenhuset.

Deres Excellence (etc.), Min allerydmygste Begiæring er til de samptlige høye Herrer, at, som Sl. Hr. Doctor Schløsser nu ved Døden er afgangen, De da ville beviise mig den Gunst og Bevaagenhed at constituere mig igien i hans Sted at betienne Weysenhusets svage, paa samme Maade og Conditioner, som hand det hidindtil nydt haver. Jeg har her i 5 Aar i Borchis Collegio og derefter ved 3 Aars udenlands Reyse i Tydskland, Holland og Engeland søgt at giøre mig habile i det studio medico, som jeg nu profiterer, og siden nu nesten i 5 Aar, efterat jeg her

ved Universitetet havde promoverit, øvet mig i praxi medica her i Kiøbenhavn, saaledes, at jeg ved Guds Bistand haaber at skal kunde forrette det Embede upaaklagelig. Thi understaaer ieg mig herom hos de samptlige høye Herrer at anholde, og i det Haab af en gunstig resolution med største submission forbliver Deres (osv.)

Allerydmygste og Ærbødigste Tienner
Christen Lodberg Friis, M. D.

Kiøbenhavn d. 23 May Ao. 1730.

3.

1730, 26. Maj. Ansøgning til Direktionen fra Dr. J. G. Bötticher om at blive Læge ved Waisenhuset.

Hoch und Wohlgebohrne (etc.). Wann durch den mit Tode abgegangenen Seel. Hr. Doct. Schlösser die Stelle eines Medici, das Weysen Haus zu bedienen, vacant worden: und ich nun nebst Hr. Etats Raht Eichel der ælteste Medicinæ Doctor und Practicus hier bin, und während der Zeit ich alhier practiciret habe, mich auch so wohl bey der Höchst.-Seel. Glorwürdigsten verwittweten Königin Charlottæ Amaliæ Hoffe, bey denen Königl. See und Land Etats ordinairen und extraordinairen Hospitälern vor der Pest, in der Pest und nach der Pestcontagion, wie auch überall bey denen hiesigen Stadts Einwohnern, in Contagion und Kriegs Zeiten, und bis dato standhaftigst mit Gottlob glücklichen Curen singularisiret, und zu verschiedenen importanten publiquen Bedienungen verdient gemacht; So habe demnach Ew. Excellence, Hoch und Wolgebohrne, Hoch-Ehrwürdige und hochgelahrte, hochgeneigte Herrn Directeurs hiemit gantz gehorsamst ersuchen wollen, nach derern mitgetheilten Authorität, Mir wiederum die vacierende Bedienung eines Medici beym Weysen Hause, solchem hinführo als Medicus vorzustehen, entweder auff dem Fusze, als solche dem Seel. Doct. Schlössern accordiret gewesen, oder auch mit mehrerer Advantage, angesehen da solches

verhoffentlich von Zeit zur Zeit je länger je nombreuser werden dürfte, und einfolglich die Bedienung deren vorfallenden Krancken zugleich mit zunehmen würde, hochgeneigt beyzulegen und zufließen zu lassen. Ich aber werde in Erwartung derer gnädigen und hochgeneigten Resolution mit beharlicher Veneration verbleiben

Eu. Excellence (etc.)

Copenhagen d. 26ten May
Ao. 1730.

gantz gehorsamster Diener
J. G. Bötticher M. Dr.

4.

1730, 13. Juni. Kancelliraad S. Mahling opfordrer Etatsraad J. W. Schröder til at afgive sin Stemme angaaende Valget af en Læge ved Waisenhuset.

Wohlgebohrner Herr, Liebwerthester Hr. Etats-Rath.

Ich werde mich von Hertzen freuen, wofern dieses Eu. Wohlgeb. bey gutter Gesundtheit antreffe. Hierbey übersende in Anschluss 3 Stück Memorials; ausser dem ist ein Candidatus Medicinæ, Nahmens Mr Bersel, welcher ein naher Verwanter ist von dem Königl. Ca¹⁾ end Justitz-Rath Hofmann, und von ihm recommendirt sowohl an den Hr. Ober-Cämmerer von Holstein als an den Herrn Hof-Prediger Hersleb. Gedachter Mr Bersel ist mit dem Herrn Dr. Juncker nach Halle von hier ab gereist um daselbst den Gradum zu nehmen. Da nun die 3 hiesige Herrn Directeurs 3 Doctores in Vorschlag haben, sc. der Hr. Ober-Cämmerer von Holstein hat dem Hr. Bersel sein votum gegeben, der Hr. Prof. Steenbuck dem Doct. Friis, und der Hr. Hof-Prediger Hersleb dem Doctor Grothausen, und also in dieser Sache nicht einig sind, so werden Eu. Wohlgeb. hiedurch ersuchet ohnschwer je ehr je lieber Dero beliebige Meinung hier über einzusenden um der Sache ein Ende zu geben. Dieses ist, was ich nomine der

¹⁾ Ordet er ikke ret læseligt i det foreliggende Udkast til Brevet.

Herrn Directeurs, welche freundlich grüssen, vor dies Mahl zu berichten habe, der ich nächst hertzlicher Erlassung in göttl. Gnaden-Schutz zeit lebens beharre

Eu. Wohlgeb. — —

Copenh. d. 13. Juni 1730.

5.

1730, 1. Juli, »Bestalling for Doct. Theodor Wilhelm Grothus¹⁾».

Hans Kongl. Mayt^s til Dannemarck og Norge tot. tit. Tilforordnede i Missions Collegio og Directeurer for det Kongl. Wæysenhuus udi denne Kongl. Residentz-Stad Kiøbenhafn, giøre vitterligt, at vi i Kraft af den os af Hans Kongl. Mayt. aldernaadigst meddeelte Fuldmagt have antaget Edle og Høylærde Sr Theodor Wilhelm Grothaus, Medic. Doctor, til at betiene saa vel Wæysenhusets Børn, som og de dertil hørende Betientere og Folck, i alle paa-kommende Sygdomme og udfodrende Tilfælde, og derfor nyde den hans ved Døden afgangne Formand Sl. Doct, Schlösser anordnede Gage, sc. 80 Rdl. Courant, uden noget videre for sin Umage at fodre. Men hvad Medicamenter angaar, da blifver de a parte betalt af Waisenhuset, naar hand først har igiennemseet og approberet Regningen og Medicamenternes Pris. Til den Ende det staar ham frit for, Medicamenter at tage, hvor ham best synes. Og skal hand være forbunden til at hafve Tilsyn med, at gode og dygtige Medicamenter anskaffis. Og om hand self finder fornøden, Medicamenter at præparere, som kand være tienligere, blifve de ogsaa a parte efter hans derpaa indgifvende Regning betalte. Hvor imod hand haver sig i samme sin Function med flittig Tilsyn, ofte Besøgelse og forsigtig Cuur saaledes at forholde, som det een retsindig og ærekier Medico vel egner og anstaaer, og hand med en god og frelst Samvittighed agter for Gud

¹⁾ Udkast med S. Mahlings Haand, men med mange Tilføjelser af Hofpræst P. Hersleb.

og alle retskiønnende Mennisker at svare og bekient være. Hvad hand paa Sygestuen ordinerer, med de syge at skulle tagis i agt, enten om deres Spisning, eller andet til Diæten henhørende, det tegner hand skriftlig op, at de, som der- efter skal rette sig, være sig de med Inspectionen i Syge- stuen alternerende Præceptores, eller Oeconomus eller de opvartende, ikke skal forsee sig af Mangel paa Hukommelse, eller at confundere den ene Ordonance med den anden, men at den, som Inspection hafver, deraf kand see, hvad giøris skal, og hvad Opvarteren skal holdes til. Men naar hand haver noget til Forandring at erindre, eller over nogen at besværges sig i Wæysenhuset, eller hand noget vil have foranstaltet og befalet, ville hand det til os som Directeurer skriftlig melde, som da ikke ville undlade alt det til hans Facilitation, som mueligt er, at ordinere. I det øfrige haver hand at rette sig efter den Instrux, som hannem i Fremtiden vorder meddeelt. Til Bekræftelse have vi denne Bestalling underskreven, og med det sæd- vanlige Wæysenhuusets Seigl stadfæstet. Datum det Kongl. Wæysenhuus i Khavn d. 1ste Julii 1730.

Om Dr. Grothaus's Virksomhed i Waisenhuset inde- holder Direktionens Forhandlingsprotokol adskillige Oplys- ninger; navnlig skyldtes det vistnok hans Initiativ, at Wh. fik sit eget Apothek. Under 11. Marts 1734 findes følgende i Forhandlingsprotokollen:

»Endnu blev paa Inspect. Just. Raad Mahlings Fore- spørgsel, om Doct. Grothausen skulle have alt, hvis hand nødvendig agtede at giøres fornøden til Apoteckets Ind- rettelse, resolveret, at det fick vel skeep; dog havde Just. Raaden hannem at foreholde, at derved brugtes al muelig Menage«.

Under 1. Juli s. A. hedder det: »At dersom Doctoren og Provisoren vilde endelig have Inspecteurs Væd- og Kulkielder til Apoteckets uomgængelige Brug, da et Skuur i dens Sted at opsættes til Brænde-Væds og Kuls Forvaring«.

Inden Apotheket var kommet ret i Gang, drog Grot-
haus, der tilhørte den herrnhutiske Retning, imidlertid
tilbage til Tydskland, som følgende Brev viser:

Hochwohlgebohrner Herr, Hochedelgebohrner Herr,
Hochwürdiger Herr. Meine insonders hochgeneigte
Herren Directeurs und Gönner.

Da ich durch die wunderbahre Fürsehung Gottes,
wieder alle mein Vermuhten, eine Vocation nacher Teutsch-
land bekommen, und dabey für Gott gegründete Ursachen
habe diesen Beruf an zu nehmen, ja ohne Verletzung
meines Gewissens selbigen nicht ausschlagen kann; So
gehet an die S. T. Herren Directores meine schuldigst
gehorsame Bitte, Sie geruhen mich meines Amtes beym
Königl. Waysenhouse gütigst zu entbinden. Nun sollte es
zwar scheinen, als wen bey der nun zu errichtenden Apotecke
meine Gegenwart nöhtig wäre; Ich meine aber unmasz-
geblich, dass dieser Sache folgender Gestalt aufs aller-
kürtzeste abzuhelfen wäre. Wen nemlich die S. T. Herren
Directores etwa belieben, den Herrn Dr. Fries als einen
hiesigen gelehrten Practicum, und der sich auch schon
ehmahls ein halb Jahr dem Waysenhouse fûrgestanden, in
meine Stelle zu ernennen, so will ich alhier, geliebt es
Gott, noch 6 Wochen lang verbleiben, und so kann ich
in der Zeit selbigen eine genaue Kundschaft von allen
Anstalten und Einrichtungen best möglichst ertheilen, dass
also das Werck unter Gottes Seegen unverhindert fort-
gehen könne. Übrigens vergelte Ihnen der Herr Jesus
mit unaussprechlichen Seegen alles das gute, was Sie mir
alhier als einen Fremdlingen erwiesen. Der ich auch in
Abwesenheit mit redlicher Unterthänigkeit verbleibe

Dero allerseits
unterthäniger Knecht

Copenhagen d. 12. Julij 1734. Th. W. Grothaus, Medicus.

Efter sigende gik Grothaus siden som Missionær til
Amerika. Angaaende hans Eftermands Ansættelse inde-

holder Directionens Forhandlinger under 12. Aug. 1734 følgende: »Endskjønt Doct. Christian Lodberg Friis haver faaet Kongl. Bestalling paa at være Medicus ved Veysenhuset, som hans Antecessorer ej haver nydt, saa har Hans Kongl. Majestæt sagt mig, Geheime Raad von Holstein, at sligt ej i Fremtiden skulle hindre det Privilegium, som Veysenhusets Directeurer have, selv at vocere en Medicum«.

Uddrag af Waisenhus-Direktionens Forhandlinger 1735.

Under 17. December 1734 beskikkede Kongen Justitsraad Andreas Hojer til at være »Tilforordnet i Missions-Collegio og Direktør ved Waisenhuset, saa og Secreterer i Missions-Collegio¹⁾«. Denne Udnævnelse, hvortil senere føjedes Inspektoratet ved Waisenhuset²⁾, var betydningsfuld for Stiftelsen, da Hojer var en Mand af eminent Dygtighed og stærk Virksomhedsdrift; derhos synes han at have omfattet alt, hvad der angik denne Stiftelses Tarv med stor Interesse, hvilket saa meget mere er at paaskjønne, som han snart overhobedes med offentlige Hverv, uden dog, som det synes, nogensinde at lade Waisenhuset med de dertil knyttede, ofte lidet betydningsfulde Sager, træde i Skygge, vistnok fordi dette Børnehjem betragtedes som et Kjærlighedsværk, som det for Hojer var en religiøs Pligt at vaage over paa det bedste.

Ved sin Tiltrædelse af Pladsen ved Waisenhuset begyndte Hojer en ny Forhandlingsprotokol for Direktionen³⁾.

¹⁾ Sjællandske Tegnelser LXVIII, 723.

²⁾ Ved et kgl. Reskript af 10. Juni 1735 tillagdes der Hojer Løn som Inspektør ved Wh. fra 28 Marts s. A. at regne.

³⁾ En aldeles lignende begyndte han for Missionskollegiet. Denne gemmes i Rigsarkivet. Møderne i Missionskollegiet og i Waisenhusdirektionen holdtes paa de samme Dage, men Forhandlingerne

Den er ført med stor Omhu. En til to Gange om Maaneden holdtes der gjerne Direktionsmøde; forud for hvert Møde havde Hojer saa indført eller ladet sin »Fuldmægtig« Povl Pletz¹⁾ indføre de Sager eller Spørgsmaal, som skulde afgjøres, i Protokollen, og under Mødet tilføjede han saa paa den brækkede Side Direktionens Resolutioner, i Henhold til hvilke han senere udfærdigede de fornødne Svarskrivelser. Skjønt Waisenhuset i og for sig kun var en lille Verden, maa man dog forbauses over den Mængde Sager og Spørgsmaal, der kunde være at afgjøre, væsentlig grundet paa de mange Virksomheder, der vare knyttede til Huset. I det følgende meddeles kun de for os interessanteste Antegnelser, men selve Protokollen indeholder langt flere. Ved Slutningen af hvert Møde blev Protokollen underskrevet af de tilstedeværende Direktører, der ligeledes i Regelen ogsaa underskrev de Breve, der udfærdigedes.

Anno 1735. Torsdagen den 20 Januarii vare samptlige Herrer, Præses og tilforordnede ved Collegio de Cursu Evangelico promovendo og Weysenhuus Directionen, forsamlede udi Conferentz-Stuen paa det Kongelige Weysenhuus i Kiøbenhaufn, hvor da, efter at de d. 17. December til hans Excellentz Herr Geheime Raad Johann Ludwig von Holstein som Præside, Justitz-Raad Andreas Hojer som Med-Committered og Secretaire udi bemeldte Collegio samt Directeur ved Waysenhuusett, og endelig til hans Velædle Hoyærværdighed Herr Professor Marcus Wøldike som Med-Committered udi samme Collegio og ved Waysen-

indførtes, som sagt, fra Hojers Tid i hver sin Protokol. Tidligere vare Missionskollegiets Afgjørelser indførte blandt Waisenhus-sagerne (s. foran, S. 29 ff).

¹⁾ Om denne Mand, der med udmærket Dygtighed forbandt et saare beskedent og fordringsløst Væsen, kan efterses Danske Saml. IV, 112; jfr. Rørdam, Hist. Saml. og Studier I, 502—3.

huuset ergangne allernaadigste Befalinger vare allerunderdanigst læste, paategnede og protocollerede, Justitz-Raad Hojer ydmygst refererede, at Waysenhusets Inuentarium (undtagen Bygningen og Archivet) var ham af hans Formand, Velædle og Velbr^r H^{rr} Justits-Raad Seyer Mahling i de Kongelige Curatorum Overværelse alt meest overlefteret; men at han ved den Anledning hafde funden fornødent, følgende Poster til hans Excellences og de øfrige Herrer Directeurs Resolution at indstille:

(Heriblandt: at Hojer, som paa Grund af sine andre Forretninger ikke kunde undvære Befordring, paa sin egen Bekostning maatte indrette Stald og Vognskur i Waisenhusets Gaard, da disse Lokaliteter savnedes siden Branden; endvidere, at der til hans Bøger maatte indrømmes ham et Kammer lige over for hans egne Værelser, hvor Skrivemesteren Simon Sørensen nu boede, mod at der blev anvist sidstnævnte anden Lejlighed; endelig, at Waisenhusets Bygninger maatte overleveres efter et lovligt Syn af Tømrer- og Murermestere, som vare udnævnte dertil af Kuratorerne. — Alle disse Begjæringer tilstodes).

1735, 27. Januar fremlagdes i Direktionsmødet følgende Skrivelse fra Biskop Hersleb i Christiania:

Deris Excellence,
Høy Welbaarne, Høy Edle, Høy Ærwærdige
Høy- og Wel Edle og Wel værdige,
Høyst-ærede Herrer!

Nest ydmygst og ærbødigst tachsigselse for Deris Excellences og Høystærede Herrers meget ærede skrivelse af 16de Dec. tager jeg mig herved anledning at ønske det Høyloflige Collegio et lychsalignt Nytaar, med hiertelig bøn, at Gud i dette og mange fleere ville gifve sin Naade og Welsignelse til alt Deris gudelige Foretagende til Hans Nafns Ære, Guds Kirches beste, mange Sæles oplysning, mange fattige Børns Fremtarf, som og at Gud saadan Deris

troskab, omsorg og arbejde wille belønne paa hver Deris Persone og Familie med allehaande Velsignelser i aandelige og timelige gode ting. Dernæst tager jeg mig og den Frihed at gratulere Missionen og Waisenhuuset med dend tiltrædelse af fleere Membris, som Hans Majestet allernaadigst har behaget dertil at beskiche, ønskende Dennem dertil megen Lyche, Naade og Kraft til at udrette meget got i Guds Kirche til alle velsindiges glæde. Fremdeelis tacher jeg ydmygst, at det Høye Collegium har villet fyllist giøre mit ønske med dend lille Bogs oplag, og gifve mig derom saa tilstræcheligh underretning. [Bogen, der formodentlig har været en Vejledning til Kristendomskundskab for Almuen¹⁾, ønskedes trykt i 10,000 Exemplarer og indbunden og opsendt med første Skibslejlighed til Foraaret]. — Mit forhen [fremsatte] ringe dog velmeente Forslag var ej af noget dybere indseende, end at Waisenhuset gjorde det oplag af en Bibel i temmelig stiil, hvor bogstaverne, naar de engang vare satte, stedse blefve staaendis og ej igien sønderbrudte, saaat der i mange aar, uden nogen ny Sætning eller Bekostning (uden paa papiret), kunde trykkis Bibler, saa mange som behøfvis; og Hans Majestet da allene befalede (om iche at paa hver Bundegaard skulle være en Bibel, eller hos de fattigste i det mindste et Ny Testament, hvilket maaske ville synis en stor Byrde at paalegge Landet paa engang, og Waisenhuset heller iche kundeournere i mange aar saa mange exemplarer, saa dog) at enhver, som wille gifte sig paa landet og tage gaard, skulle før Copulationen beviise, at hand har kiøbt en Bibel, og hver Huusmand eller andre slige kiøbe et Ny Testam. til at begynde en Christelig Huusholdning med; saa kunde det være et middel til at inden 20 aar en Bibel fandtis i hvert huus; det kunde giøre Waisenhuset en meget profitabel aftræk; thi allene i dette Stift er i dette

¹⁾ I vore Litteraturlexica nævnes intet Skrift af Hersleb fra 1735; rimeligvis har Skriftet da ikke baaret Forfatterens Navn.

aar copulerede ofver 2000 par. Det kunde ej kaldes for en utaalelig byrde paa landet, imod dend pligt og nytte for hver Christen; thi baade kunde ventis, at slige Bibler med saa vis og stor aftræk kunde hafvis for got Kiøb; Bønderne kunde heller formindske noget af deris ødselhed i brylluper, hvor der drichis 3, 4 ja vel fleere dage af Rad, og naar de vare bunden dertil, saa fich de vel raad dertil saa vel som til andre mindre nyttige boeskaab; og naar det kommer til giftermaal, saa har mand merchet, at de ere villigere til at skaffe sig det, som maa være, end andre tider, som jeg har vundet en stor ting derved, at jeg har tilskrefvet Præsterne, ingen at copulere, uden de kand læse i bog og nogenledes giøre Reede for deres Christendom, hvorved de, som tilforn har været ganske uvillige og foregifvet saa stor enfoldighed, at de ej kunde læse i bog, har lært i ganske kort tid, og fundet det mueligt, for ej at blifve opholdet i deris Giftermaal, og ligesaa ville det gaae med Biblers anskaffelse, naar det først var befalet, og førend Befaling skiedde, et stort antall af Bibler til hver Kiøbstæd hendsendt, og Præsterne siden ved deris Huusbesøgelse eftersaae, baade om Biblerne vare tilstæde, hvor de engang vare kiøbte, og hvor flittig de blefve brugte. Men dersom jeg skulle kunde optenche noget beqvemmere eller lettere Forslag, skal jeg iche undlade det Høye Collegio mine tancher ærbødigst at forestille, der jeg med hiertelig Forbøn og oprigtig Veneration stedse forblifver

Deres Excellences (osv.)
underdanige, ærbødigste og
tienistskyldigste tiener

Christianiæ d. 1. Jan. 1735.

P. Hersleb.

Direktionen resolverede: »Hans Høyærværdighed takkes, og berættes, at hans forlangte Tryk strax efter Begiæring skall foretages og befordres. Hans Tanker om en staaende Bibel-Tryk skall af Collegio tages i Betænkning, naar Lejligheden det med Tiden giver«.

Derefter fremlagdes og oplæstes følgende Klage over Præsten Ewald:

Deres Excellence, Høyædle og Velbaarne samt Høyædle og Høyærværdige Herrer Directeurer ved det Konglig Waisen-Huus!

Mandagen for næstafvigte Nyt-Aars Dag er Jeg bleven anmodet til at komme paa mit Embeds Vegne til en Studiosum nafnlig Møller udi Skindergaden hos en Chirurgum logerende, som var falden udi uroelige Tanker, og fant Hannem liggende paa sin Seng, og andgaf dette at være Aarsagen til sin Sygdom, at Hand icke fandt nogen sand og lefvende Troe hos sig, derhos og klagede over sit forhen førte Lif og Lefnet udi kiødelig Tryghed og Sikkerhed; Men da Jeg af Guds Ord viiste hannem paa dend sande Poenitentzis vey til at søge Trøst udi vor Frelseres Christi Død og Fortieniste, og til dend Naadis Pagt, som Gud med Hannem i Daaben hafde oprættet, da svarede hand mig udi stor Fortvifelse, at saadan Trøst var iche nu for Hannem, hvor af Jeg mærkede, at hand var bleven forgiftet af dend nye fordømmelig Lærdom, som æder saa meegit omkring sig iblandt os, og i Særdeelighed i denne Kongl. Residence-Stad, siden saa mange forføriske og kætterske Lærere løber omkring udi Huusene, og dend allevegne, hvor de kand ellers faae indgang, udbreeder og forplanter: Og at saadanne falske Lærere haver og bragt dette unge Menniske paa saadanne tviflsomme Tanker, haver Jeg fuldkommen Beviis paa, siden jeg har fundet hos hannem dend berøgtede Støfring, som for sin falske Lærdom anden Stæds fra er fordrefven¹⁾, item dend forrige Præceptor ved Waisen-Huuset, nafnlig Dyrhof, der udi lige maade af Waisenhuset for sine ugudelige Principia udi Troens Lærdom er udstødt²⁾, haver ogsaa haft sin gang til hannem med andre fleere, som foverer dislige og andre

¹⁾ Kirkehist. Saml. 3. R. I, 382 f.

²⁾ Se foran, S. 72—92

fordærlige Meeninger. Og som Præsten ved Waisenhuset Hr. Envold Evalt haver og haft sin Gang til samme Persohn, der for dend Kongl. anstillede gejstlige Commission af mig og andre mine Medbrødre in Ministerio Hauniensi for sin Urigtighed udi Lærdommen offentlig er bleven anklaget: Saa beder Jeg allerydmygst de Høye og Gode Herrer, at De som Directeurer over Waisenhuset vilde tilholde ovenbem^{te} Hr. Evalt, at Hand sig fra¹⁾ min og andre mine Medbrødres Meenigheder her i Staden endt-holder fra at lære og underviise, og passe dend Meenighed op, som Ham er betroet; Thi førend Hand offentlig fralegger sig de Vildfarelser udi Lærdommen, som hand een-gang offentlig er bleven beskylt for, kand Jeg icke ansee Hannem som en sund og Christelig Lærere; Thi hannem er bleven overbeviist, at hand er Auctor til Fortalen paa den Tractat om de 8te Saligheder²⁾, og udi samme har approberet dend Lærdom, som udi samme Tractat indeholdes, der udgaaer paa det samme, at Troen icke skienkes Menniskene, førend de kommer til en vis Grad udi Naade Standen; Hvilken Lærdom haver ført denne unge Studiosum udi disse tviflsomme Tanker, og slutteligen af Hr. Evaldt at være ført paa og bestyrket udi samme Tanker: Alt saa formoder Jeg, at min Begiæring til de Høye og Gode Herrer er baade Christelig og billig, at jeg Dennem anmoeder, at de ville tilholde Hr. Evaldt, som en suspect og berøgtet Lærere, at holde sig fra min Meenighed, derudi nogen at lære at underviise.

Næst ald Velsignelses Ønske forbliver

De høye og gode Herrers

Kjøbenhafn d. 12 Januarij

Tienstydmygst Tienere

Ao 1735.

H. Mossin.

¹⁾ Her burde have staaet: i.

²⁾ Udgivet af Edvard Ottesen Schwartzkopf, der først var Lærer, siden Korrektør ved Waisenhuset, men fik sin Afsked 24. Decbr. 1733 i Anledning af Udgivelsen af dette Skrift. Manuskriptet til Tractaten var leveret ham af Gert Hansen, forhenværende Lærer ved Waisenhuset. (Exner, S. 12. 18).

Herpaa resolveredes af Direktionen: »Herr Ewald communiceres Extract af denne Memorial, saa vilt Hr. Ewald vedkommer, med alvorlig Begiæring, at erklære sig over alt, hvad imellem ham og Studenten Møller er passeret«.

Fra Kirchspielsvogt Joh. Diedr. Mohrmann i Schenefeld ved Rensborg forelaa Meddelelse om, at hans afd. Svoger Klosterskriver Bentzen havde testamenteret 500 Rdl. til Waisenhuset. — Det resolveredes, at der fra Prædikestolen skulde takkes for Gaven.

Da to af Præceptorerne ved Wh., Lindegaard og Nissen, vare befordrede andensteds hen, kaldtes Anders Schougaard og Frederik Christian Seerup til at være Præceptorer. (10 andre Ansøgere nævnes.) Tillige resolveredes: »at efterdags skall alle, som først til Præceptores udvælges, enten de ere Attestati eller ikke, sistere sig de i Collegio værende Theologis ad Colloqvium og bringe deres Haand, førend de antages«.

Hr. Ewald havde foreslaaet, at Instruxen for Præceptorerne skulde underkastes en Revision. Herpaa resolveredes: »Hidtil værende Informator Lindegaard tilligemed Prydz haver at give sine Betænkninger, om og hvad ved Instruxen kand staae at forbedre, hvorpaa Hr. Ewald og Hr. Steenstrup derover iligemaade kunne fornemmes, og derpaa Notaterne i Collegio foretages og overvejes«.

Paa Hojers Forslag vedtoges en Bestemmelse sigtende til at fremme bedre Orden blandt Børnene i Wh., som paa Grund af de forskjellige Virksomheder, som dreves sammensteds, saasom Manufacturet, Bogtrykkeriet, Bogladen, Apotheke osv., løb hid og did uden Orden.

1735, 3. Februar fremlagdes i Direktørernes Forsamling følgende Erklæring fra Hr. Ewald i Anledning af Hr. Mossins ovenanførte Besværing:

Kort og sandfærdig Besvarelse paa Hr. Mag. Mossins imod mig indgivne ubillige Beskyldning angaaende Studiosum Møller.

Forbemeldte Studente Møller haver jeg hverken kiendt tilforn ey heller med mit Vidende nogensinde seet, førend hand paa 1ste Juuledag, da jeg kom af Kirken, kom til mig i mit Logement, med Skelven og stor Bedrøvelse spørgende: Om jeg meente, der var endnu Haab til Naade for ham, som vitterligen havde syndet imod Gud, efter at hand tilforn havde smagt og erfaret Herrens Naade, men nu en tidlang mod sin Samvittigheds Mindelse og Guds Aands tugtende Naade havde begaaet eet og andet.

Jeg viiste ham korteligen, at hans Synder vare ikke at ansee, som han frygtede for, som en Synd mod den H. Aand, og tillige formanede og opmuntrede ham til Bøn, Troe og større Alvorlighed; hvorpaa hand gik fra mig, efter hand havde lidet fattet Mod. 2den Juuledag saae jeg ham i Kirken, ogsaa om Aftenen i Repetitionen. Natten derpaa Klokken ved 2 slet, bankede hans Broder meget heftig paa neden under mine Vinduer, raabte og begiærede, jeg maatte endeligen komme hen til hans Brodør, som var i en slet tilstand. Jeg stod op, fik oplukt formedelst Portneren, og tog ham med mig derhen. Jeg fandt ham paa Sengen i en meget haard Anfegtelse og Sieleangest, hvor hand klagede paa nye over sin Utroskab, og at hand efter den første Samtale med mig havde slaaet de gode Tanker og Bekymringer fra sig, og taget af en vis Person, som han ikke nævnede, mod en falsk Trøst. Jeg søgte at trøste og tiltale ham, som det kunde passe sig paa hans Tilstand, og viiste ham til den H. Jesum, og at hand ikke havde aarsag at fortvivle. Men eftersom hand for Angest og Jamren ey kunde høre mine Ord, og nogle gange sagde til mig: Beder for mig; saa spurde jeg ham ad, om hand vilde have det, og søge at stille sine Tanker saa længe, saa vilde jeg bede for ham. Hvilket da og skede. Under Bønnen laae hand stille, og sagde intet, uden en gang, da jeg i Bønnen ihukom Frelserens Ord, sam hand siger: Kommer hid til mig etc., da svarede hand: Ach! jeg er ikke besværet. Efter Bønnen talede jeg endnu lidet til

ham, og da hand syntes at blive lidet roligere, tog jeg afskeed.

Paa tredie Helligdag under Prædiken besøgte jeg ham igien, da hand var noget stillere, og kunde bedre tage imod de Ord, jeg talede. Om Aftenen sendte hand atter Bud til mig, og bad mig komme hen, som og skede; og jeg talede og bad med ham. Dagen derefter, da ikke Studiosus Møller selv, men andre ham uafvidende havde begiæret M. Mossin derhen, var jeg der ikke. Men derefter har jeg været hos ham een eller i det høieste 2 gange; og da hand fattede ved Herrens Naade nogen Mod og Trøst, og kom paa Benene igien, har han været en gang hos mig, og med Glæde sagt mig, at Herren har ladet ham nogen Naade igien vederfares. Dog stod det endnu med ham under nogen Afvexling. Siden kom hand og sagde mig, at hans Forældre havde forlangt, at hand og hans Broder skulde komme hiem til dem paa nogen tid til Nyborg, som og skede.

Det er alt det, som er passeret i sagen, hvoraf kand sees, at jeg ikke har kunnet efterlade det, som jeg har giort, uden at forsynde mig imod Gud og min Næste. Men hvorledes jeg har talet og handlet i denne sag, vil jeg heldre lade andre vidne om, end selv skrive derom. Vare de 2 Brødre her (som de formodentligen nok kommer igien) saa kunde de best selv vidne derom; og jeg er ganske viss paa, at bemelte anfgtede Person ey har funden mindste Anstød i den Trøst og Formaning, som jeg har givet ham, og er ved Guds Bistand ogsaa kommen efterhaanden til større Frimodighed og Vished. Hans Portner har været 2 gange derhos, da jeg har talet og bedet med ham. Og des foruden vare den første Nat tvende Studiosi nærværende, som logerede (som mig blev sagt) der i Huset. Lad dem vidne imod mig, om de kand eller tør. Men at M. Mossin vil tale om den piece om de 8 Saligheder, kommer Sagen aldeles intet ved, isærdeleshed da hand jo ikke veed, hvad jeg har handlet med forbemeldte Person.

Jeg troer og bekiender gierne, at Troen er ikke hver Mands, og at den, der skal komme til Troen, maae tilforn være aandelig fattig, lære at sørge over Synden, være bøyet og ydmyget, og saa hungre og tørste i Sandhed efter Retfærdighed, førend hand kand vente at mættes med guddommelig Trøst, og Troen kand komme til sin rette Kraft. Dog eftersom dette hør ikke med til Sagen, vil jeg hermed bryde af, og ynske, at Herren vilde ikke tilregne Mag. Mossin sin blinde Nidkierked imod mig og andre redlige Siele.

Enewold Ewald.

Kbnhafn 28. Jan. 1735.

Herpaa resolverede Direktionen: »Hr. Ewalds Erklæring communiceres Hr. Mossin, og tilskrives ham, at som han rettelig har adresseret sig til Directeurerne i denne Sag, saa kunde Directorium dog ey vel optage de mod Hr. Ewald giordte positive Beskyldninger, saa længe de ikke formaliter for os var anbragt og paakiendt«. (Dette Brev udfærdigedes 10. Febr.)

I Anledning af at Kapellanen ved Wh. Hr. Steenstrup havde henvendt sig til Hojer om at faa en vis Andel i Indsættelsen af de nye Præceptorer, bl. a. ved først at examinere Børnene og »giøre et og andet fornødent Monitum«, resolverede Directionen: »Introductionen skeer som hidtil alleene ved Præsten, som ved den Lejlighed alleene taler; dog er Hr. Steenstrup gierne ellers tilladt at examinere Børnene saa tiit, han det got finder, hvori hans Fliid endog bør berømmes. Skulde noget af ham være at erindre, som nu ikke i Notaterne over Præceptorum Instrux kand skee, forventes, at Capellanen først derom fraterne taler med Præsten, og om de mellem sig ey kunde derpaa raade bod, de anmælder det for Collegio; da alleting ordentlig kand overveyes og regleres«.

Som »Expectantes Præceptores« anmeldtes »Mr Vogelius, paa hvis Vegne Broderen, Hr. Steenstrup, sig erklærer, at han vil som Expectans antage Informationen, om han kand

assisteres med Kost paa Klosteret og gives fuld Forsikring at vorde første Præceptor«. Der resolveredes: »Kosten paa Klosteret samt Logement paa Regentzen accorderes ham ifølge af Instruxen, og lofves ham tillige første Plads som Præceptor, saa fremt hand dertil findes saa bequæm, som man forhaaber«. Som Ansøgere nævnes endvidere Peder Gudme, Anders Klein, Christen Styr og Hans Lessøe. Af disse blev de to første, som begge havde tilbudt at assistere ved Sangen i Kirken, antagne til Exspektanter 10. Febr. s. A.

1735, 10. Febr. »Bedes om Ordre, siden Hojers Tiid er knapp, at Præceptorerne med Herr Ewald kunde indtil viidere anviise Expectantibus deris Timer, Metas og Arbejde; dog at det skeer ved en skriftlig Udkast, som kunde gaae omkring til alle Herrer Directeurer, om de noget derved fandt at rætte, og da staae, indtil Hojer kommer hiem, og Tingene nøye kand ved daglig Tilsuifn examineris«.

»Eftersom Confirmatio publica allerede for nogle Aar siden er indført her i (Wh.) Kirken«, forespurgtes, »om den og skal skeep med eet Barn alleene, ifald ey fleere denne Gang ad S. Synaxin maatte forlanges at admitteres«. Resolveret: »Kunde det hende sig, at der var fleere, var det bedre; ellers kand den opbyggelige Ceremonie ogsaa bruges med en eneste Catechumeno, og kand denne Gang skeep ved Paaske Tiider«. — I den Plads, som blev ledig i Wh. ved den omtalte Konfirmands Udskrivning, vedtoges at optage Friderica, Datter af afg. Commandør-Capitain Sievers, skjönt hun allerede var 14 Aar gammel.

Da Hojer skulde rejse bort en Tid, vedtoges det, at Nøglen til »Conferentz-Stuen og Cammeret derhos«, skulde opbevares af Hr. Ewald¹⁾.

1735, 3. Marts forelagdes en Skrivelse af 2. s. M. til Direktionen fra Kapellan Søren Steenstrup angaaende

¹⁾ Den 12. Maj s. A. ses Hojer atter at være kommen tilstede i Direktionens Møder.

den forestaaende »Confirmatio publica«, hvori han bl. a. androg:

»Om ikke den Punct angaaende Børnenes Haandrækkelse maatte overlades til Præstens frie Villie«; »den tilforn brugte Haandrækkelse er nemlig ikke efter sin gudelige Indretning og opbyggelige Øjemærke lige vel fortolket af alle, men af en Del blandt dem, som til saadan Forretning i stor Mængde sankes, ilde forstaaet og udlagt — den har tjent en Del til vrang og ubillig Paatale paa det kgl. Waisenhus samt denne christelige Forretning i sig selv«. — J. L. Holsteins Votum, tiltraadt af de andre Direktører, var: »Jeg tager den Haandrækkelse for noget indifferent, men alligevel opbyggelig, hvorfor jeg skulde formene, at man vel kunde continuere dermed«. For øvrigt antydedes, at naar der kun var 1 Konfirmand, kunde denne »vel admitteres til S. Synaxin foruden denne ellers opbyggelige Ceremonie«.

1735, 11. Marts. »Factoren forespørger sig, om af Francks liden Postil maae trykkes paa hvidere Papiir 650 og paa graaere 1350 Exemplaria, de første at sælges for 4 P , de sidste for 3 P 8 β .« — »Blef bevilget«.

»Forleden Torsdag er bragt til Hr. Ewald Et Hundrede Rigsdaler som en Foræring til det Kongel. Waysenhuus fra en Person, der ey vil lade sit Naufn være bekiendt. Bliver altsaa spurdt, om derfor skall giøres Taksigelse af Præke-stoel?« — »Er billigt, at det efter Sædvane skeer«.

1735, 24. Marts. »Efterdi udi Franckens nu under Pressen værende Postill en Deel Texter anderleedes sig befinde, end hos os er brugelig, saa lader Hr. Ewald fornemme, om mand ikke af bemældte Francks andre Postiller og andre smaae Tractater kunde udsøge Forklaring over de hos os brugelige Texter, og dem enten i Stæden for de andre, eller for sig som en Appendix indføre. Men da udi bemældte Postill fattes Prædikener til nogle Søn- og

Festdage, om de manquerende da ikke iligemaade af hans Skrifter kunde suppleris?« — »Det vedtoges at anmode Hr. Ewald om selv at forfatte Prædikenerne til de i den tyske Postill manglende Helligdage«¹⁾).

1735, 12. Maj. »Blef Collegio foredraget Indholdet af det Bref, som endeel Præster i Tonder, Apenrade og Haderslev-Huus Ampt havde tilskrevet Hojer ang. et nyt Oplag af den saa kaldede Huus- og Reise-Bibel, som dem allerede forleden Efterhøst af Collegio var bevilget, og hvorom de denne Gang gjorde nærmere Propositioner, hvilke til Collegii nærmere Overvejelse Postviis blef forestillet efter Brevets Indhold. Nemlig (a) de forlange et nyet Oplag af Nyborgs H. og R. Bibel af 1696. 8, efter et Exemplar, som de corrigeret vil oversende; (b) og det paa saa stort Papiir in 8vo som mueligt; (c) saa store Bogstaver, som mueligt, dog at Bibelen ey bliver over 6 Alphabeth; (d) forbinde sig da til 2000 Exemplaria; (e) om dem kand forundes Credit paa 6 Maaneder efter Annammelsen, vil de gaae høyere end til 2000 Exempl. (f) beder, at Waysenhuset maatte for sig tilskyde endnu 1000 Exemplaria for deres Skyld, som sig ey endnu har teignet, som da billigen noget høyere maatte betales; (g) af de 2000 Exemplarier forlange de 200 paa Skriv-Papiir; (h) de vilde gierne have derfor trykt en liden Anledning at læse Bibelen, som de først til Censur vil indsende, sampt in fine nogle loca classica efter Grund-Texten; (i) endelig bede de, at 1000 Exemplaria af det N. T. med samme Bogstaver in 12., dog paa slettere Papiir, maatte trykkes. Over disse Poster have de mundtlig²⁾

¹⁾ Af det i mine Hist. Saml. og Studier I, 501—3 meddelte Brev fra Hojer til Etatsraad Schrøder ses, at Hojer under sit Ophold i Slesvig er bleven holdt à jour med alt Waisenhuset vedkommende, deriblandt ogsaa ovenstaaende Beslutning.

²⁾ Nemlig under Hojers Besøg i Slesvig, hvorfra han nys var vendt tilbage. Hojer havde allerede i et Brev, dat. Satrupholm 6. Apr. 1735, givet Schrøder foreløbig Underretning om dette Forslag. Se Rørdam, Hist. Saml. og Studier I, 502.

bedet om Collegii Resolution«. — »Blev resolveret først at tilskrive dem om Forskud, da Resten kunde finde sig«.

»Som Provisor¹⁾ Kiesel atter ved en Seddel hafde igientaget sin Erindring om den nye Edition af Bibelen in 12., som forleden Aar efter H. K. M. mundtlige Befaling var resolveret at lade trykke, og hvortil Bogstaver og Papiir allerede den Tiid var anskaffet²⁾, saa blev denne Sag in Collegio proponeret, og derhos oplæst Hr. Ewalds d. 20. Sept. 1734 derom giordte Proposition med da værende Herrer Directeurs Resolution af Hr. Etats-Raad Schrøders Haand, som iblandt Acterne til Hojer er lefveret«. — »Hr. Prof. Wøldike tog Papirerne til sig for at give sine Tanker, tilligemed Herr Prof. Steenbuch, ved første Samling«.

1735, 14. Juni. »Indlefverede Hans Høyærværdighed Hr. Prof. Wøldike sin Betænkning om Bibel-Trykken, som han d. 12. May hafde belovet, og blev ved den Anledning om samme Materie viidere confereret«. Forhandlingerne herom ere in extenso indførte i Protokollen, som følger:

»Hans Excellences Tanker ad protocollum vare disse. At der var 2de Quæstioner. Den 1ste, om en Bibel skulde trykkes nu, og den anden, efter hvad Version? I den 1ste Quæstion vare pro affirmativa disse Aarsager: (1) Kongens igientagne Villie; (2) den besørgelige Mangel paa Bibeler inden Aarets Udgang; (3) at Huusets Bogtrykkerie ved Bibel-Forlaget fornemmelig souteneres. Pro negativa var alleene dette, om mand med Tiiden kunde faae en bestandig Version, og ey have nødig at ændre viidere i hver Tryk. Hvortil der vil udkræves en temmelig Tiid. Om denne 1ste Quæstion vilde hans Excellence lade det paa plenum ankomme. Men ifald de fleeste Stemmer faldt paa, at Bibel-Trykken nu var nødig, saa var han quoad II^{dam} Quæstionem af den faste Tanke, at ingen anden end den sidste

¹⁾ Kaldes ellers Faktor (i Wh. Bogtrykkeri).

²⁾ Se foran, S. 38.

Version kunde tages, siden den (1) var den bedste efter hans Tanke; (2) intet af ræt Vigtighed derimod, hvad Versionen self angaaer, moveret; (3) Collegium self derved vilde give sig en Dementi, ifaldt det vigede fra den Version, som det først for faa Aar siden hafde foranstaltet. Og om endskiønt der var nu 2de ny Membra, saa var dog Collegium det samme, og burde soutenere sine forhen tagne Resolutioner, saa længe der ikke viises, at Versionen er stridig med Analogia fidei«.

»Hr. Etats-Raad Schrøder var om det 1ste Spørsmaal af de pro affirmativa af Hans Excellence anførte Aarsager af den Meening, at Bibeltrykken maatte foretages, helst Papiiret og Skrifterne allereede er kiøbt. Thi at vente paa en upaaklagelig fuldkommen Version, vilde tage meere Tiid, end mange af os kunde opleve. Og kunde de fornødne Forbedringer tiid efter anden in appendice tilføyes. Quoad II^{dam} Quæstionem, var han af hans Excellences Meening fuldkommen, og føyede alleene til, at de giordte Erindringer og findende Feyl kunde rættes, helst hidtil intet, som strider imod Analogiam fidei, imod Versionen self er erindret«.

»Hans Høyærværdighed Hr. Professor Steenbuck svarede ad I^{am} Quæstionem at være, af de anførte Aarsager, af den Tanke, at det var gott og tienligt, at der blef en Bibel trykt. Quoad II^{dam} Quæstionem fandt hans Høyærværdighed for sin eegen Person intet, hvorfor den sidste Version ey skulde følges, saaviit ham endnu er bevidst.«

»Højer var i begge Quæstioner af samme Tanker som Excellentissimus Præses og de tvende for ham voterende Herrer, og beraabte sig derhos paa sit allerede d. 12. Febr fra Roskilde indsendte Votum i denne Sag, som ligger ad Protocollum¹⁾«.

»Hans Høyærværdighed Hr. Wøldikes Betænkning af 1. Junii blef derpaa læst og paaskrefvet, samt efter hans

¹⁾ Dette Brev (til Schrøder) gjemmes nu i den ledreborgske Mnskr.-Samling, hvorfra det er aftrykt i mine Hist. Saml. og Studier I, 500 f.

Begiæring bilagt Acterne, hvori han imod den sidste Version af 1732 protesterer, som imod en Version, den han holdt for den sletteste og urigtigste af alle, og i hvis Oplag han aldrig kunde consentere af de Aarsager, som han i samme sin skriftlige Betænkning har givet tilkiende; da han ellers holdt en nye Bibeltryk in XII^{mo} for nyttelig, men meente, at enten Huus og Reise Biblen, heller og Versionen af 1717 burde følges«.

»Hans Excellentz Præses forat oplyse sit forhen førte Votum, som kunde give Anledning til at blive anderledes forstaaet, declarerede, at Hans Majestæts allernaadigste Villie var, at Bibelen in XII^{mo} til en Haand-Bibel skulde trykkes, men ikke just den eller den Version følges. Dernæst som hans Excellence af hans Høyærværdigheds Wældikes Voto fornam, at det talte om Hr. Ewald, som her ey kom i Consideration og var alleene Collegii Subalterne, da Collegium self maatte staae for sine eegne Sager, saa og at det dernæst grundede sig paa en deel-generelle Beskyldinger imod Bibelen, at denne Version var slett og urigtig, hvor af Beviiserne maatte være i de hoslagde Designationer sub. litt. A. B. D. over de denne Gang angifne Urigtigheder, som nu ey kunde examineris; hvoraf Hans Excellence ey endnu kunde finde nogen for Samvittigheden tilstrekkelig og tydelig Grund af frafalde eller med Tryghed ey fast at vedblive sit første Voto; saa forlangte han af Hr. Professor Wældike den Declaration, om de angifne Feyl alle eller til deels, eller nogle deraf vare mod analogiam fidei, eller om han i en viss Tiid slige imod samme Analogiam stridende Errores kunde frembringe, heller om det kuns var critische eller saadanne Feyl, som striidte alleene mod ἀκριβείαν Interpretationis og prudentiam¹⁾? Thi de sidste burde da examineris, og ey efter Auctoritates af den eller de alletider decideris, saasom i denne Sag var Auctoritates imod Auctoritates, og var deri

¹⁾ Læsningen af dette Ord er usikker.

paa pluralitatem intet at reflectere, om end det var vist, at den var imod denne Edition. Men saa lenge der ey fremføres Vildelser, som støder imod analogiam fidei, er der ingen Aarsage, som kunde nøde Collegium eller hans Excellences Samvittighed, at forandre deris hidtil hafde Tanker«.

»Herr Etats-Raad Schrøder og Hans Høyærværdighed Steenbuch sampt Hojer var ligeledes af de af hans Excel-lentz ad protocollum gifne Tanker«.

»Hans Høyærværdighed Hr. Prof. Wøldike declarerede derpaa, at han ey hafde beraabt sig paa saadanne i den omtalte Version befindlige Feyl, som var imod analogiam fidei, men allene paa saadanne, som var imod det Ebraiske, Græske og Danske Sprogs Rigtighed og Versionens Tydelighed, hvilke Poster i de af ham præfererede Versioner bedre var i agt taget«.

»Derpaa blev resolveret at trykke den sidste Version, men at udelukke Noterne og Parallela¹⁾, saa og at samle alle de Notata, som for den geistlige Commission og ellers udenfor den kunde være gjort derimod, at redigere dem i Orden efter de bibelske Bøger, som Hans Høyærværdighed Wøldike da lovede at gaae igiennem, og at hosskrive, hvad han meente at blive forsvarligt at sætte«.

»H. K. M. allernaadigste Rescript af 10. Junii blev allerunderdanigst læst, hvorefter Justitz-Raad Hojer af de hans Formand tillagde 500 Rd. aarlig²⁾ skal tillægges de 200, fra 28. Martii af at reigne, og Resten komme Waysen-huset tilgode«.

1735, 4. August. »Om Hr. Ewald maatte tillades at reise paa en 3 Ugers Tiid paa Landet«. — »Pleier aarlig ham at tillades, og consenteres gierne«.

¹⁾ Det var navnlig over disse, der var klaget, at de sigtede til at udbrede pietistiske Lærdomme.

²⁾ Nemlig som Inspektør ved Wh.

Postmester Lewesens Enke, Elisabeth Christine Bentzen¹⁾, antaget til Læremoder i Wh. (Den forrige Læremoder, Madam von Hagen, var død 23. Marts s. A.).

»Som sal. Francks liden Bog »Et Christeligt Lefnets Begyndelse« ey var meere i Bogladen, men iidelig blef søgt, og nu af nogle i Collegio var efterseeit, sampt ed Tydsken paa de tvivlagtige Stæder confereret, blef delibereret, hvorledes der med dette Skrift og dets nye Oplag skulde forholdes«. — »Blef resolveret at forandre de Stæder, som efter Tydsken bedre kunde gives, saa og p. 72, istæden for »giørlig Troe«, at bruge dictionem Biblicam »levvende Troe«. I det øfrige blef vedtaget at lade alle forhen i Collegio approberede og i Waysenhuuset trykte Bøger ved nye Oplag uforandrede, uden for saa viit enten noget maatte findes, imod Forhaabning, stridig med Analogiam fidei, eller noget nærmere efter Originalen kunde Versionen oversættes, eller og det maatte være Skrive- eller Tryk-Feyl; og endelig hvor der maatte findes aperta Contradictio i en og den samme Bog, hvilket Hr. Wøldike erindrede«.

»Corrector Aggerup har bedet om Permission at reise hiem paa 3 Uger i Henseende til hans sal. Faders Skifte, efterdi han er færdig med Francks Postill at translaterere. Men ved hosføyede Memorial beder han om noget Tillæg i Henseende til hans store Arbeide med Translationer etc.« — »Ham bevilgedes at reise, saa og 10 Rdl. Discretion for hans hidtil hafte Umage, dog citra Consequentiam imod hans Antagelses Vilkaar«.

1735, 15. September. »Som der fattes Exemplaria af »Christendoms Øvelse og Christendoms Forhindringer«, hvilke tvende Bøger dog meget søges, om samme igien skal oplægges? — »Hans Excellence lofvede at see derhen, at i den Geistlige Commissions Acter de Passager maatte

¹⁾ Det er denne, som omtales i Hojers Brev af 6. April 1735 til Schrøder (Hist. Saml. og Studier I, 503).

efterseeis, som i disse Bøger er angifvet at være anstødelige, og da Theologis Collegii til beste Forandring communicere«.

»Justits-Raad Hojers Skrivelse til Interessenterne i det forehavende Bibeltryk af C. 5 Bibel er approberet og i Copie Bogen indført, saa at Collegium ey lofver at selge sine Exemplarier med større Forskiæl imod den Interessenterne forundte Priis end 1 R a 1 R 8 S «.

Følgende Brev fra den tidligere Inspektør, Justitsraad Seyer Mahling, blev foredraget for Direktionen:

»Høyædle og Velb^d Høystærede Hr. Justice-Raad! Siden at Curatorerne ej skal være fornøyet med de 20 rd. Stoelestadepenger fra Paaske 1733, til den ny Kirke blev aabnet, som udi mit Regnskab er ført Wæysenhuuset til Indtægt, da endskiøndt jeg tror, at de høye Herrer Directeurer erindrer sig, at mig, paa min egen Gevinst og Forliis, blev tilladt at bygge og indrette Stoelestaderne, og derfor ey derover er vorden holdt saa egentlig Regning, i meening, at qui sentit onus, sentit etiam commodum, tilmed som Fuldmægtigen Korris¹), som førte Regningen, er død, og samme tid indfald den alarm med Hr. Ewald, saa Folckene tildels blev borte fra Kirken og ey indfandt sig med at prænumerere stoelestader-pengene; saa dog for at komme eengang ud af denne Handel og fortrædelige Sag, erbyder jeg mig endnu at erlægge 20 rd., som gjør i alt med de forrige 20 rd. fyrretive Rigsd. Courant. Hvilket MHr. Justice-Raad ubesværgt ville behage de Herrer Directeurer paa mine Vegne at proponere, i haab at det derved haver sit forblivende, der jeg uafsladelig med skyldigst estime er

Høyædle og Velbd^e

Høystærede Hr. Justitz-Raads

tienstskyldigste tiener

S. Mahling.

Khafn. den 30. Aug. 1735.

à la haste.

¹ Kan ogsaa læses Horris ell. Norris.

P. S. Skulde de Herrer Directeurer ej ville imodtage denne min indb^t giorte proposition, saa faar jeg skride til 60 rd. udi alt. Vale in D^{no}.

Udskrift: Høyædle og Velb^e Andreas Høyer, Kongl. May^{ts} Justice-Raad etc.

Direktionen tog imod Mahlings Tilbud om at betale 60 Rdl., hvormed denne noget kildne Sag endtes.

1735, 27. September. »Blef Hr. Ewalds Memorial af 23. Sept. oplæst, angaaende 2 af ham efter Collegii Ordre forfærdigede Prædikener, som hans Høyærværdighed Hr. Wøldike ved Igiennem-Læsning hafde casset, den eene gandske, og af den anden den første Part, hvilke Prædikener in originali hos laae; og derom in Collegiali amicitia confereret«. — Ewalds Memorial lyder saaledes (efter Originalen):

Deres Excellence Velbaarne Hr. Geheime-Raad¹⁾!

Høyædle og Velb. Hr. Etats-Raad²⁾!

Høyærv. og høylærde Hr. Profes^{sor}³⁾!

samt høyædle og velb. Hr. Justitz-Raad⁴⁾!

For deres Excellence samt øvrige høye HHr. Directeurer for det Kongel. Waysenhuus nødes jeg til at andrage, hvad med tvende af mig conciperede Prædikener er bleven foretaget af hans Høyærværdighed Hr. Professor Wøldike, som jeg mener at have billigste Aarsagen at besvære mig over. De høye HHr. Directeurer er bekiendt, at jeg ikke efter egen Villie, men efter det høypriselige Collegii ordre har forfattet nogle Prædikener, hvilket som et lidet Tillæg skulde føyes til Frankens Postill, eftersom nogle hos os brugelige Texter ikke findes i bemeldte Postill forklarede. Jeg har været saa villig som skyldig at underkaste samme af mig conciperede Prædikener Hans Høyærv. Hr. Prof. Wøldikes Censur. Jeg har aldeles ikke været paastaaende paa mine egne ting, men tiet stille, da velbemeldte Hr.

¹⁾ J. L. Holstein. ²⁾ J. W. Schröder. ³⁾ H. Steenbuch. ⁴⁾ And. Hojer.

Prof. Wøldike har her og der udslettet nogle Linier i dem, hvilke jeg dog mener, at have været forsvarlige. Men da Hans Høyærv. har først udslettet den heele Prædiken paa Alle Helgens Dag, og dernæst den hele første Part af den Prædiken paa 26. Sønd. efter Trinit: saa kand jeg ikke forbigaa at give de øvrige HHr. Directeurer det til kiende, og underdanig at udbede mig deres gode Betænkning og billige Forsvar i denne sag, som ey er min privat sag allene, men, som jeg agter, angaaer adskillige vigtige guddommelige Sandheder, som herved synes at ville forkastes, eller i det mindste at kunde giøres mistænkte, og mit af Gud og Hans Mayestæt betroede Embede, som herved lider et Anstød. Jeg beder derfor i al Underdanighed, at de Høye HHr. vilde behage at skønne paa, om det er billigt, (1) at Hans Høyærv. har udslettet en heel Prædiken, uden mindste Undtagelse eller Forskiel, og, endnu mere, uden med eet eeneste Ord at give til kiende, hvad derunder af ham holdes for urigtigt. (2) at Hans Høyærv. haver ved een Deels udslettelse af den sidste Prædiken inquieteret mig med sin Paaskrift, at have Calvinistiske Meeninger, og efter Calvinisternes vildfarende Sind og Mening at have udlagt Texten. (3) at Hans Høyærv. ey haver enten skriftlig eller mundtlig communiceret mig sine Betenkninger, at jeg kunde have erklæret mig derover, eller ladet mig sige, i fald jeg i een eller anden Tale-Maade havde ey skrevet forsigtig nok. Men derimod sendt begge Prædikener saaledes, som de derhos følge, igiennemstrøgne og med slig en odieus og haard beskyldnings Paaskrift offentlig i Bogtrykkeriet til dem, som ikke tie dermed, men divulgere saadant, og giøre det bekiendt, saa det visse nok vil komme i Folke-Munde, mig og mit Embede til Forkleinselse. Havde Hans Høyærv. i det sted ladt mig i sær vide sine Betenkninger over disse Prædikener, og hvad hand meente, der kunde være til Anstød, saa vilde jeg have skikket mig deri, og villig forandret eet og andet, for at undflye endog et skin af Egensindighed og Paastaaenhed, og rettet mig efter

hans Tykke, saa viit billigt kunde været, endskiønt jeg for min Deel er overbeviist om, at aldeles intet findes i den udslettede Prædiken, ey heller i den Deel af den anden Prædiken, som her forkastes, som støder contra analogiam fidei eller vore symbolske Bøger. Men nu er ved den heel udslettede Prædiken ikke end med et Ord nævnt, hvad der skal være urigtigt i den, hvoraf det kunde synes, at den gandske og aldeles holdtes for vildfarendes, hvilket jeg dog ey vil forvente, at være Hans Høyærv. Meening. Men er det derfor, at den er forkast, som jeg formoder, at jeg, saasom der er skeet i den bekjendte piece om de 8 Saligheder, haver forestillet udaf samme Text Salighedens Orden, i hvilken vi skal søge at komme til Christum og til Livet, saa kand det jo derfor ikke giøre Sagen fordægtig, især da Afhandlingen i samme piece og i min Prædiken er hinanden aldeles uliig. Jeg er overbeviist om, at jeg ikke har sat noget herudi, som er imod Christi og Apostlernes Lærdom. Desforuden er jeg ikke den første eller den eeneste af vor Kirkes Lærere, som har forestillet Salighedens Orden af denne Text. Den berømte D. Ramback haver jo i hans hos os trykte piece i ligemaade søgt Salighedens Orden i dette Stykke af Christi Bjerg-Prædiken, og længe før ham har den berømte Theologus M. Flacius i hans Glossa in Math. V. p. 25 skrevet herom i samme Henseende iblandt andet disse Ord: *Complectitur autem hic ipse textus totam Christianam vitam per partes, incipiendo inde à contritione et progrediendo ad fidem, ac denique novam obedientiam.* Og strax derefter: *Primum ergo inculcat contritionem tribus versibus, postea fidem, postremo novam obedientiam.* Og lad være, at dette ikke just var saaledes intenderet af vor Frelser den gang og i disse Ord, at forestille sine Discipler Salighedens Orden, saa er jo dog intet sædvanligere, end at vore Lærere og Prædikantere ofte tage anledning endog af eet eeneste Ord i en text, eller af en blot allegorie og lignelse at udføre en Materie af en text, som aldeles ikke ligger i den. Hvorfore

jeg agter, at jeg desmindre kand derfor fortænkes, at jeg haver forestillet en Lærdom om Saligheds Orden af denne Text, da jo ey kand nægtes, at de Sandheder, som jeg haver udført herudaf, have deres gode grund i Texten. Jeg vil imidlertid derhos gierne tilstaae dette, at jeg ikke er af den Mening, at disse ting præcise og til alle tider, med en hver Siel, som kommer til Gud, saaledes forholder sig, som her er bleven forestilet, at jo den vise Gud efter sin fri Haand kand føre en Siel anderledes end en anden, og at i særdeleshed qvoad gradus kand være en stoer Uliighed i Sielenes Førelser (hvilket jeg og her og der i denne Prædiken med et par Ord har søgt at give til kiende). Dog er jeg herom aldeles overbeviist, at, som der ingen anden Vey er til salighed, end at en Siel i og formedelst Syndserkiendelse, Anger og Ydmygelse for Gud maae lære at søge sin Retfærdighed i og af den H. Jesu, og saa lade troen til syne i Kierlighed og gode Gierninger, i haab og taalmodighed, saa findes af samme Aarsag intet i denne min Prædiken, som er contra analogiam fidei; eftersom jeg ey viser til nogen anden Saligheds Orden end just denne. Er da Lærdommen og Sagen, som her forhandles, qvoad essentialia rigtig og overeens stemmende med Jesu sunde Ord og den Lærdom om Gudsfrygt, hvi skal min Lærdom og Læremaade da gøres fortænkt, for jeg haver forestillet saadanne guddommelige Sandheder af denne Text, som giver saa god Anledning dertil? Hvad det forkastede Stykke af den Prædiken paa 26 S. efter Trinit: angaar, saa beviser Hans Høyærv. sig her saa meget des ubilliger imod mig; som hand offentlig beskylder mig for at bruge Calviniske og af vore Theologis forkaste Udleggelser. Jeg tilstaaer, at, da jeg læste denne Beskyldning, jeg længe tænkte hid og did, uden at jeg kunde giette, hvad det egentlig skulde være, som var Calvinisk herudi, især da jeg ey havde Brochmans Systema, som Hr. Prof. Wøldike viser hen til, ved Haanden. Men om jeg holdes fortænkt for, at statuere Particularitatem gratiæ, saa skeer mig ikke

allene dermed for Gud og Mennesker uret, som jeg og troer, at de Høye HHr. Directeurer ofte have hørt mig udførlig at have beviist Universalitatem Gratiae et Meriti Christi; Men jeg har og jo med saa tydelige og klare Ord, just i dette Stykke af min tractation søgt at forestille, hvorledes Jesu Naade tilbydes alle, alle Mennisker uden Forskiel, etc. saa jeg aldrig kunde tænkt, at nogen kunde herudaf have faaet mindste anledning til at mistænke mig for denne Mening, som jeg desforuden visseligen haver en stoor horreur for. Men skal jeg derfor ansees, at jeg statuerer particularitatem Gratiae, for jeg viser af Christi egne Ord, at man ikke uden i den rette af Jesu selv foreskrevne Orden kand blive deelagtige i Naaden, saa lærer den hell. Skrift jo allevegne saadant, saa vel som jeg, naar Jesus for ex. selv siger: Ikke alle de, som sige til mig Herre Herre, skal komme ind i H. Rige, etc. Vil Hr. Prof. Wøldike laste, at jeg især har henført de Ord: som arbeide og ere besværede, til dem, som ængste sig under Syndsens og Lovens Byrder, og ikke har just udført, hvorledes endog omvendte Christne, særdeles in statu Tentationis, kand regnes iblandt de arbejdende og besværede, saa svarer jeg dertil først: Unius postitio non est alterius exclusio. Dernæst at mit Øyemerke i tractationen ey har ført det med sig herom udførlig at handle.

Til Slutning haaber jeg, at de Høye Herrer Directeurer antage sig denne sag saaledes, at de Guds Sandheder, som jeg i disse udslettede Prædikener haver forestillet, maa reddes, og jeg og mit Embede mod ubillige Domme forsvares. Jeg indsætter derfor heele Sagen til de Høye HHr. Directeurers gode skiønsomhed, og ynsker af Hiertet, at den trofaste Gud vil herudi, som i alle andre ting, styre deres sind og hierter med sin H. Aand til det, hvorved Hans Navns Ære kand beforders, og forbliver med al underdanig respect

Deres Excellenses (osv.)

Underdanige Tiener

Kjøbenhavn d. 23. 7br. 1735.

E. Ewald.

»Hans Høyærværdighed Hr. Prof. Wøldike, efterat Hr. Ewalds Memorial var oplæst, loed tilføre, at han ingenlunde beskylder Hr. Ewald for nogen urigtig Lærdom; men saasom den Kongel. allernaadigste Lov tilholder en hver Censorem saaledes at approbere Skrifter, som ham foreviises, at han dertil self kand svare, saa kand han ingenlunde self svare til, at det Evangelium Math. V, 1 og følgende Vers kunde forklares som en Saligheds Orden, saasom den H. Aand ikke self vil have det saa forklaret, hvilket er øyensynligt deraf, at Luc. VI, 20 og følgende Vers dette sammensættes i en gandske anden Orden. Hvorfore da saa vel Hr. Ewalds Prædikens Thema som den heele Tractation gik ud paa at giøre det til en Saligheds Orden, var han beføyet til samme ikke at approbere, men at udstryge. Angaaende Forklaringen over Matth. XI, v. 28 [Kommer hid til mig alle, som arbeide osv.], at der handles de vniuersalitate gratiæ, er en gammel Controvers mellem os og Calvinisterne; altsaa kunde han ikke approbere en Meening, som bliver refuteret af saa mange ypperlige Theologis iblandt os; men burde advare, hvorfor han udstrøg bemeldte Part af Prædiken, og gjorde Anviisning, hvor denne Forklaring af vore Theologis bliver refuteret, nemlig foruden Brochmans Syst. T. I de Gratia Dei, Cap. 2, Quæst. 27, som heel handler om denne Controvers — — (femten andre bekjendte lutherske Theologers Værker opregnes). Da nu saa mange og end fleere, som ey for Tiidens Korthed nu kunde eftersøges, af vores retsindige Theologis har forsvaret mod Calvinianos, at samme Sprog handler de vniuersalitate Gratiae, kunde han ikke med en god Samvittighed approbere den Forklaring, som var tvert imod. Han hafde end ogsaa ydermeere ved Corrector ved Bogtrykkeriet, Mr. Agerup, ladet Hr. Ewald beede, at han vilde forklare Texten til 26. Sønd. post Trinitatis saaledes, at vniuersalitas Gratiae ikke skulde lide Anstød, og til Alle Helgens Dag, at de Omstændigheder, som Christus taler om, bleve anseede ikke som Saligheds Orden, men som

Saligheds-Arvingers Beskaffenheder, og ladet tilbyde, at han dem, naar det skeede, gierne vilde approbere. Hvad den Omstændighed anlanger, at Hr. Ewald meener sig derved at være graveret, at Prædiken udslukt og igiennemstrøgen er sendt til Bogtrykkeriet, meener han, at [det] ikke meere kand komme Hr. Ewald til Forkleinselse, enten i gode Nafn og Rygte, eller i hans Embedes Anseelse, end som andre, da det daglig dags skeer, at Skrifter, i hvilke heele Sider og Blade af Censore er udstrøgne, kommer i Bogtrykkerierne baade fra ham og fra andre Censoribus. Men det siger Bogtrykkerne kun saa meget, som Loven taler om, nemlig at Censor ikke understaaer sig denne Side eller dette Blad at forsvare«.

»Herpaa blev med Hans Høyærværdigheds Hr. Wøldikes Gotfindende resolveret, at communicere Hr. Ewald denne Hans Høyærværdigheds Declaration ex Protocollo, samt at fornemme, om Hr. Ewald ved at ændre med nogle Ord de tvende erindrede Poster vilde befordre disse Prædikener i den Stand, at de af ham kunde approberes, saasom Hans Høyærværdighed da var bereed paa at approbere dem«.

Ikke længe efter udkom paa Waisenhusets Forlag det omtalte Skrift med Titel:

A. H. Franckes Haand-Postill, eller korte Prædikener paa Søndage og Hell. Dage. Af det Tydske Sprog oversatte. Med et Tillæg over de i Danmark brugelige Texter, som af Auctore ey vare forklarede. Kbh. 1735. 8° (Ny Udg. smst. 1752).

Skriftet er af det hele Missionskollegium (Holstein, Schröder, Steenbuch, Hojer, Wøldike) under Dato: Kjøbenhavn 2. Novbr. 1735, tilegnet Kong Christian VI. — I Til læget findes en Prædiken paa Allehelgens Dag med Titel: »Hvad for beskaffenheder der findes hos dem, som ville, og formedelst JEsu erlange Saligheden«. Denne Titel viser allerede, at Ewald har maattet bøye sig for den strænge Censor.

1735, 3. Novbr. »Det forehavende Bibeltryk for nogle Præster i Holsteen¹⁾ er saa viit aftalt. Men da den grove Cicero falder in Octavo noget stoor, og Kiesel har viist, at Bibelen bliver lige saa lætt og lættre at trykke in Quarto minori med denne Styl, end in 8vo, Bogen og in IV^{to} vil giøre en skikkelig, men in 8vo et meget umaneerlig tykt Bind, saa beroer det paa Collegii Resolution, om der maa forsøges at faa Papiir til Editionen in IV^{to}. — »Gotfindes«.

»Saa blef og delibereret, hvormange Exemplaria paa Waysenhusets Regning skulde tilskydes, for at rætte sig derefter med Papiirets Besørgelse«? — »Interessenterne overlades til 3000, og Waysenhuset self forlegger 3000 Exemplaria«.

1735, 24. Novbr. »Præceptorerne har atter mældet sig med den Begiæring, at de maatte holde Aften og Morgen Bøn med Børnene enten i Spiise-Stuen, eller en hver med sin Classe paa sit Kammer. (1) fordi Kulden om Vinteren, naar Børnene kom om Morgen af deres varme Senge, ey kunde andet end skade deres Helbred, og i særdeleshed befordre den utroelig Udslæt, som de er plaget med. (2) fordi de klage, at det ey er dem mueligt saaledes i Kirken som hos sig self at holde Børnene til Andagt og Agtsomhed i Bønnen. (3) Siden dog ingen fremmed i denne Vintertiid kommer i disse Bønner. (4) Og Domestiquerne meget bequæmmere kunde tilholdes at indfinde sig i Spiise-Stuen eller paa Cammerne i Bønnen«. — »Kan saaledes skee fra Mortens dag til Fastelavns Tiid i Spiise-Stuen; dog at det først giøres kundt for fremmede«.

1735, 22. Dcbr. »Blef anmeldt, at siden mange Folk om Eftermiddagen og Aftenen i Aftensangen og Repetitionen søgte Kirken og begiærte Lyseplader i deres Stoele,

¹⁾ D. e. Nordslesvig, s. foran S. 546.

hvori de da self vilde skaffe sig Lyys; om der for hver lukt Stoel maatte giøres en Blek Plade, som kunde koste 10 a 12 β «. — »Accorderet«.

»Som Biblerne medgaae, har Hr. Ewald begiært, at der, som af andre Bøger, der iblandt Børnene bruges, saa isærdeleshed af Biblerne et Antal maatte aflegges, som kunde gives de Børn, der fattes eller indkomme, indtil den nye 12. Bibel bliver ferdig«. — »Accorderes, og kunde Hr. Ewald indlefvre, hvor mange han meener dertil at udkræves, til viidere Resolution«.

»Som der ey findes at være hidtil giemt et Exemplar af alt, hvad i Waysenhusets trykkes, for Waysenhuus Bibliothequet, saa bedes om en stricte Ordre der over, den Hojer i sin Tiid noye vil viide at efterlefv«. — »Kand skee, og de, som nu ey kand findes, kunde paa Auctionerne kiøbes«.

»Efterdi der er saa stoor Forskiæl i Præceptorum modo catechisandi, saa blef foreslagen, om det maatte strax efter Helligdagene begiæres af Hr. Ewald, Hr. Steenstrup og Præceptoribus, at opsætte alle de fornødne eller gafnlige Observationer, som de om Catechisations Maaden kunde have, hvoraf da en Catechisations Instruction kunde forfattes, og Collegio til Eftersiuft og Forbedring communiceris«. — »Kunde skee, og Projectet Collegio til Eftersiuft forelægges«.

»Da og Skrifningen og Regning gaar idelig slettere, og der er ingen Apparence, saa længe nu værende Skrivemester bliver, at faae det forbedret, saa blev ad interim proponeret, om mand maatte tage en af Børnenes øfrige Informations Timer, og lade dem deri, enhver under sin Præptore, øve sig i at skrive efter de herliggende Hallische Forskrifter, saaledes som det med Præptorene best kunde aftales«. — »Approberis«.

»Proponeret, at Børnene, helst Pigerne, maatte øves i at kiende og tælle Penge. Hvilket kunde skee i deres Frietimer, om Lære Moderen og Præceptoribus dertil 10 Rd.

af allehaande Mynt blef leveret, hvortil de skulde blive ansvarlig«. — »Approberis«.

»Som de Duodetz Psalme Bøger, der kand bindes til det Nye Testamente, næsten er borte, forespørges, om det¹⁾ ey paa nye bør oplegges, dog (1) bedre corrigeret end sidst, (2) indrettet efter den sidste Edition, hvor og Taksigelsens Fest for Kiøbenhavns Ildebrand etc. med indføres, (3) baade foruden og med Evangelierne og Epistlerne, paa det de, som ey vil lade det binde ved et N. T., saa meget bedre Nytte af Psalm Bogen kunde have«. — »Trykken approberis«.

»Factor Kiesel søger om Tilladelse efterdags at sætte paa de her trykte Bøger: »Trykt i Waysenhuset og paa dets Bekostning hos Kiesel«, hvilket han meener at kunne hielpe til, at hans Svende overalt uden Anstød kunde passere«. — »Accorderis«.

I. L. Holstein. I. W. Schröder. I. Steenbuck.

A. Hojer. M. Wøldike.

¹⁾ Her burde vistnok staa: de; da det ikke er om det N. Test., men om Salmebøgerne der nærmest er Tale.

Anm. Den S. 35 nederst omtalte Hr. Christen Egede var Præst i Røst og Værø, og den S. 65 øverst nævnte Lars Hauch var Kammerraad og Aamtsforvalter i Aalborg.
